

KORUNK

TÁJFÖLMÉRÉS — TÁJFEJLESZTÉS • GYERGYÓ MÚLTJÁBÓL • A JELENTÉS IGAZSÁGA • KOLOZSVÁR EMLÉKEZETES NAPJA • VÖRÖS BERLIN — BARNA BERLIN • DEMETER JÁNOS TANÚSÁGA • ÉVFORDULÓ UTÁN • PETER BROOK, A NAGY INKVIZÍTOR • SZÍNHÁZ ÉS PUBLICISZTIKA • HUSZÁR SÁNDOR NOVELLÁJA • BÁTHORI GÁBOR NEVELTETÉSÉRŐL • MI ÚJSÁG A GYERMEKIRODALOMBAN? • •

1976 • 5

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXV. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM • 1976. MÁJUS

- ȘTEFAN MOCUȚA** • Politikai-ideológiai tevékenység és társadalmi gyakorlat 321
* * * 1921. május 8. 326
- KOVACS ISTVÁN** • Kolozsvár emlékezetes napja 326
- VERESS PÁL** • Vörös Berlin — barna Berlin 328
- K. M.** • Gyergyó jelenti 332
- HERÉDI GUSZTÁV** • Tájfölmérés — tájfejlesztés 333
- TARISZNYÁS MÁRTON** • Gyergyó múltjából 336
- KOSA-SZANTHÓ VILMA** • Munkásmagatartás és életmód (Felmérés a gyergyó-szentmiklósi bütorszövetgyárban) 342
- MAKKFALVI ZOLTÁN—PÉTER ELEK** • Borvizek, gázömlések, gyógylapok, hévizek 348
- HENRI WALD** • A jelentés igazsága (Aradi József fordítása) 353
- HUSZAR SANDOR** • Említettem már Önnek, hogy az élet milyen különös? (novella) 355
- JOHN HEILPERN** • Peter Brook — a nagy inkvizítor (Aradi József fordítása) 360

JEGYZETEK

- BALOGH EDGÁR** • Demeter János tanúsága 363
- HERÉDI GUSZTÁV** • Szegő Júlia nyolcvanéves 365
- LÁSZLÓ FERENC** • Beu, Bartók és a „népzene a műzenében” 366
- KÁNTOR LAJOS** • Színház és publicisztika 368

FÓRUM

- GALL ERNŐ** • Évforduló után 370

ELŐ TÖRTÉNELEM

- GLUCK JENŐ** • Adatok Románia 1877—1878-as függetlenségi háborújának történetéhez 373
- IMREH ISTVÁN—PATAKI JÓZSEF** • A székely falu társadalmi szerkezete a XVII. század elején 374
- GÖMÖRI GYÖRGY** • Hol nevelkedett Báthori Gábor? 378

SZEMLE

- MÓZES HUBA** • Mi újság a gyermekirodalomban? 381
- BODOR ANDRAS** • A Wechel-kiadók: a könyvnyomtatás fontos fejezete 382
- EGYED PÉTER** • A világosság erkélye és látványai 383
- VINCZE JÁNOS** • Molekuláris botanika 387
- G. E.** • Gabriel Liiceanu: Tragicul, o fenomenologie a limitei și depășirii (Könyvről könyvre) 389
- K. L.** • Kassák Lajos: Csavargók, alkotók (Könyvről könyvre) 390
- SZ. J.** • Michel Deguy: Reliefs (Könyvről könyvre) 391

LÁTOHATÁR, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Dénes Sándor, Kabán József, Pataki Miklós, Szilágyi Zoltán

KORUNK

ALAPÍTÓTTA Dienes László (1926) — **SZERKESZTETTE** Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző
Felelős titkár: Ritoók János
Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.
Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Politikai-ideológiai tevékenység és társadalmi gyakorlat

Mint hogy a szocialista társadalom létrehozása és fejlesztése a dolgozók millióinak tudatos műve, a tömegek tudatszintjének emelése különösen fontos feladatokat ró a politikai-ideológiai, valamint a kulturális-nevelő tevékenységre.

„Pártunk abból indult ki — mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának 1971 novemberében tartott plenáris ülésén —, hogy az állandó politikai-ideológiai, szocialista nevelési munka objektív szükségesség a szocializmus és a kommunizmus építésének egész időszakában, egyik alapvető összetevője az új társadalom megteremtési folyamatának. Mi úgy véljük és mindig úgy véltük, hogy a szocializmus történelmi hivatása nemcsak abban áll, hogy az embert felszabadítsa az elnyomás és a kizsákmányolás alól, hogy biztossítsa számára az anyagi jólétet, hanem abban is, hogy egy olyan felsőbbrendű szellemi civilizációt teremtsen, amilyent nem lehet létrehozni az új típusú, magas fokú öntudattal rendelkező, nagy kulturális és szakmai felkészültségű, haladó erkölcsi-politikai arcélú ember kiformalása nélkül.“ Ez a tömör és mélyreható megfogalmazás világosan határozza meg a népnevelő tevékenység helyét és szerepét a szocializmus és kommunizmus építésének bonyolult folyamatában.

Az új és haladó, a felsőbbrendű civilizációt tudatosan építő ember kialakítása sokoldalú nevelői tevékenység kibontakozását tételezi fel. Ezzel az igazsággal összhangban, a Kolozs megyei pártbizottság úgy irányította az összes nevelőtényező politikai-ideológiai tevékenységét, hogy elősegítsék pártunk ideológiai alapjainak, programjának elmélyült megismerését, emeljék a tömegek ismeretszintjét és kultúráját, hogy a munkához való viszony új és haladó formáit alakítsa ki, a tervek teljesítésére és túlszárnyalására mozgósítsa a tömegeket, elősegítse népünk, a haza és a párt történelmének elmélyült megismerését, a társadalmunk forradalmi átalakítása során elért eredményeket, erősítse a román, magyar, német és más nemzetiségű dolgozók testvériségét, a hazafiság és nemzetköziség szellemében nevelje őket, megismertesse és alkalmazza a szocialista méltányosság elvét az emberek közötti kapcsolatokban.

Szerves kapcsolatban az élettel

A Kolozs megyei párt- és tömegszervezetekben, ideológiai és kulturális intézményekben a politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusa előtt szervezett viták során ismételten meggyőző erővel világosodott meg pártunk programjának helyessége, elméleti, politikai és ideológiai fontossága a tömegek szocialista tudatának alakításában és fejlesztésében. A gyűlések folyamán a kommunisták, a dolgozók — fiatalok és idősek, férfiak és nők, románok, magyarok, németek és más nemzetiségűek — kifejezték teljes felzárkózásukat pártunk és államunk bel- és külpolitikájához. Ezek az összejövetelek újabb lehetőséget nyújtottak az iparban és építkezésben foglalkoztatott munkásoknak, technikusoknak és mérnököknek, mezőgazdasági dolgozóknak, kutatóknak, nevelőknek, diákoknak és egyetemi hallgatóknak, tudósoknak, művészeknek és íróknak, hogy ismételten kinyilvánítsák szilárd elhatározásukat: maradéktalanul valóra váltják a népünk és pártunk alapokmányában foglalt eszméket.

A politikai-ideológiai tevékenység megjavításának egyik eredménye a kollektív felelősség erősödése. Az egész közösség tevékenységének jó menetele, hírneve, a tagok munkája és tudata, a személyi felelősség növelése határozza meg az intézmények munkalétkörét is. Megjegyezzük azonban, hogy nem minden gyűlést készítettek elő a szükséges alapossággal, nem mindegyiket vezették le az igények színvonalán. Az önelégültség, a szakmai önhittség szelleme még jelen volt jó néhány tanácskozáson, szegényesek voltak az építő jellegű javaslatok, s inkább a másodrendű problémákra vonatkoztak.

A párt ideológiai programjának gyakorlati alkalmazása során felgyűlt tapasztalat, a párt- és tömegszervezetekben nemrég megtartott elemzések szükségessé te-

szik a nevelőmunkának a társadalmi gyakorlattal, a szocializmus építésének soron levő problémáival való közvetlen összekapcsolását. A kommunista nevelés ismeretelméleti és gyakorlati funkcióiból fakadó szükségszerűségből kiindulva a megyei pártbizottság állandóan arra törekedett, hogy a történelmi és dialektikus materialista világnézet fényében emelje a tömegek tudományos ismeretszintjét. Küzdve minden területen az új ismereteknek a társadalmi gyakorlatban való alkalmazásáért, a megyei pártbizottság arra törekedett, hogy a pártszervezetek közgyűlései egyre erőteljesebben a konkrét és megoldásra váró kérdések vita- és elemző fórumává váljanak, hogy biztosítsák a politikai nevelőtevékenységnek a mindennapi gyakorlatba való beépülését. Ily módon nemcsak a tömegek ideológiai látókörét szélesítjük pártunk elméleti téziseinek, ideológiai programjának szellemében, hanem kidomborítjuk azok jelentőségét is az egész politikai és társadalmi életben.

A politikai-ideológiai tevékenység elsősorban a gazdasági feladatok teljesítésének, a termelésben való részvételnek a szükségességét tudatosítja. Éppen ezért, az ipari egységekben kibontakozó politikai munka célja megszóítani a munkásokat, mérnököket és technikusokat a tudományos-műszaki forradalom vívmányainak az anyagi termelésben való bevezetésére, a termelőkapacitások és az időalap maradéktalan kihasználására, a rendelkezésünkre álló anyagi források ésszerű felhasználására, a termelés felújítására, a termékek minőségének javítására, az összkiadás és azon belül az anyagi ráfordítások csökkentésére, a munkaszervezés és -vezetés megjavítására, a munka termelékenységének, a termelés hatásfokának ütemes növelésére. A mezőgazdasági dolgozók soraiban végzett politikai-ideológiai tevékenység a fokozottabb termelésben, a földalap feljavításában, a vetési munkák elvégzésében — szem előtt tartva mind a minőséget, mind a rendelkezésre álló időt —, az állattenyésztés fejlesztésében, az állam iránti kötelezettségek lelkiismeretes lerovásában vált kézzelfoghatóvá.

Minden iskolában és kutatóintézetben a politikai-ideológiai tevékenység biztosítja államunk és pártunk tudományos kutatási és iskolapolitikájának megérését, elmélyült megismerését, maradéktalan megvalósulását. Az egész ifjúság felkészültségi szintjének növelése, az iskolának a kutatással és termeléssel való szerves összekapcsolása, a népgazdaság, a tudomány és kultúra szakemberszükséglete és az iskolahálózat közti ésszerű viszony, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének adott szakaszához igazodó műszaki, gazdasági, politikai és társadalmi kutatómunka, a legégetőbb kérdések kutatásának előtérbe helyezése nem csupán műszaki, gazdasági vagy szervezési probléma, hanem ugyanakkor politikai kérdés is.

A művelődési élet képviselőinek soraiban végzett politikai munka elsőrendű célja, hogy az alkotó szellemi tevékenység betöltse azt a szerepet, amelyre társadalmunkban hivatott. Az írók és művészek valóságismerete és lényeglátása, a román nép erőfeszítéseinek, történelmi megvalósításainak, eszmei és érzelmi életének adekvát ábrázolása, történelmi perspektívájának világos megrajzolása, társadalmunk jövőbeli változásainak előrevetítése, az irodalom és művészetek ideológiai és filozófiai kérdéseinek termékenyítő megvitatása — mindez a politikai-ideológiai munka tárgya kell hogy legyen.

A politikai-ideológiai tevékenység és a dolgozók különböző közösségei előtt álló jól meghatározható feladatok közti közvetlen kapcsolat megteremtése végett különleges fontosságú annak a tárgynak és alanynak a pontos ismerete, amelyre a nevelőtevékenység irányul, illetve aki megvalósítja ezt a cselekvést. A megyei pártbizottság, a pártszervek és -szervezetek egyre nagyobb figyelemmel kísérik az összes munkaközösségek tagjainak általános, szakmai és politikai-ideológiai képzését. Ez biztosítja az adott helyzetnek megfelelő és differenciált politikai-ideológiai, kulturális-nevelő tevékenységet, s olyan rendezvényeket kezdeményez és szervez, amelyek megfelelnek a dolgozók reális elvárásainak. A nevelőmunkának a különböző munkaközösségek sajátos igényeihez való igazodása elsősorban az e tevékenység kifejtésére hivatottaktól függ. Éppen ezért a megyei bizottság úgy irányította a pártszervezeteket, hogy egyre nagyobb figyelmet fordítsanak a pártpolitika és -ideológia propagandistáinak kiválasztására és felkészítésére, a kulturális-nevelő tevékenység vezetésére, szervezésére és kibontakozására.

A felgyült tapasztalat azt diktálja, hogy a politikai-ideológiai munka „pedagógiájának” fejlesztése olyan tényező, amely hozzájárul a tömegek haladó politikai tudatának kialakításához.

A szocialista tudat kialakítása széles körű ismereteket, sokoldalú politikai és ideológiai felkészültséget, történelmi tisztánlátást, irodalmi és művészeti tájékozódást követel. Az értékes és szépszámú pártaktíva, erős egyetemi tantestület, tudósok, írók és művészek segítségével a Kolozs megyei pártbizottság minden községben olyan komplex csoportokat szervezett és állandósított pártaktivisták, társa-

dalom- és természettudományi szakemberek, orvosok, mérnökök, írók és művészek bevonásával, akik közvetlenül támogatják és irányítják a politikai-ideológiai és népnevelő tevékenységet.

A munka iránti korszerű magatartás fejlesztése

A politikai-ideológiai tevékenység és a munkaközösségekre háruló reális feladatok közötti szerves kapcsolat egyike ama fontos tényezőknél, amelyek hozzájárulnak a munka fontosságának, a szocialista társadalomban betöltött szerepének elmélyültebb megértéséhez, a munka iránti helyes magatartás kialakításához, az állampolgári és szakmai tudat fejlesztéséhez. Erről tanúskodik a dolgozók részvétele a tudományos-műszaki forradalom ötéves tervének teljesítését és túlzárnyalását, a gazdasági-társadalmi tevékenység színvonalának emelését szolgáló szocialista munkaversenyekben.

A munka szabad jellegéből fakadó lelkesedés, a szocialista termelési viszonyok mélyesen human természetéből, az együttműködés, a kölcsönös segítség, a pártpolitika reális és tudományos voltából eredő bizalom, a dolgozók szakmai ismereteinek állandó növekedése, a haza haladásához teljes odaadással való hozzájárulás szükségességének tudatosítása — éppen a politikai tudat fejlesztésének eredményeként — az állampolgári és szakmai kötelezettségek magasabb fokú teljesítését, a termelés és a munka tökéletesítését célzó kezdeményezések bővülését, az újító és ésszerűsítő mozgalom elterjedését vonta maga után. Ennek megfelelően meggyekben az utóbbi időben számos olyan kezdeményezés született, amely a termelés növekedését, a termékek minőségi javulását, a termelés megújítását, a munka termelékenységének növekedését, jelentős megtakarításokat, a munka alkotó jellegének megkönynyítését és hangsúlyozását segítette elő. Azt a kezdeményezést, miszerint „Minden műszaki és gazdasági szakember termelési feladatain kívül legalább egy problémát oldjon meg” — 3200-an vallották magukénak az elmúlt esztendőben. Utólagos számítások szerint az elmúlt ötéves terv utolsó esztendejében 440 feladat értéke meghaladja a 27 millió lejt. A különböző gazdasági egységekben bevezetett kezdeményezések közül hadd említsük a következőket: „A szakszervezeti csoport gyűjtőszámlája” — amelyet 25 200 szakszervezeti tag alkalmaz; „Dolgozunk egy napot megtakarított anyagból” — ezt a kezdeményezést 8200 munkás tette magáévá; „Minden dolgozó naponta 60 lej értékű többlettermelést érjen el” — az aranyosgyéresi Sodronyipar felhívása, s az egész megyében visszhangra talált.

A kezdeményezések népszerűsítése, elterjedése és általánosítása — természetesen csak indokolt esetekben — a Kolozs megyében kibontakozó tömegpolitikai munka egyik fontos célkitűzése. E cél eléréseért tanácskozásokat, vitákat, szimpozionokat, tudományos ülésszakokat, tapasztalatcseréket szerveznek, amelyek keretén belül a politikai-ideológiai munka harmonikusan kapcsolódik a tudományos tájékoztatáshoz, és mindkettő szervesen kötődik a társadalmi gyakorlat, az anyagi termelés folyamán felmerült konkrét kérdésekhez. Ennek illusztrálására csupán példaként emlíjtük „A berendezés és időalap hatékony felhasználása”, „Az új alkalmazott barátai”, „A termelés hatékony megszervezése”, „Magas fokú gépésített szerkezetek alkalmazása az építőiparban”, „A cserealkatrész-, a fűtőanyag- és kenőanyag-fogyasztás csökkentése”, „A faanyag magas fokú értékesítése” témájú tapasztalatcseréket.

A termelőtevékenységnek a társadalmi gyakorlattal való összekapcsolása, a dolgozók mozgósítása a sokoldalúan fejlett szocializmus felépítését célzó párt- és állampolitika példás teljesítésére, a gyakorlati tevékenység tökéletesítésére irányuló gondoskodás vörös fonalként húzódott végig a politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusát megelőző, a párt- és tömegszervezetekben, oktatási és kutatóintézményekben, művészeti létesítményekben, alkotási szövetségekben szervezett vitákon. Ezeknek az elemzéseknek a keretén belül több mint 21 600 javaslat, észrevétel hangzott el. Ezek közül a legtöbb a dolgozók szakmai-elméleti és gyakorlati-politikai-ideológiai felkészülése emelését szolgáló intézkedésekre irányult, továbbá a műszaki és tudományos fejlődés következetesebb hasznosítását, a munkafegyelem erősítését, a termelőkapacitások jobb kihasználását, a köztudomány gondosabb kezelését, a rendelkezésünkre álló erőforrások ésszerű értékesítését, a tudományos-műszaki forradalom vívmányainak átfogóbb alkalmazását célozta. Más javaslatok és észrevételek a párt- és tömegszervezetek, a gazdasági egységek, intézmények kollektív vezető szervei munkastílusának és -módszerének megjavítására vonatkoztak. Az elhangzott javaslatok a vezetési és szervezési tevékenység egyszerűsítésére, a

hozott határozatok alapvető megjavítására, elfogadásuk, továbbításuk és megvalósításuk gyorsítására, a kritika és önkritika szellemének a vezetési tevékenységben való fejlesztésére, a pártszellem általános, minden területen való érvényesítésére irányultak.

Harcos kritikai szellem

A politikai-ideológiai tevékenységnek a társadalmi gyakorlattal való összekötése szempontjából fontos szerintünk a dolgozók kitarító irányítása a jövő, az egyre nagyobb teljesítmények felé, hogy már ma a jövő követelményeinek nevében dolgozzanak; tudatosítanunk kell azt a meggyőződést, hogy minden elért eredmény csupán egy lépés a fejlődés útján, hogy ezt a lépést újabb és jelentősebb lépések kell hogy kövessék. Ennek az igazságnak a megértése óvja az embereket „a sikerek utáni mámortól”, az önelégültség szellemétől, amely — ahogy az élet azt bizonyítja — lelassítja a gondolkodást, felőrli a kritikai hozzáállást, fékezi a cselekvést, a gyors előrehaladást. Éppen ezért a megtartott elemzések nagy többsége teret nyitott az egyik vagy másik tevékenységi területen tapasztalt hibák megvitatásának, feltárta előlédő okaikat, javaslatokat, ötleteket fogalmaztak meg késedelem nélküli kiküszöbölésükre. Néhány fiatal felfogásának és magatartásának — a munka lebecsülése, minél kevesebbet dolgozni, termelni, de annál többet kapni a társadalomtól, individualizmus, szakmai elégedettség, önelégültség és az odaadás hiánya — szigorú, de igazságos kritikája hangsúlyozta a politikai tevékenység harcok jellegét, növelte a személyi és kollektív felelősségérzetet, hozzájárult a munkafegyelem megszilárdulásához, erősítette és fejlesztette a szóban forgó közösségeket.

A Kolozs megyei pártbizottság vezette politikai-ideológiai tevékenység egyik fontos célja a természetről, társadalomról, az életről vallott tudománytalan elméletek és felfogások érvétlenségének visszaverése volt. A célhoz vezető leghatásosabb módszernek éppen ezeknek a felfogásoknak a természet és a társadalom valóságával, a társadalmi gyakorlattal való szembesítése bizonyult. A tudományos megismerés magába foglalja — mint elengedhetetlen részt — a társadalmi gyakorlatot. Ez nemcsak kiindulópont a társadalmi fejlődést irányító törvények beható megismeréséhez, hanem a legfelsőbb bíróság is, az objektív igazság legfontosabb ismérve. Egyik vagy másik elmélet csak akkor nyerhet polgárjogot valamelyik tudományágban, ha a gyakorlat bizonyítja érvényességét. A tények és a gyakorlat valós adatainak segítségével a Kolozs megyében szervezett tudományos brigádok, előadók és propagandisták meggyőzően bizonyították be az ún. „népi kapitalizmus”-ról, a kapitalizmus és szocializmus konvergenciájáról, az ipari társadalomról, a szocialista társadalomról alkotott tudománytalan és apologetikus polgári elméletek politikailag és gyakorlatilag káros voltát. Magától értetődik, hogy a propagandisták és előadók a természetről és a társadalomról alkotott tudománytalan elméletek visszaverésekor az ellentmondások, az elméletek tartalma és a valóság szembeállításának feltárása közben megvilágították ezek módszerbeli következetlenségeit, logikai buktatóit és azt az apologetikus célt, amelyet ezek az elméletek követnek, s amelyeknek alá vannak rendelve. Éppen ezért a pártszervezetek különös súlyt helyeznek a dialektikus és történelmi materializmus — mint elmélet és tudományos kutatómódszer — elsajátítására, a természet és a társadalom objektív valóságának kutatására és minél átfogóbb megismerésére. Ezen az elméleti, módszertani és tényismereti alapon politikai-ideológiai tevékenységünk, népszerűsítő munkánk során, az objektív igazsággal összhangban, pártunknak az általános és egyedi, a nemzeti és nemzetközi, a hazafiság és internacionalizmus kérdésében vallott tudományos álláspontjának elmélyítésére törekedtünk. Ugyanakkor az is kitűnik, hogy az elmélet, módszer és gyakorlat egységének és összhangjának alapján pártunk megtalálja és megadja a választ az emberiséget foglalkoztató nagy kérdésekre. Ennek az egységnek az alapján bizonyítjuk a marxista filozófia mélysegesen tudományos, realista és alkotó jellegét, felsőbbrendűségét az összes filozófiai rendszerekkel és felfogásokkal szemben. Pártunk programjának megfelelően egész politikai-ideológiai tevékenységünkben különös hangsúlyt helyeztünk a tisztánlátás és alkotó szellem biztosítására, minden új és haladó befogadására, hogy hasznosíthassuk az ember gazdag alkotó fantáziáját, a társadalmi változások dinamikáját, hogy felfegyverezzük a dolgozó tömegeket a marxista—leninista ideológia sajátos forradalmi szellemével.

A szocialista tudat egyik alapvető jellemvonása: a forradalmiság. Egy ilyen tudat kialakítása és érvényesítése a közvetlen valósággal való szerves kapcsolatban valósul meg. Éppen ezért a megyei pártbizottság különös figyelmet szentel a forradalmi munkásszellem erősítésének minden tevékenységi területen. A nevelőte-

vékenység révén a tömegeknek forradalmi elmélettel, ideológiával és politikával való felfegyverzésére törekszünk. Azt akarjuk, hogy a közösséget foglalkoztató kérdésekhez való viszonyulás forradalmi legyen, hasonlóképpen ez a szellem hassa át a tömegek cselekedeteit és felfogását. Ez meg kell hogy nyilvánuljon abban az odaadásban és felelősségben is, amellyel minden állampolgár a munkásosztály alapvető érdekeit, a szocializmus ügyét szolgálja hazánkban.

A vitákból kibontakozott egyik legfontosabb konklúzió: a forradalmi szellem erősítése a dolgozó tömegek soraiban, különösképpen az ifjúság körében; ez a nevelőmunka fő feladata is.

A nevelőmunka társadalmi finalitása

A tömegek általános ismeretszintjének emelése, a társadalom fejlődését irányító objektív törvények megértési fokának növelése, a tudományos irányítás szükségességének tudatosítása a társadalom forradalmi átalakítása folyamatában, az ideológiai-politikai tevékenység, a tömegek szocialista nevelése: ez a kulturális színvonal állandó emelésének, a személyiség sokoldalú fejlődésének, a haladó szellemű tudat alakításának útja. Ez nem öncél, hanem közvetlenül alá van rendelve hazánk fejlődésének, és ezen az alapon az egész nép szellemi és anyagi jóléte emelésének. A társadalmat irányító objektív szükségszerűségnek, az anyagi termelés meghatározó és döntő szerepének, a szocializmus műszaki-anyagi alapjának gyorsított fejlesztését célzó pártpolitika helyességének megértése olyan fontos tényező, amely a feladatok példás teljesítésére és túlszárnyalására mozgósítja a dolgozókat.

Az ideológiai és nevelési front egyik fontos gondja a szocialista etika és méltányosság normáinak és elveinek, erkölcsi értékeinek széles körű megvitatása, elsajátítása és alkalmazása. Ennek a feladatnak a teljesítése az ismeret, a meggyőződés és cselekedet, az elmélet és gyakorlat egységétől függ. A szocialista etika alapelveinek elsajátítása és alkalmazása a szocialista nevelés folyamatának, a fejlett tudat kialakulásának egyik fontos állomása. Ezért ennek népszerűsítését szervesen összekapcsoljuk pártunknak az új ember kialakításáról alkotott felfogásával, valamint minden közösség adott helyzetével. Ugyanakkor, mint az elemzések is mutatják, ezeknek az elveknek az elsajátítási színvonalát nem az emlékezetbe vézés pontosságával mérjük. Itt nemcsak bizonyos ismerethalmazról van szó, amelyet az ember különböző körülmények között reprodukál, hanem előrehaladott erkölcsi értékekről és elvekről, amelyeket mint belső, tántoríthatatlan meggyőződést kell elsajátítani s átalakítani a közösségben, családban, általában a társadalmi életben alkalmazott erős magatartási normákká. A fenti elvek elsajátításának alapvető értékmérő kritériuma itt is a tartalom és az ember mindennapi viselkedése közötti konkordancia, vagyis a következetes és szilárd alkalmazás. A megyei pártbizottság bírálta és visszaverte azt a gyakorlatot, amely a nevelőmunkát a szocialista etika elveinek sokszor elvont megvitatására vagy egyszerű megértésére redukálta, a nevelés adott követelményeihez, a közösség konkrét helyzetéhez való alkalmazás nélkül. A szocialista etikát, a kommunista erkölcsöt az emberek gondolkodása, tettei, tevékenysége egyaránt jellemzi. A szocialista etika elveinek alkalmazása nem egy közelebbi vagy távolabbi jövő feladata, hanem a jelen fontos követelménye. Elsajátításuk legjobb bizonyítéka nem a jelzőkkel telített stílus, a tényekhez nem igazodó kinyilatkoztatás, hanem konkrét állásfoglalás, mindennapi magatartás. Itt is a legszigorúbb, pártatlan vizsgáztató maga a való élet, amelyet az erkölcsi értékek humanizálnak, gazdagítanak és nemesítenek érzelmekkel, érzésekkel és sikerekkel.

1921. május 8.

Vannak évfordulók, amelyek túlmutatnak önmagukon; egységes folyamatra utalnak, sok-sok előzménnyel és következménnyel. Ebben a megvilágításban az évforduló a sorjázás csomópontja, határkő, amely után folytatódott ugyan az előrehaladás, de már nem úgy, mint annak előtte, más lett a cél, a hajtóerő, a sodrás, minden.

Ilyen évforduló számunkra 1921. május 8., a Román Kommunista Párt megalakulása. Előzményeihez tartozik népünk sok évszázados harca a társadalmi igazságért, haladásért éppen úgy, mint a munkásmozgalmunkban végbement radikalizálódás, balratorlás, a marxi—lenini tanítások romániai térhódítása, a forradalmiság győzelme nálunk és a nemzetközi proletariátus soraiban. Következményeihez pedig hozzátartozik mindaz, ami számunkra a főlzabadulást jelenti, ami hazánk mai virágzását, szocialista építkezésünk sikereit fémjelzi, ami népünk anyagi gyarapodásáról, műveltségének kiterjedéséről és elmélyültségéről vall, avagy országunk nemzetközi tekintélyéről, népszerűségéről, amely nyilván munkásmozgalmunk mélyen gyökerező internacionalizmusára vezethető vissza.

Az igazi, valóban történelmi jelentőségű évforduló az, amelyik nem csupán lezár egy korszakot, nemcsak befejez valamit, hanem még inkább elindít. Előbbi fejtegetésünk szerint: amelyiknek több, mélyrehatóbb a következménye, történelmi befolyása. A pártévfordulónak épp ez az alapvonása. S ahogy telnek az évek, messze sugárzó kihatását annál világosabban látjuk, egyre több tényen, eredményen mérhetjük le, s megünneplése annál tartalmasabb és gondolatébresztőbb.

Az itt között visszaemlékezések az itthon vívott harcok és a nemzetközi kapcsolatok erőmezejében kibontakozott pártélet hajdani jelenségeiről, mozzanatairól tudósítanak.

KORUNK

Kolozsvár emlékezetes napja

Beértem a vasúti műhelybe.

Balica Mihai köszönet lapátolt a dobkályhába, felizzította a tüzet, majd cikket olvasott az újságból arról, hogy Ostrogovici-ot, a kolozsvári főműhely igazgatóját a kormány aranykereszttel tüntette ki a harmincmillió lej értékű anyagmegtakarításért, és ennek 10%-át adományozta neki.

— Az anyja úristenit — fakadt ki Iancu szaki —, micsoda csaló!

A szociáldemokrata Iancu felháborodása, mint a nátha, ragadt át a többiekre is, még a meghunyászkodó munkatársak is el kellett hogy ismerjék: nagystilű csalással állunk szemben. Hiszen mindnyájan tudtuk, hogy már egy éve a szakmunkások fele nem végez képességének megfelelő munkát, sőt a vagonépítésekhez felhalmozott elsőrangú faanyag ide-odaszállítgatásával felmérhetetlen kár keletkezett. Ezenkívül a mozdony- és vagonjavításhoz szükséges anyagokat, az öntvényeket is nagyrészt magánüzemekben állították elő, mert azok mindig szép sumával honorálták a megrendeléseket Ostrogovici igazgatónak.

Másnap a *Lupta CFR* című lap Ostrogovici igazgató törvényesített csalásáról tudósított.

A keresetek már négy éve állandóan csökkentek, s az elkeseredett munkások körében az amúgyis izzó hangulatot tovább szította ez a leleplezés, érlelte, olajozta a sztrájk útját. Nemcsak a munkások, hanem a haladó középrétegek, tisztviselők, földművesek, kisiparosok többségét is a munkások igazának megértése felé hajtotta.

Készen álltunk a harcra, de még egyre kétkedtünk. Ennek a magyarázata nem sokáig várható magára; sokak kérdésére a grivici munkások 1933. januári-februári tüntetése és sztrájkja volt a válasz. A bukaresti akcióbizottság tagjai elhozták Kolozsvárra a sztrájk jelszavait és az ott szerzett tapasztalatokat. A sziguranca azonban letartóztatta a központi akcióbizottság két és a tartományi bi-

zottság három tagját. Mégis február 4-ig kialakult a kapcsolat a grivicei munkásokkal. A letartóztatottak kiszabadításáért beszüntettük a munkát február 7-én. Az igazgatóság kénytelen volt közbenjárni, de amikor csak ígéretet kaptunk, kijelentettük, hogy amíg szabadon nem bocsátják őket, nem vesszük fel a munkát. Végül a sziguranca kénytelen volt engedni.

Február 11—12-én már láttuk, hogy a Vaida-kormány csak azért tartott ígéretekkkel, hogy időt nyerjen, s újabb megszorításokat vezessen be. Kihirdették az ostromállapotot, és bezáratták a szakszervezeteket. Február 12-én este Sánta Géza elvtárs lakásán az akcióbizottság bővített ülést tartott. Elhatározták a sztrájk kimondását, amely február 13-án reggel nyolckor kezdődik. Még egyszer számba vettük az erőnket, tervet készítettünk a sztrájk vezetésére, kiosztjuk a feladatokat, a követeléseinkhez írtuk még az ostromállapot eltörlését és a szakszervezetek helyiségeinek a kinyitását.

1933. február 13., reggel 8 óra. A szirénák meg kellett volna hogy szólaljanak, de késik a jeladás. Mi történhetett?

Az öttagú jeladó csoportból Stánasi Ioan öntöt és Hagymási György esztergályost bízták meg a szirénák meghúzásával. Meg is közlítették a szirénát az épülő kazánműhelyen át, de a gépház ajtaja belülről el volt reteszelve. A szirénakezelő gyávaságból nem merete nyitva hagyni az ajtót; végül is kénytelenek voltak betörni. A fülkébe érve azonban — mesélte később Stánasi — hiába rángatta a sziréna fogantyúját, a sűrített levegő szelepjét is elzárták. Feszült pillanatok következtek, míg végül 8 óra 12 perckor felharsant a sziréna szaggatott hangja, amely hírül adta, hogy a vasúti főműhely munkásai sztrájkba léptek.

A műhely udvarára tödültünk, s ötventagú sztrájkbizottságot választottunk. Megszavaztuk a sztrájkorség megszervezését. Az előzetes kiképzést kapott őrség a három kapunál teljesített szolgálatot, a különleges feladatokkal megbízott csoportok a műhelyek és gépek biztonságát óvták, a provokációk megelőzésére készültek fel. Megszállták a telefonközpontot.

A Dermata, a Dohánygyár, a Junász vasöntöde és a többi üzem is készen állt, csak jeladásra vártak.

A sztrájkbizottság megkezdte a tárgyalásokat az ügyviteli vezetőséggel. A sztrájkszervezők az igazgatósági iroda közelében rögtönzött emelvényről beszéltek. Ismertették a munkások nehéz helyzetét, s bejelentették, hogy a harcot csak akkor hagyják abba, ha követeléseiket teljesítik. Ostrogovici igazgató és az ügyviteli vezetőség igyekezett mellébeszélni, és elhárítani magáról a felelősséget. Majd az igazgató azt próbálta elhíttetni a munkásokkal, hogy követeléseiket teljesíti, s óva intett mindenkit attól, hogy a sztrájkvezetőkre hallgasson.

— Elvtársak, ne higgyetek neki, félre akar benneteket vezetni! — kiáltotta Pavel Bojan, a fiatal lakatos. — Nem akarja ő a kérésünket megoldani, csökkentette az akkordbéreket, nyelvvizsgák és különböző orvosi vizsgák alapján elbocsátotta a munkásokat. A raktáron maradt, fel nem dolgozott anyagot mint spórlást jelentette be, így szerzett a mi bőrünkön aranykeresztet s 3 millió lej különjutalmat.

Az igazgató a krízist kezdte emlegetni, de a tömeg felmordult, belefojtotta a szót: — Önnek aranykeresztet és milliós jövedelmet hozott a válság, nekünk pedig nyomort.

Timofi termelt az emelvény mellett, kezében az elmúlt hónapok fizetési borítékai, amelyek alapján gyors számolást végzett.

— A havi átlagos keresetet 1200-ra csökkentették. Egy szegényes szoba bére hat-hétszáz lej. Egy pár legolcsóbb cipő ára négy-ötyszáz lej. Mi jut táplálkozásra, ruházkodásra? — tette fel a kérdést.

A sztrájkorség jól látta el a dolgát, senki sem léphetett be vagy távozhattott a műhelyek területéről. Az ügyviteli vezetőség képviselőit túszként tartottuk vissza. Ez meggátolta a karhatalmat abban, hogy fegyveresen beavatkozzék. A tanonciskola egyik tanára rá akarta venni az inasok egy csoportját, hogy vele együtt távozzanak, de a főbejárati őrség ezt megakadályozta.

— Az inasok többet tanulnak a sztrájkból — mondták, mire a gyermekek vidáman kiáltozva szaladtak vissza, s csatlakoztak a mozdonyosztályban tartózkodó tömeghez. Tíz órakor válaszolt a Dermata szirénája, jelentette, hogy náluk is leállt a munka. Örvendeztünk, és Mihai Balica lelkesen újságolta a kívülről jött híreket:

— Városszerte szélesedik a sztrájk. Nemcsak a nagyüzemek, de a kisipari munkások is csapatostól jönnek a vasúti műhelyek felé.

A kerítés fölött dobálták be a bátorító leveleket és a szimpatizánsoktól, hozzártartozóktól, a Vörös Segélytől s a Román Munkássegélytől kapott élelemcso-magokat.

Délután a főbejárat elé érkezett a rendőrség és csendőrség. Éjjel katonaság vette körül az üzemet és a környéket. Támadásra kész csapatokkal néztünk farkasszemet. De bízunk magunkban és a város munkásságának szolidaritásában.

A mozdonycsarnokban emelvényt állítottunk fel, ahonnan a sztrájk vezetői beszédekkel buzdították a munkásokat. Aztán forradalmi kultúrműsor bátorította a sztrájkolókat. A műhely és környéke egész éjjel forradalmi daloktól volt hangos. Az udvaron táborüzemek gyújtottak a munkások, körülülték, és énekeltek. A sztrájkvezetők felváltva beszéltek. Leleplezték a kormány milliárdos panamáit, a háborús készülődést, aljas munkásellenes politikáját.

Amit magam nem láthattam és hallhattam, azt másnap a feleségem és sógorom mesélte el nekem, akik sokakkal együtt a kinti tömeget mozgósították a mi támogatásunkra. Másnap reggel a hozzátartozók, asszonyok és gyermekek s egy nagy csoport ifjúmunkás élelmet akart hozni nekünk, de a műhelyek előtti hídon a karhatalom feltartóztatta őket. Visszavonultak, és a műhelyekkel szembeni vasúti rakodón gyűltek össze. Innen kiáltottak bátorító szavakat.

— Tartsatok ki! Maradjatok! Elegünk volt a koplalásból!

Néhány pékimasnak öltözött ifjúnak sikerült bejutnia a Nádas-patak felől, az öntöde és a kazánműhely mögötti kapun. Háti kosarakban kenyeret, szalonnát és cigarettát hoztak, és persze leveleket. Ennél a kapunál a 83-as gyalogezred legegysége teljesített szolgálatot, s a munkás- és parasztiútkat sikerült meggyőzni, hogy szemet hunyanak. A fűtőház felé a vasúti műhelyek délre néző kerítése mellett visz az út. A mozdonyvezetők itt gőzfelhőbe burkolták a mozdonyt, s a szerkocsiba rejtőzködött ifjak a műhelyek kerítése fölött bedobták az értékes szállítmányt.

A sztrájk második napján látni lehetett a hatóságok idegességét. Támadást intéztek a műhely ellen, betörték a magas deszkakerítést, be akartak hatolni, de az őrség a segítségére siető ifjakkal visszaverte a támadást. A főkapu és a vaskerítés villanyárammal volt telítve, gőzzel körülvett mozdony állt őrségeink védelme rendelkezésére. Hagymási csoportja megszólaltatta a szirénát. Felsorakoztunk a veszélyeztetett helyre. Vasrudakkal szuronyos katonák ellenében.

Közben a vasúti hídtól a műhely főkapujához vezető úton és a Mozdony utcában a kordont ostromolták asszonyaink. Áttörték az első, majd a második kordont, egészen a kapu közelébe nyomultak, de itt feltartóztatta őket a tülerő. Meggyőződhattunk asszonyaink bátorságáról, hogy milyen sokat jelent a nők bevonása a harcba. Miután nem tudtak a kapuhoz jutni, visszavonultak, és a többi gyárhoz mentek, segítségül hívták az ott dolgozókat. Ez a mozgósítás és a szirénák vészjele arra készítette a Dermata dolgozóit, hogy elhagyják a munkahelyüket, és a többi gyár felé induljanak. Utcai tüntetésükhöz csatlakoztak a Junász, a Rapaport, a Transilvania, a Dacia, az Iris, az Erba, a Gladis és a Telefogyár dolgozói, akiket a kommunista párt és a forradalmi szakszervezetek helyi tanácsa mozgósított. A párt hívó szavát sok ezer munkanélküli is követte. Ez volt Kozsváron a legforradalmibb, legnagyobb méretű tömegtüntetés.

Kovács István

Vörös Berlin – barna Berlin

Kora délután érkeztem meg az Anhalter pályaudvarra. A ki- és beáramló sokaság valósággal elszédített. Sodródtam előre az embertömeggel. Nem volt időm bámészkodásra. Hatalmas mozgólépcsőre kerültem, amely a tülekedőkkel együtt engem is elragadott a kijárat felé. Valósággal fellelegeztem, amikor egy tágas csarnokba kerültem. Az egyik ablakmélyedésbe húzódtam, és rendbeszedtem dolgaimat. Hét és fél márkával a zsebembe, minden összeköttetés, ismeretség nélkül léptem ki a négymilliós Berlinbe. A csarnokban magasszárú fűzőscizmás, sötét-kék ellenzós-sapkás ifjakat vettem észre, akik kommunista módon felemelt ököl-lel hangos *Rot Front*-köszöntéssel üdvözölték egymást.

Kinéztem magamnak egy taxit. A megviselt, olajzöld, batár alakú alkotmány vezetője kurtapipás, sötétkék sapkás, ötven éven felüli sofőr volt. — Elisabethstrasse 11. — mondtam. Az öreg pipás hátrafordult, megnézett, aztán beindította a motort... Elesen szirénázó rendőrautó húzott el mellettünk, tele rohamsisakos, gu-

mibotos rendőrökkel. A sofőr dörmögött valamit, karjával széles körívet írt le, és újra morgott valamit. Ebből már többet értettem. Az „Arbeiter“, a „demonstrieren“, a „Schupo“; a rendőrök munkástüntetés szétverésére mennek, és kerülőt kell tennünk, hogyha nem akarunk a verekedésbe beleszaladni...

Eljutottunk az Elisabethstrasséra. A házszámokat lestem. A 11-es szám előtt az öreg pipás közömbösen továbbhajtott, én meg idegesen rászóltam: „Halt!“ Biccentett, lassan fékezett, és megállt a 15-ös szám előtt. — Három márká — mondta, ki sem véve pipáját a szájából. Kiszámoltam négyet, és feléje nyújtottam. Nyitott tenyeremből kivett három márkát, s kurtán köpte a szavakat: — A Rote Hilfe Irodája nem a 11., hanem a 15. szám alatt van, a második emeleten. — Dermedten szálltam ki a taxiból. Én konspirálni akartam, azért mondtam 11-et. De honnan tudta az „öreg pipa“, hova akarok menni? Valószínűleg már nem kevés menekült elvtársat szállított az idők folyamán a Vörös Segély Európai Irodájához. Sokévi taxisofőr-tapasztalata alapján, dadogó beszédemből, nem éppen magabiztos viselkedésemből, ruházatomból s ki tudná megmondani, hogy még miből állapította meg azt, hova akarok menni.

Fiatallány nyitott ajtót, s amikor meglátott kis bőröndömmel, ijedten felszólított, hogy menjek el azonnal, bármely pillanatban megjelenhet a rendőrség. Nagynehezen megértettem vele, hogy Romániából érkeztem, s feltétlenül beszélnem kell az Iroda vezetőjével. Néma huzavona után jól megtermett szemüveges férfiúhoz vezetett. Az kezét fogott velem, de magatartása nem volt elvtársi, még a nevét sem mondta meg. Elismételtem, hogy Romániából érkeztem azzal az utasítással, hogy a Vörös Segély Európai Irodájában keressem Walter elvtársat, ő majd eligazít. — Én vagyok Walter — mondotta —, de hát jelszót, amivel igazolhatlak, nem tudsz? — kérdezte türelmetlenül. — Így nem állhatok szóba veled. Bármely provokátor idejöhét, és azt mondhatja, hogy Romániából jöttem... — Igaza volt. Megriadtam a gondolattól, hogy jelszó nélkül nem fognak szóba állni velem. Mentőtlettem támadt. — Keresd meg a román pártmegbizottat, és mondd meg neki, hogy Gyuri van itt Tîrgu Mureşről, aki a múlt év októberében bukott le Brassóban... Tovább akartam mondani, de Walter felkiáltott: Tîrgu Mures! Szóval te vagy az? De hát miért nem mondtad azonnal, hogy Tîrgu Mures? Behívatott valakit... — Josef — mondta az alacsony, szélesvállú, horvát származású embernek —, vidd az elvtársat egy lakásba. Gyalog mentünk az elég nagy távolságra eső lakásra. A gazdasági világválság mélypontján vergődő Németország fővárosa, Nagy-Berlin rohant, élt, lüktetett. Az emeletes autóbuszok, a hatalmas vasvázakon rohanó magasvasutak, az egymást megszakítás nélkül követő kisautók, a díszes szerszámú, óriási, szőke mecklenburgi lovak vontatta sörös társzekerek, a sörgyárak ordító reklámjai valósággal elszédítettek. Itt nem érezhető annyira a krízis — gondoltam —, mint az én kicsi szülővárosomban. De a zaj okozta bódultságból hamar észretertem, amikor a Hauptstrassén mentünk végig, minden második-harmadik üzlethelyiség üres volt, a kirakatokat csupán egy széles, fehér papírcsík díszítette, melyen ez állt: Kiadó. Ezek a feliratok minden statisztikai kimutatásnál döntőbben bizonyították a gazdasági élet katasztrofális leromlását.

Megérkeztünk. A Körber család: a Vater, a Mutter, Bertha és Karl mind kommunista. A család minden tagja munkanélküli volt. Munkanélküli-segélyből éltek, meg abból, amit Karl keresett a nyári sportszezonban. Kitűnő teniszezőként gyerekeket tanított. Karl nem egészen 3×3 méteres szobácskájában egy ágyat a Vörös Segély rendelkezésére bocsátottak rendszerint politikai emigránsok részére...

Ellátogattam egy parkba, melynek mesterséges taván vadrucák százai úszkáltak, hápogtak, s várták, hogy a sétálók némi elemőzsiát dobáljanak feléjük. (A nagy nincstelenség ellenére senki sem próbált megfogni egyetlen csudaszelíd vadrecét sem.) Többször végigsétáltam a híres 1870—1871-es emlékműig. Megbámultam a legendabeli Siegfriedet, a megszámlálhatatlan sokaságú vezéri, hercegi és királyszobrot, melyek egymástól néhány méteres távolságban, tanácsadói társaságában a gyönyörű széles, árnyékos központi sétányt szegélyezték. Körüljártam a büszke Reichstagot, amely még épen díszelgett. Csodálattal szemléltem a hatalmas épületet, ahol akkor még a két munkáspárt választott képviselőinek százai vívtak szócsatát a reakció képviselőivel, s néhány héttel később — az 1932-es júliusi választás után — a kommunista Clara Zetkin mint koalíció megnyitotta az új parlament első ülését. Formailag még élt a weimari demokrácia.

Már jól benne voltunk a július 31-i választási kampányban. A házak fellobogózza, s az utca meg az egész negyed olyan volt, mint egy vörös zászlóerdő a KPD feliratú rengeteg zászlótól. Egy-egy házon SPD-zászló lengett, de fasiszta jelvényű nem volt sehol. — Wedding vörös — mondta büszkén Karl —, s az is marad. — Ellátogattam egy másik híres vörös munkásnegyedbe, Neukölnbe is, egy futballmérkőzésre.

A híres spanyol munkásválogatott játszott a berlini együttessel. A játék maga kevésbé érdekelt — noha itt valójában sportszerű játékot láttam a két fegyelmezett testvéri csapat részéről. Engem jobban lekötött a százezer embert befogadó óriási stadion.

Ez a „kirándulásom“ is a választási kampány idejére esett, és a mérkőzés szünetében láthattam, hogyan végzi propagandamunkáját a KPD. Már maga a vörös díszbe öltöztetett sportpálya is óriási propaganda volt. A szünetben pedig az ifjúmunkások százai lepték el a lelátót, és kisméretű röpcéket osztogattak. Itt láttam először közösen agitálni a Rote Einheitsfront (Vörös Egységfront) híveit. Kommunista és szocdem ifjak voltak, akik a KPD- és az SPD-jelvényük mellett a két vörös zászlós Rote Einheitsfront feliratú jelvényt viselték. Közösen agitáltak a munkásegységfront megerősítése érdekében. Sok helyen spontán kórusok alakultak, s munkásdalokat énekeltek. Itt hallottam először a *Rote Wedding* című munkásdalt, melyet a rendőrség betiltott, és énekléséért letartóztatás járt, de hát a Schupók nem merészkedtek a tömegbe. A mérkőzés véget ért. A százezeres tömeg fegyelmезetten vonult ki a sokkapus óriási stadionból. Itt-ott választási jel-szavakat skandáltak. Még sokáig csengett fülemben a *Rote Wedding* vérforraló, ütemes dallama...

Lezajlottak a július 31-i választások. Berlinben a kommunisták kapták a legtöbb szavazatot. Az elvtársak bizakodók voltak. „Berlin vörös volt, és az is marad. A demokrácia útját állja a fasiszta előretörésnek“ — mondták lelkesen. Mindez azonban viszonylagos, kétséges volt. A kommunisták megerősödése sok helyen a szocdemek hátrányára történt. A polgári centrum roppant össze, és polarizálódott részben a bal-, de főleg a jobboldalra. A 13 milliós náci szavazat ijesztő szám maradt a nyolcmillió szociáldemokrata és a csaknem hatmillió kommunista szavazat mellett.

Több mint egy évet éltem a Szovjetunióban, majd a Balti-tengeren és Németországon át tértem haza... A kis kerek kajütblakot néha kinyitottam, hogy friss tengeri levegő jöjjön a kabinba. Reggel, délben, este jött egy elvtárs, hozta az ennilomat. Nem kérdeztem tőle semmit, ő se tőlem. Utolsó nap reggelén bejött, és a következőket mondta: „A kieli csatornába érkezünk, néhány óra múlva Hamburgban leszünk, légy készen a távozásra.“ Izgalom fogott el. Tehát a fasiszta Németországban tesznek partra. És kinek adnak át? És hogy lesz azután?

Hajónk befutott Hamburgba. Hallottam a daruk csikorgását, néha egy induló vagy érkező hajó gőzkürtjének ijesztő bögését, és órákon át a munka messziről jövő, megszárt, halk zaját. Felöltözve vártam hosszú-hosszú órákon át, senki sem jött értem. Leszállt az éj, és el is múlt álmatlanul, én meg felöltözve feküdtem a keskeny ágyon. A munka zaja elnémult, úgy látszik, a hajók elvégezték a kirakodást-berakodást. És most mi lesz? Már csaknem újra szürkült, amikor bejött a „kapcsolatom“. — Valami történt — mondta idegesen —, a német kapcsolat nem jött meg. — Velem mit csinálsz? — kérdeztem. — Velünk jössz a hajóval Londonba, Stockholmba... s azután Leningrádban visszaadlak annak, akitől átvettelek — felelte látható idegességgel, és elment.

Félóra sem telt el, s újra kopogtak. Izgatottan nyitottam ajtót. A kapcsolatom volt. Háta mögött mosolygós, széparcú, jól megtermett szőke fiú állt. A beszélgetés még egy percig sem tartott. — Holnap reggel kilenc órákor érted jövök — mondta.

Az éjszaka nehezen telt el, behunytt szemmel feküdtem ágyamon, és vártam. A reggeliből, melyet korán behoztak, alig ettem valamit. Kilenc óra után néhány perccel kopogtattak az ajtómon. A német fiú volt, szovjet kapcsolatom nem jött vele. Mikor a fedélzetre érkezünk, láttam őt, amint a hajó korlátja mellett állt, és szoborszerű arccal a távolba nézett. A szőke fiú átdobta magát a korláton, aztán egy majom fűrgeségével lemászott a libegő kötélhágcsón egy kis motorcsónakba. Amint a mélybe hintázó csónakra néztem, megtorpantam, azután bátorságot véve gyorsan leereszkedtem a lengő kötélletrán. Ahogy a csónakba értem, egy pipás kis öreg beugrasztotta a motort — s nekem úgy tűnt, hogy vilámgyorsan siklunk a nyugodt öbölbe.

Keskeny csatorna felé közeledtünk, amely sorompóval volt elzárva. A csatorna partján órbódé állt. Idősebb, szigorú arcú egyenruhás férfi lépett ki a bódéból, kezét hanyagul sapkája ellenzőjéhez emelte. Olyan izgatott voltam, hogy egy szót sem értettem abból, amit kérdezett, s abból sem, amit válaszolt a német fiú. Aztán felém fordult, és tőlem is kérdezett valamit; csak egy szót értem: „tabak“. Egy pillanatig értelmetlenül néztem rá, azután fejemet rázva valahogy kinyögtem azt a két szót, amit a németországi vasúti kocsik oldalán számtalan-

szor olvastam: Nicht Raucher. Az ellenőr arcán valami mosolyféle vibrált, és megnyomott egy gombot. A sorompó felegyenesedett, megnyílt az út a „barna birodalom”-ba való partraszállásomhoz.

Amikor néhány perc múlva a kikötő egyik csendes kis utcájában, egy kristálypohár tisztaságú, néhány négyzetméternyi nagyságú sörözőben leültünk, úgy tűnt, hogy mindaz, ami velem az utolsó negyedórában történt, csak álom volt. Itt vagyok hát Hitler birodalmában egyetlen pfennig igazolvány, cím, kapcsolat nélkül, ez a szép szál német fiú az egyetlen kapcsolatom a szabadság, az élet felé.

A koradélutáni órákban érkezünk meg Berlinbe. Hamburghoz viszonyítva Berlin valósággal üvöltött. Horogkeresztes zászlók erdeje, minden harmadik ember egyenruhában járt. Hangosak, bántóan hencegők, pimaszok voltak. Összeszorult a szívem. Hol van a Vörös Berlin, amely, amikor utoljára láttam, a választási kampány idején, még sarlós-kalapácsos vörös zászló-díszbe volt öltözve... Hol vannak a fiatal Rote Frontkämpfer bundisták lehúzott sapkaszíjakkal, ütemes lépteikkel? Most barna- és feketeruhás pribékek ágálnak mindenütt, horogkeresztes karjuk minduntalan a magasba lendül, s „Heil” kiáltásuk felveri az utca csendjét.

Betértünk egy félreeső kis utcai cukrászdába. Ott már várt egy harminc év körüli férfi meg egy fiúsrá nyírt hajú lány. Hamburgi kapcsolatom átadott a berlininek, s miután gyorsan megittunk egy kis csésze feketekávé, én távoztam a berlinivel, a hamburgi fiú meg ott maradt a lánnyal. Búcsúzáskor megszorította a kezemet, és mosolygott. Valamit mondott, amit nem értettem, de kemény kézfogását sokáig éreztem tenyeremben.

(Vajon mi lett vele, vele és sok más elvtárrsal, aki élete kockáztatásával szolgált a nemzetközi kommunista mozgalmat? Ha munka közben lebukott, lehet, hogy hóhérbárd ütötte le szép, szőke fürtű fejét.)

Két hétig voltam Berlinben, s ez örökkévalóságnak tűnt. Már folyt a „Reichstag”-per, s naponként a leggyalázatosabb cikkek jelentek meg, főleg Dimitrovról. Azt persze nem tudtam megállapítani, hogy milyen különleges rendőri intézkedéseket tettek a per lefolyásának ideje alatt, de szemtanúja voltam egy letartóztatásnak, amely elvette a kedvemet attól, hogy vendéglőben étkezzem. Október közepén betértem egy csendes, egyszerű vendéglőbe. Ahogy leültem, mindjárt láttam, hogy aznap egytálételes a menü, mert a pincér étlapot nem hozott. Pár perc múlva már kanalaztam is a gulyásleves-szerű ételt, amikor a hátam mögött egy parancsoló hang elordította magát: „Mindenki maradjon ülve, a kezét tartsa magasba, senki ne mozduljon!” Mindezt nem annyira értettem, mint inkább az előttem ülők mozdulataiból következtettem. Letettem a kanalat, és gépiesen felemeltem a kezem. Háttal ültem a parancsosztogatónak, arccal a bejárat felé. A parancs elhangzása után pár másodperccel két fiatal férfi felugrott, az egyik a kijárat felé rohant, a másik egy székkal kiverte az ablaküveget, és a keletkezett résen kiszökött az utcára. Azt, aki a kijárat felé rohant, polgári ruhás detektívek lefogták, mielőtt az utcára kijutott volna. A másik menekülő — az üvegszörömpőléstől megrémült járókelők között — rohant tovább, s eltűnt szemem elől. Akit a kijáratnál lefogtak, elhurcolták, majd újra megszólalt a parancsoló hang: „Elnézést kérünk, mindenki folytassa az étkezést!” Lassan leengedtem felemelt karom, s éreztem, amint szívem mind hevesebben dobog, és zsibbadt karjaiban megindul a vérkeringés. Tulajdonképpen csak most ébredtem rá a veszélyre, amely fenyeget. A parancsot osztogató lassan megindult az asztalok között, és mindenkit végig-méregtetett.

Egy fiatal nő, nem bírva a gyanakvó szűrős nézést, hisztérikusan felsikoltott. A parancsosztogató a nőhöz lépett, és valami olyasfélét kérdezett, hogy ismeri vagy sajnálja-e ezeket a kommunista patkányokat. Férje vagy barátja magyarázott valamit a nő idegállapotáról. A parancsosztogató feleletre sem méltatva a férfit, továbblépett. Az asztalomhoz ért. Éreztem, eláll a szívdobogásom. Be akartam falni egy darabocská kenyeret, de állkapcsom megbénult. Óriási erőlködéssel tudtam csak kinyitni a számat. Éreztem, hogy tekintete egy pillanatig megpihen arcomon. Minden erőmet összeszedve szembenéztem az alakkal, aki úgy látszik, nem fedezett fel rajtam semmi gyanúsat, és továbblépett. Úgy éreztem, önuralmam felmondja a szolgálatot, és ordítani kezdek. Szinte tudatomon kívül nyúltam a pohár után, és kiittam az egész vizet.

Megettem már egytálételes ebédemet, de még néhány percre várnom kellett, míg erőt tudok venni a veszély felismerésétől szinte megbénult testemen. Lassanként helyrejttem, különösképpen akkor, amikor a parancsoló, a megrémült tulajdonos kíséretében, elhagyta az éttermet.

Veress Pál

Gyergyó jelenti

Jelen-t mond Gyergyószentmiklós. Egyre hallhatóbban, egyre növekvő súllyal, figyelemremélton; jelen-t a kultúrában, iparban, a mezőgazdaságban, az országépítésben:

- ipari termelésünk 1975-ben 240%-kal volt nagyobb, mint 1970-ben;
- az egy lakosra számított városi össztermelés értéke az 1970. évi 22 133 lejről 50 000-re növekedett;
- az utóbbi öt évben 407 millió lejt ruháztunk be, ennek több mint kétharmadát az iparban;
- határidő előtt adtuk át a korszerű ipari és bútorszövetgyárat, ahol sok új alkalmazottnak biztosítottunk munkalehetőséget;
- bővül a Len- és Kenderfonoda, a fakitermelő és szállító egység, a Partizán Helyiipari Vállalat, a Gyilkostó Kisipari Szövetkezet;
- az Öntöde — a helyiipar volt részlege — köztársasági alárendeltségű üzemé nőtte ki magát;
- a burgonyatermesztésben elért eredményekért az Államtanács a Munkaérdemrend I. fokozatával tüntette ki a helyi mtsz-t;
- az utóbbi öt év során a városban dolgozók száma mintegy 3600-zal növekedett, ma meghaladja a 11 000-et;
- 46 mérnök, 16 almérnök, 14 közgazdász és több mint 100 mester biztosítja a termelés tudományos megszervezését, az új technika alkalmazását;
- a tanügyben, egészségügyben és más intézményekben a főiskolát végzettek száma meghaladja a 300-at;
- 45 millió lejt értékű hazafias munkát végeztünk.

Es Gyergyószentmiklós jelent mond a jövőnek is; vállalja a reáharuló részt az ország új ötéves tervéből:

- a beruházások értéke megkétszereződik, megközelíti a 800 millió lejt, ennek 85%-a az iparnak jut;
- az ipari össztermelés 80%-kal lesz nagyobb, mint az elmúlt ötéves tervben;
- az Öntöde termelése 1978-ig a jelenleginek hatszorosára növekszik;
- bővíti termelését az ipari és bútorszövetgyár, a helyiipar, valamint a kisipari szövetkezet;
- fejlődik a mezőgazdaság, fokozódik a gépesítés, elsősorban az állattenyésztésben;
- a következő öt évben 2000-rel nő a munkahelyek száma;
- több mint 1200 új lakást, új bölcsődéket, napközi otthonokat építünk;
- a szocialista kereskedelemben forgalmazott áru értéke meghaladja az 1 200 000 lejt, ami 47%-os növekedést jelent.

A Művelődési Ház felépítése után kedvező feltételek nyíltak a politikai tömegnevelő és kulturális tevékenység fellendítésére, haladó hagyományaink ápolására. Itt már nem a számadatok a fontosak, hanem a minőségi munka hatékonysága. A politikai nevelés és kultúra kongresszusát megelőző vitákon intézkedési tervek születtek, amelyek a jövőben hozzájárulnak a politikai-ideológiai és művelődési nevelőmunka állandó tökéletesítéséhez, a szocialista tudat, a város összes dolgozóit — magyarok, románok és más nemzetiségűek — forradalmi szellemének és társadalmi felelősségtudatának fejlesztéséhez. Ez az erő biztosítja azoknak a feladatoknak a teljesítését, amelyek az 1976-os állami tervből, az 1976—1980-as ötéves terv célkitűzéseiből, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésére, Románia kommunizmus felé haladására vonatkozó pártprogramból fakadnak.

Gyergyószentmiklós ipari és kulturális központtá fejlődik; jelenében az egész vidék jövőjét hordja; így: tanú és bizonyosság — valljuk Jakab Imrével, a városi pártbizottság titkárával együtt, akinek a *Bizalommal, optimizmussal* című kötetben megjelent irásából vettük adatainkat.

K. M.

Tájfölmérés – tájfejlesztés

A tapasztalat régóta inti az embert, figyeljen a tájakra. Azokra a területi egységekre, amelyek földrajzi és éghajlati, földtani és botanikai s még sok más tekintetben különállók, jellemzőt tudnak nyújtani, de megfelelő igényeket is támasztanak.

A mezők művelése, állatok tartása immár évezredek óta számol mindezzel. Emez emberi iparkodás valamennyi jeles teljesítménye tájakhoz fűződik, a helyi viszonyok messzemenő tanulmányozásából jött létre. Az egyes völgyek, medencék, hegységek szülőtte a portói, a malagai, a cotnari-i bor, a tokaji aszú, a csanádi, a bánkúti búza, a simmentali szarvasmarha, a hucul ló, a turkesztáni dinnye.

Nyelvünk tudománya régóta számon tartja a vidékek sajátos kiejtését, a helységek és dülök elnevezéseit. A régészet vagy az antropológia, amikor Körös-kultúráról, neander-völgyi emberről, altamirai barlangrajzokról szól, a tájak sajátos hagyatékaival foglalkozik. Nem egy tudományág számára pedig a tájak különösségének fölfedezése valóságos újjászületést hozott. A helytörténet művelése — noha nem napjainkban kezdték meg — ma is friss vérrrel tölti föl a történetírást, s az egyes helységek, országrészek múltjának föltárása népek, birodalmak történetének megítéléséhez nyújt új adalékokat. Népi zenekincsünk megismerésében korszakos jelentőségű volt az egyes tájak muzsikájának mélyebb megértése; kutatóink e búvárkodás során fedezték föl az ötfokúság ősi örökségét is.

A táj kutatás, a kis területek sajátosságaira való fölfigyelés minden tudományág, de az ipar vagy a kereskedelem gyakorlatában is a mélyebbtörést, az árnyalékkésztséget, a finomabb színek felismerését jelzi. Ezzel is magyarázható, hogy a múlt század második felében a nagy természettudományi, közgazdaságtani fölfedezések, fontos történelmi események nyomán nálunk is tért hódít a valóság felé fordulás, s ennek jegyében a táj kutatás. E korszak alkotói olyan műveket hagytak ránk, amelyek ma is éreztetik hatásukat, s amelyekhez fogható — teljeség, alaposág dolgában — mai napig sem hoztunk létre. Gondoljunk csak Orbán Baláznak a Székelyföldet bemutató klasszikus művére avagy a kitűnő megyei monográfiákra, például a történetíró Konrád József Szolnok-Dobokát bemutató alkotására. De emlékeztessünk Torma Zsófia, Benedek Elek, Pesty Frigyes, Petri Mór és mások ilyen irányú munkásságára, no meg arra, hogy — egyes kutatók vélekedésével szemben — nem csupán a társadalomtudományok működtek ezen a téren, hanem a reálszakok is. Ebben az időben indulnak útra kiváló természettudósok Herman Ottótól Brassai Sámuelig, s tárják föl Borszék vagy a Tordai-hasadék növény- és állatvilágát, ismertetik meg a nagyközönséggel a Szamosbazar, Csodavár, a Medvetó, Kovászna, Herkulesfürdő, Tusnád és Bázna balneológiai, kémiai, klimatológiai, földtani hatékonyságát, szépségeit. De régi só-, arany-, ezüst-, rézbányáink leírására is most kerül sor, az új szénmedencék (Egeres, Köpec, Sarmaság, Derna-Tataros) föltárását is geológiai tanulmányok, évekig tartó sajtóvívások előzik meg. A kiterjedt telkesítő munkálatokról, az Érmellék, az Ecsedi-láp, a Temes-köz, a Barcaság, Alibunár, a Körösvidék ármentesítéséről, gyepetöréséről is ebben az időben jelennek meg az első kultúrternéki tájmonográfiák. Az igazság az, hogy az ez időben közzétett tájbemutató irásokban — noha a történelmi nagy aránya nem vitatható — még mindig jelentősebb mértékben szerepelnek természettudományiak (beleértve az alkalmazottakat is), mint a későbbiekben, ugyanis erőteljesen jelentkeznek oldalakon a sokoldalúság, több tudományág egyesítése. Orbán Balázs például valamely faluról, városról, tájról írva, annak történelmét, földrajzát, iparát, természeti kincseit, népességét is elemzi.

Nagy kár, hogy e kiváló monográfiák ma már könyvészeti ritkaságok, többségük nem jelent meg újra, egyes művek pedig — Torma Zsófia sok tanulmánya például — csak németül, külföldi lapokban látott napvilágot. Könyvkiadásunk nem sokáig hanyagolható föladata e régi értékek kritikai megjelentetése.

Századunk első felében, különösen a két világháború között, sajátosan alakult a táj kutatás: a történetiség kissé háttérbe szorult, s ha jelentkezik is, a hősmegidéző, őstörténetünket fürkésző, romantikus szemléletmód helyett valóságghú felfogás hódít teret — gondoljunk csak Bözödi György *Székely bánja* című, üttörő munkájára. Keresebb szót kap a természettudomány és a folklór is, helyükbe a tárgyi néprajz lép, s még inkább a szociológia. Az égető, fájó, nagy társadalmi bajok megmutatása, a tömegek elnyomordása, a földönfutók városba áramlása, kivándorlása, a népbetegségek pusztítása, alkoholizmus, irástudatlanság, egyke — mind-mind napirendre kerül. A korszak jelentős tájleírásai, a *Szakadát* (Vámszer Géza), a *Ka-*

lotaszeg (Kós Károly), *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (Mikó Imre), a *Külváros* (Nagy István), valamint Aradi Viktor, Turnowsky Sándor, Venczel József, Jordáky Lajos, Szabó T. Attila, Non György, Imreh István s mások tanulmányai újszólván mind-mind az értékmentés, fordulatsürgetés jegyében fogantak. Új hozadéka e tájbemutatásnak a város „fölfedezése”, az ipari proletariátus s a hozzá fűződő társadalmi kérdések jelentkezése. Főlrázó, megdöbbentő, emlékezetes művek mind.

A felszabadulás után oly mértékben virágzott föl a táj kutatás, hogy három évtized természet nehéz volna átfogni, értékelni egy bevezetőben. Csupán néhány jelenségre utalhatok.

Az első szerényebb tájbemutató kiadványokban Balázs Péter a csángókról, Kenyeres Pál a börtvényi mtsz-ról, Mikó Ervin a Zsilvölgyéről szól. Jó értelemben vett tudósítások, leírások ezek: vajúdról, hősi erőfeszítésekről, bizakodó megindulásról, gondokról tájékoztatnak. Noha tudományos vagy irodalmi értékük nem nagy, dokumentumerejük időben messze sugárzó. Olyan törekvést jeleznek, amely azóta tömegjelenséggé vált — minden előnyével és fonákjával együtt. A sajtónak amaz igyekvéséről van szó, amely tájak bemutatása révén méri föl az országépítés haladtát, a szocialista gyarapodás intenzitását. Az egyes vidékek kisvilága ugyanis — többé-kevésbé — híven jelzi az egész hon főlemelkedését. Az elmúlt három évtized sajtójának szembevetendő vonása ugyanis, hogy hasábjain a régi rapszodikus, időleges, rendszertelen környék bemutatás helyett a vidék megismerése, föltárása állandó, tudatos, átgondolt törekvésként jelentkezik. A „Faluról falura”, „Városról városra”, „Megyéről megyére” című rovatok a napilapokban éppen úgy, mint a tudományos vagy irodalmi folyóiratokban megtalálhatók, egy-egy tájszám különösen emlékezetes marad, s nemcsak szerkesztői siker, hanem kiemelkedő irodalomtörténeti, művészettörténeti, tudományos vagy politikai teljesítmény is.

Figyelemreméltó jelenség, hogy a lapok tájbemutatásában egyre nagyobb szerepet vállalnak a folklór és a muzikológia, a történelem és a régészet, a geológia vagy a botanika, a szpeleológia és a biológia művelői, írók, grafikusok, festők is.

Huszár Sándor a nagy moldvai építkezésekről tudósított, Bodor Pál Erzsébet-bányáról és a tengerpartról, Székely János a Marosmentéről, Fodor Sándor Csikból, Kádár János a Mezőségről, de Balogh Edgár és Kenéz Ferenc, Beke György és Kormos Gyula Vajdahunyadtól Ploiești-ig, Háromszéktől Biharig sokfelé járt. És milyen emlékezetesek Incze János dési, Gy. Szabó Béla kolozsvári, Nagy Imre zögödi vagy békási, Balázs Péter magyarfenesi, segesvári, szebeni, Páll Lajos korondi, Maszelka János udvarhelyi tájképei. Egyes írások újszólván a tájrajzra szakosodtak. Mikó Ervin a Zsilvölgye után bejárta a Duna-deltát, a Vaskaput, a hideg-szamosi építkezést; Beke György ezirányú munkásságát némi kiegészítéssel úgy határozhatnánk meg, hogy ő táj- és népkutató. Mert például nemcsak Gyimesbe és a Barcaságra, Moldvába és Bukovinába megy el, hanem követi e táj embereit Bukarestbe, Dévára és Nemegyére, munkatelepekre s nagyüzemekbe.

Óriási a jelentősége annak, amit a sajtó a tájbemutatás terén az eltelt harminc esztendő alatt művelt. Távoli falvakat emelt ki az ismeretlenségből, elfeledett vidékek sok-sok ügyét tette szóvá, elhagyatott tájak lakóiban tudatosította a tényt, hogy számukra is van főlemelkedés, előbb-utóbb bekapcsolódnak az országos vérkeringés fölpezsdülésébe. A sajtó, mondhatni, a megismerés és megismertetés, a tájkérdés, tájügy, tájgond fölszínén tartásával, a feledés, mellőzés ellen küzdve jelentősen hozzájárult a város és a falu, a központi és távoleső tájak, valamint az ismert-fejlett s a fejletlen-ismeretlen térségek közti szakadék áthidalásához.

Kár, hogy a sajtó tájbemutatása két vonatkozásban még nem tudta eléggé kinőni a zsurnalizmus gyermekbetegségeit: a felületen-mozgást, amely az elemzésben, a bizonyításban, a kérdésmegragadásban nyilvánult meg, s az egyoldalúságot, amelyből eredően főleg a beállítás vált csupán lelkendezővé. Jellemző, hogy az írók többsége nem gyűjtötte kötetbe a 15-20 évvel ezelőtti tájleírásait. Ugyanakkor azonban az eleve „kötetben gondolkodó” s mélyretörő írók a vidékbemutatás néhány maradandó művét alkották meg ebben a korszakban. A legemlékezetesebb talán Simon Magda kötete, a *Tanyai lelkek*; a hajdani úri birtokon létrejött szövetkezeti gazdaság, a volt béresek alakuló életét, úgy lehet, mind a mai napig leghívebben mutatja be.

A hatvanas évek végén új virágzást indít el a táj kutatás terén két intézkedés: a közigazgatás és a könyvkiadás átszervezése. Megszűnnek az addigi, országrésznyi tartományok, s kisebb (tegyük hozzá: természetesebb) tájegységeket fölelő megyék jönnek létre. A régebbi tartományi központoktól távol eső — s nem egy esetben mostohán kezelt — tájak új közigazgatási egységé szerveződnek, föllelednek, magukra találnak, s ennek nyomán gazdasági és kulturális virágzásnak indul a Szilágyosság és Csik, Kézdi és Nagykároly, Beszterce és Gyergyó, Szeben és Udvar-

hely, amivel párhuzamosan e vidékek balneológiai és geológiai, helytörténeti és néprajzi, demográfiai és növénytani fölmérése is megindul. Mindezt könyvkiadás dolgában megkönnyíti több vidéki kiadó, valamint a Kritérium tevékenysége. Ugyanakkor érdemleges munkát végeztek a megyei népi alkotásai házak, művelődési otthonok, múzeumok, amelyek egyrészt a helyi kutatást elősegítették, másrészt fűzetek, évkönyvek kiadását vállalták. Mindez meghozta a táj kutatásban az annyira időszerű előbbrelépést, a tudományosság térhódítását. Különösen három tudományág — történelem, néprajz, nyelvészet — tűnt ki a helyi (de nem helyi jelentőségű) értékek föltárásában. Almási István, Banner Zoltán, Benkő Samu, Egyed Akos, Faragó József, Ferenczy Géza, Ferenczy István, Gálffy Mózes, Imreh István, Jagamas János, Jakó Zsigmond, dr. Kós Károly, Márton Gyula, Nagy Jenő, Nagy Olga, Péntek János, Szabó Zoltán, Székely János, Szentimrei Judit, Teiszler Pál, Vámszer Márta és mások munkája révén vált ismertté Kászon és a Szilágyság néprajza, a vargyasi festett bútor, különféle tájak nyelvjárása, népenéje, az egykori székely falu rendtartása, a Murokország vagy Torockó igazi múltja, Szék falu asszonyainak közelmúltbeli élete, avagy a sóvidéki „szedettes”.

Kisebb mértékben ugyan, de sorakozni kezdenek a természettudományos jellegű tájbemutató munkák is. A nagyváradi, sepsiszentgyörgyi, székelykeresztúri, szatmári múzeum kiadványai érdekesek ebben a tekintetben, s a Rétyi Nyírről, Bálványosról vagy a Felix-fürdőről sok újat mondanak. Igen hasznos és balneológiai, biokémiai, földtani, növénytani szempontból átfogó képet nyújt a fürdőhelyekről, üdülőtelepekről a Meridiane-sorozat, amely Borszékét és Căciulatát, Herkulesfürdőt és Călimănești-et, a tengerpartot és valamennyi, műemlékben gazdag városunkat bemutatja. (Magyarul az újabb sorozatban csupán a Szovátáról szóló fűzet jelent meg; jó volna a többit is kiadni.)

A tájbemutató szakkiadványokat a lapok, a tévé, a rádióadók elemezték tudományos vagy irodalmi szempontból. E helyütt csupán néhány vonásukra mutatnék rá. A lingvisztikai tanulmányokkal kapcsolatban érdemes szóvá tenni, hogy hazai magyar nyelvtudományunk legerősebb ágazata a nyelvjáráskutatás. Érthető okból. Nyelvünk izes, sajátos, régi — s tegyük hozzá: zamatos — változatait beszélők hazánk területén. Hogy e nyelvjárások mennyire kapcsolódnak az egyes vidékekhez s az ott élő népcsoportokhoz, fölösleges bizonygatni. Ismeretes azonban, hogy az iskola, a modern hírközlő eszközök, a fokozott társadalmi mozgás hatására ezek a nyelvi izek, sajtások és különlegességek összerosósódnak. Nyelvtudományi kiadványaink épp eme halványuló színeket örökítik meg még eredeti élénkségükben. Nagyjából ezt mondhatjuk a tárgyi és a szellemi néprajz értékeit fölmutató kiadványokról is, azzal a megjegyzéssel, hogy a falu mai gyors átalakulása folytán az etnográfiai és folklorisztikai föltárás talán még sürgősebb teendő.

Tájtükröző történelmi könyveink, tanulmányaink más természetűek. Szerzőikre jellemző a kritikai viszonyulás. Ebben a szellemben szólnak a már ismert forrásmunkákról éppen úgy, mint az általuk föllelt vagy mások fölfedezte, eddig nem ismert dokumentumokról. Munkájuk nyomán realisabb képet nyerünk az egyes tájak múltjáról, megszabadulunk hamis illúzióktól, de megerősödünk igaz föltevéseink, indokolt várakozásaink tekintetében. A régebben művelt, jórészt hadi és politikai történetíráson túl különösen a kézművesség, állattartás, művelődés, kis-közösségi életszabályozás hajdaniságáról tudunk meg sokat. Ami pedig a régmúltat illeti, az új régészeti föltárások nem kevés meglepetéssel szolgáltak, vitát keltek, ugyanakkor átfogóbb, mélyebb összefüggések megvilágítására is lehetőséget nyújtanak. Vonatkozik ez a székelység megtelepedésének módjára — a Kovászna megyei és Udvarhely környéki ásatások, műemlékrestaurálások nyomán.

Igen szép teljesítmény a tájbemutató terén néhány írói munka. Utalnánk e tekintetben Horváth István páratlanul eredeti falumonográfiájára (*Magyarózi toronyaljja*), valamint Sütő András nagy hatású Mezőség-ízű könyvére (*Anyám könnyű álmot ígér*). Sajátos szülőföldközpontú gyűjtemény Szabó Gyula kötete (*Gólya szállt a csűrre*), s érdemes fölfigyelni Beke György új vállalkozására: az eddig jobbára a Székelyföldre, Barcaságot, Gyimest, Moldvát bemutató vagy a székelyek nyomát követő író ezúttal más tájat ír le: a Szilágyságot. Ezek a művek egyediek, igen-igen eltérő jellegű és értékű alkotások, közös vonásuk azonban, hogy a hajdani falukutatás, a szociográfiai irodalom legnemesebb hagyományait folytatják — mai verteztetben.

Minden siker ellenére is látnunk kell tájbemutatóink hiányait. E művek, kevés kivételtől eltekintve, egyéni alkotások, holott napjainkban csakis az interdiszciplináris összefogás, a sokrétű kutatás biztat igazán sikerrel. A magányos kutató egyre kevesebbet mondó, s mindinkább szubjektív fogantatású meglátásokkal állhat elő. A sokágúságból sajnálatosan éppen a világszerte legtöbbre vállalkozó

és legnagyobb eredményeket fölmutató konkrét szociológiai kutatás maradt ki, a maga modern eljárásaival, a strukturalista elemzésekkel, a matematikai vagy statisztikai módszerekkel. Ez a hiány nagymértékben kihat vidékföltárásunk tudományos hitelére, objektivitására. A megkérdőjelezést még inkább indokolja a reprezentatív nagy csoportok több irányú és szempontú „vallatásának”, fölmérésének, vizsgálatának hiánya. Ismeretes ugyan, hogy hazánkban már évek óta sok területen, tájon (Slatina, Brassó, Fogaras, Csákiágorbó, Avas) végeztek a különféle intézmények kutatócsoportjai fölmérést, minderről érdekes, alapos közlések, kötetek számolnak be; helyes volna, ha a magyar nyelvű hazai sajtó mindebből többet közölne.

Elhanyagolt oldala a tájbemutatásnak a demográfia, agrártudomány, egészségügy is. Többek között ezzel is magyarázható, hogy noha időnként irunk az egykéről s a népesedés más kérdéseiről, a mai napig nincs átfogó és kielégítő képünk az aradi, bánási, kalotaszegi, aranyosszéki vagy a nyárárdmenti népszaporulati passzívum okairól.

A tájföltárás ma már nemcsak ismeretgyarapító tudósítás, közvéleményföltöltő kiáltás, önmagunk megismerését célzó vállalkozás, hanem nagyon is konkrét szolgálat, a gyakorlati munka nélkülözhetetlen alapja. A korszerű, átgondolt területrendezés, a tervszerű ipartelepítés, a mezőgazdaság ésszerű fejlesztése, a kultúra ápolása jelenleg már elképzelhetetlen a vidék népességének és éghajlatának, úthálózatának és talajának, egész infrastrukturális kiépítettségének árnyalt ismerete nélkül. A szocialista gazdaságfejlesztés a termelőerők arányos területi elosztásának elvét követve egyre több új bányát nyit, üzemet épít, utat vezet távoli tájakra, ipari „szűzföldekre” is, s nem mindegy az, hogy hova mit telepítünk. Közlebbi és régebbi hibák bőven szolgálnak erre intésül. Ismeretes, mit ártott az, hogy annak idején nem építették meg a Csíkszereda—Udvarhely közti vasutat, meny nyire gátolta Lővéte, Vlahica s a környék fejlődését. S milyen anomália volt az, hogy az ország fakészletének nagy hányadát szolgáltató Székelyföldön évtizedeken át csupán fűrésztelepek működtek, a fát rönkalkabban vagy deszkaként szállították el messzi földre, s csak az utóbbi években kezdték meg a korszerű famegmunkáló ipar létrehozását.

Az RKP XI. kongresszusán elfogadott irányelvek szerint a közeljövőben minden megyét úgy kell fejleszteni, hogy évi termelése elérje a tízmilliárd lejt. A számításba jöhető anyagi eszközök vagy az alkalmazható munkaerő alapos ismerete szükséges ahhoz, hogy ezt a programot gazdaságosan, idejében és maradéktalanul valóra váltsuk, ami pedig nem képzelhető el a tájkutatás fokozása nélkül.

E megfontolások alapján mutatjuk be hazánk egyik, hajdan elhanyagolt, ma viszont lendületesen iparosodó vidékét, Gyergyót, ahol az új irányú gazdasági fejlődés régi gondokat, bajokat oldott meg, viszont egyes járulékos tennivalókat szem elől tévesztett.

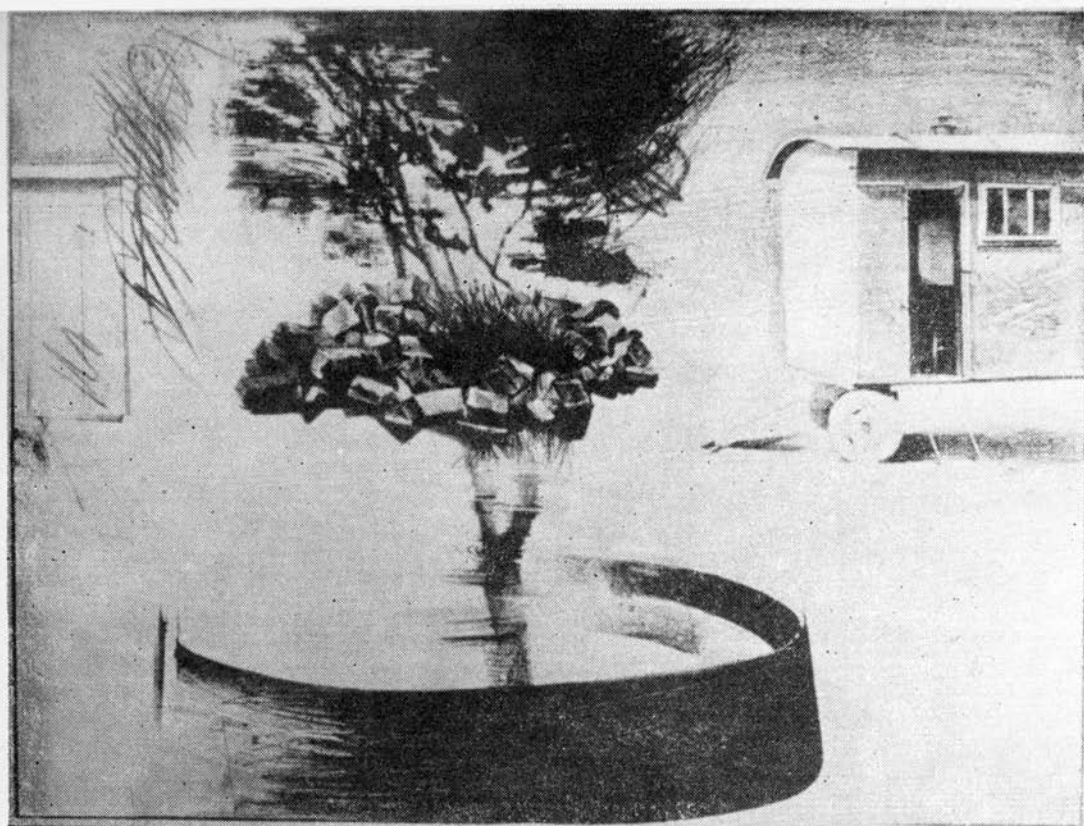
Herédi Gusztáv

Gyergyó múltjából

A festői szépségű gyergyói táj minden zugához a küzdelmekkel teli múlt emlékei kapcsolódnak. A kutatások, értékelések mai állapota azonban még nem teszi teljessé a vidék történelméről alkotott képünket. Ezúttal hát csupán néhány jellemző mozzanat megidézésére vállalkozhatunk.

Amikor a csiszolt kőkorszak embere megjelent a gyergyói tájon, sűrű erdőt, mocsarakat talált. Bronzkori ősrünk már több helyen megtelepedett, például a szentmiklósi Magasbükök alatt, vagy a szárhegyi hegyoldal tövében. A népvándorlás-kor lakója már a szentmiklósi Bothvára csúcsát, a tekerópataki Kápolnatetőt és a ditrói Tászoktetőt is birtokába vette. A csiszolt kőkorszaktól kezdve nincs olyan korszaka a történelemnek, melynek népe ne írta volna fel nevét a vidék múltjának lapjaira — erről vallanak a régészeti leletek, dokumentumok.

A nagy változások a mai falvak kialakulásának kezdetekor, a XII—XIII. században bontakoztak ki. A legelső települések még nem a medencében, hanem feljebb, a Marosba siető patakok völgyeiben jönnek létre. De hamar megkezdődik a lehúzóadás a medence belsejébe. A XIII. században megépül az alfalvi templom, melynek kőajtókeretét, mely egyike az akkor divatos boltíves stílusú emlékeink-

KORSZAKVÁLTÁS

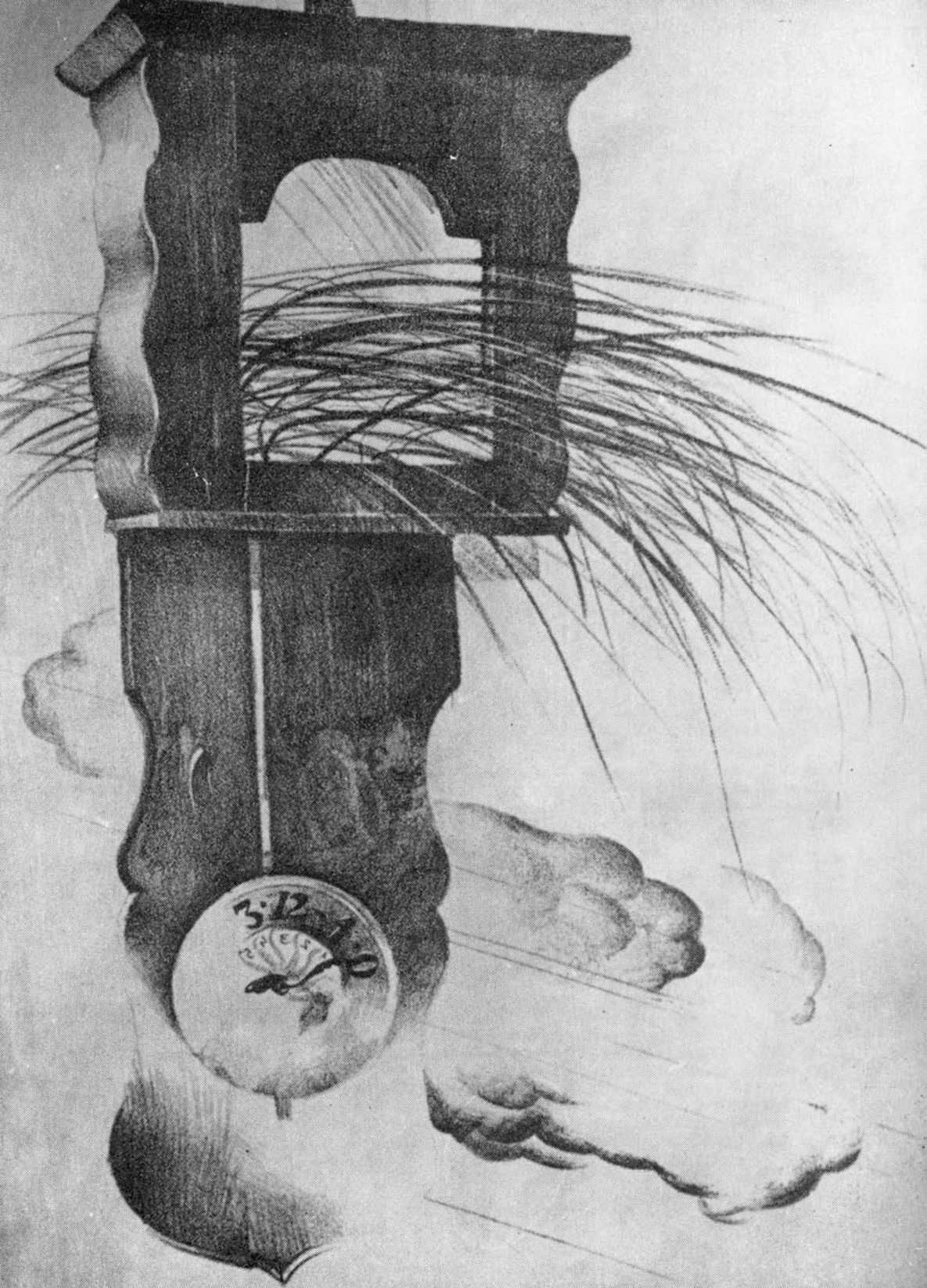
Mindig az volt a véleményem: a képzőművészetet nem érteni kell, mint például a számtant — nézni kell a munkákat és „fogni” őket (azonosulni érzelmi tartalmukkal, gyönyörködni abban, ami szép bennük). Szilágyi Zoltán — a jelen pillanatban még főiskolás grafikus — lapjait nézegetve különös dolog történt velem: rájöttem, hogy ezt a képzőművészetet értem.

Csak értelemmel tudom felfogni, hogy itt van a korszakváltás órája: a tudományban régen bekövetkezett világgép-változás átszivárog a mindennapi ember idegrendszerébe, és ha a mindennapi ember művész lesz, akkor ez az „új, más világ” (Bolyai János szavai a temesvári levélből) jelenik meg mindabban, amit alkot. Mint ennél a fiatal grafikusnál. Én értem a Heisenberg-féle határozatlansági összefüggést, amennyire egy szerkesztőnek szüksége van erre, Szilágyinak azonban benne van az idegrendszerében, a látásában: tessék megnézni a fenti képen a lakókocsit, mely egyszerre van itt is meg ott is: mozgása nem írható le a klasszikus mechanika szerint, mivel a kvantummechanika törvényei szerint megy végbe.

Nem örvendetes számomra, hogy miközben értem ezt az izgatmasan új képzőművészetet, nehezen tudom „fogni”: később kellett volna születnem ahhoz, hogy a világgép-változás az idegsejtjeimbe hatoljon, s ne maradjon meg csupán az értelmemben. Gondolom, ez érvényes mindannyiunkra, akik a háború előtt jöttünk a világra. Mi vagyunk az utolsó klasszikusok (látásunkat, világgépünket, idegsejtjeink öntudatlan reakcióit illetően), és ebben a „fuumus”-hangulatban csak két dolog vigasztal: az, hogy megértük és megértjük a jövőt, s az, hogy a jövő nem tagad meg bennünket, hanem keresi elmúlt világunk értékeit, hogy megtartsa őket magának — ahogy Szilágyi teszi egyes lapjain a múlt századi tárgyakkal és emberarcokkal.

VERESS ZOLTÁN

nek, eredeti helyén csodálhatjuk meg. Ugyanebből a korszakból való a szárhegyi keresztelőkút (helyi mesterek műve), amely egyike az Országos Történeti Múzeum kiemelkedő darabjainak.

Ahogy a lakosság sokasodott, úgy vált egyre erőteljesebbé a termőföldért vívott küzdelem. Egyre több helyen hangzott fejszecsattogás, vagy lobbant fel az erdőirtó tűz, hogy a fák helyet adjanak a szántóföldeknek, legelőknek. Erről vallanak ma is a sajátos dülönevek, a ditrói Nyírszeg, a Nyáras, a szentmiklósi Tölgymező, Nyír, Csereoldal, a szárhegyi Nyírkert, az újfalvi, kilyénfalvi Egeres, vagy az ilyen elnevezések: Mocsár, Sáros, Folyam. De az egykori rengetegek, mocsarak nem adták meg magukat simán, századokig dacoltak az ellenük harcoló emberrel. Gyergyó története, mondhatni, az erdővel, lápokkal vívott harc története is. A mai szárhegyi állomás helyén például még az 1800-as évek derekán is sűrű erdő nőtt, melyet olyan mocsár vett körül, ahová farkasvadászni csak télen merészkedtek be.

A gyergyóiakról az első írásos adatot IV. László király 1285-i oklevele tartalmazza, mely szerint a csíki és gyergyói székelyek a tarkói ütközetben győzelmet arattak a betörő nogaj tatárok felett. Az első településeket, Szentmiklóst, Szárhegyet és Alfalut először 1332-ben a pápai tizedjegyzék említi. Ettől kezdve már gyakran emlegetik a gyergyóiakat, sőt 1463-tól Gyergyószéket is. Sokat hallunk Szárhegyről, ahol már a XV. században vezető szerepet játszik a Lázár család; első tagját, Lázár Bernátot 1406-ban említik mint a csíkjenőfalvi malomper egyik bíróját. A család ekkor építi hajlékát, melyből a későbbi kastély kiterelvényesedett.

Átfogóbb képet alkothatunk Gyergyóról az 1567-i összeírás alapján. Ekkor Szentmiklóson 78 jobbágy- és 10 szabad székely telket találunk, az először említett Tekerőpatakon 51, Ditróban 26, Remetén pedig 6 telek szerepel. Ez az első írásos említés Csomafalvára, Újfalura vonatkozólag is. Egy-egy telken ez idő tájt több, néha tíz rokon család is lakott.

Bethlen Gábor idejében, 1616-ban, amikor minden lakost részletesen összeírtak, még érdekesebb kép tárul elénk. Szentmiklóson 226 családfőt találtak, akik közt sok volt a jobbágy, más részük szabad, s ami az akkori kor viszonyai közt jelentős, a családfők nyolc és fél százaléká már iparral foglalkozott.

Milyen volt a határ képe? Három nagy övezetet ölelt fel. A falvakat, amint arról az 1581-i újfalvi falutörvény is említést tesz, vetéskertek és a kijáratoknál vetéskapuk vették körül. A mezőt nyílosztásos földközösség keretében használták. Nyílvesszővel — melyre rávésték a családok tulajdonjegyét — való sorsolás útján időnként újraosztották, újra kijelölték az egyesek által használható területeket. Az osztályrétegződés előrehaladtával, különösen a XVI. századtól, ez a módszer mind kevésbé érvényesült. A határ legjobb földeket magában foglaló része két fordulóra oszlott. Egyik volt a „vetés“, másik a „nyomás“. A „vetés“-t művelték, a „nyomás“-on állatok legeltek. A következő évben a szerep cserélődött, így biztosítva a föld termékenységét.

A közeli hegyekben, a határ második nagy övezetében a XVII. századig mindenki szabadon irthatta az erdőt, s az irtást birtokába vehette. Ez volt a „szabadfoglalás“ övezete. Itt találjuk a családnévből képzett helynevek túlnyomó részét, például Vasák pataka, Berecek laposa, Hideg mezeje, Kovácspéter, Györgypataka. Az erdők közt szénagyűjtés, legeltetés és egyes helyeken földművelés is folyt. A határ legtávolabbi részeit, a havasokat erdők uralták, csak itt-ott szakították meg legelők foltjai.

A birtokolt föld nagysága a korábbi századokban a székelységnél a társadalmi rétegekbe való besorolást is jelentette. Ezért a tehetősebb réteg különösen a szabadfoglalásos övezetben igyekszik nagyobb területre szert tenni. E jelenségnek fontos szerep jutott a társadalmi ellentétek kirobantásában is. A XIX. század végének és a XX. század elejének tájképébe új, nemkívánatos elem vegyül, az erdők kíméletlen irtása, a hegyoldalak kopárrá tétele; elaprózódik a megművelt föld, megjelennek a nadrágszjip-parcellák.

A felszabadulás óta eltelt három évtized alatt ismét változott a táj. A letarolt erdők helyén az új ültetvények lassan erdővé terebélyesednek. Az egykori kopár hegyoldalakon újra fenyvesek zöldellnek. Az erdők közt műút segíti elő a jó megközelítést. Ugyanakkor a települések képe és belső szerkezete lényeges átalakulásokon megy át. A faházakat kőépítmények váltják föl. Jelentős a városiasodás üteme. 1945-ben Szentmiklós lakossága alig haladta meg a kilencezret, ma már a húszezernél tart.

Az építészet a korok zenéje — hangoztatják. Erre emlékeztetnek Gyergyó műemlékei is. Az építészet a hangszerek érzékenységéhez hasonlóan tudja kifejezni a korok hangulatát, elképzeléseit, társadalmi viszonyait. A már említett épületelemek mellett az 1498-i szentmiklósi gótikus ajtókeret és toronyalj, a szárhegyi kastély: mind erőteljes rezdülése ennek a folyamatnak. Egyik fontos jellemzőjük

a helyi mesterek közreműködése, s így a helyi ízlés, tehát a népi művészeti elemek nagyfokú érvényesítése.

Ez áll a barokk korszak hagyatékára is. Legjelentősebb a szentmiklósi örmény templom (1730—1734). Várfalával, oldalbástyaival (1748) a helyi és az idegen építészek, szobrászok, festők, műpártolók közös erőfeszítéseinek, a fa- és kőfaragás egyesítésének harmonikus kifejezője. A köemlékekhez hasonló tanúja múltunknak a faépítézet, amely erre az erdős vidékre igen-igen jellemző. Még szép számmal előfordulnak 100-200 éves faépületek. Megóvásuk a helyi szervek és az állampolgárok egyik fontos közös feladata.

Faépítézetünk a népi tudás és technikátörténet nyitott könyve. A házak, gazdasági épületek, ipari szerkezetek (malmok, fűrészek, kovácsműhelyek, ványolók) elhelyezéséhez, megépítéséhez nem volt elég ismerni a fa jellegzetességeit, az ácsmesterség belső fogásait, hanem a helyi éghajlati, vízrajzi viszonyokat, és sokszor igen alaposan a fizika, mechanika törvényeit is. Így népi építézetünk emlékei a tömegek sok évszázad alatt felhalmozott tudásanyagának tükrei.

Bármily zord is volt az éghajlat, az itt lakó ember épületei díszítésével, kapui faragásával is igyekezett szebbé tenni életét. Erről vallanak a tornácoszlopok, a háztetői díszei, a haranglábak, fakeresztek vagy a lakás berendezési tárgyai, a társadalmi helyzetet is kifejező tulipános ládák, kanapék, sarokszekrények (tékák).

Az építészetről lévén szó, hadd említsük meg, hogy a modern kor tömbház-építményei — fél évszázados késéssel — csupán napjainkban jelentek meg a Gyergyói-medencében, városon és falun egyaránt. Még a felszabadulás után létesült első üzemek (remetei tejporgyár) vagy más épületek (szentmiklósi állomás) sem képviselik a korszerű építői törekvéseket. A sima vonalú, szögletes iskolák, ipar-telepek, lakóházak, szállók alig néhány éve gazdagítják új színeikkel a gyergyói „kultúrtáját“.

A XV. század közepe a gyergyói lakosság életében is döntő fordulatú. Az 1463. év a székely felkelések sorozatának kezdetét jelzi. A szárhegyi kastély épülése, bővülése a Lázár család hatalma növekedésének fokmérője. A család tekintélye már a század elején kezdett kibontakozni. 1488-ban Lázár András Gyergyó leg-hatalmasabb embere, majd 1506-ban az agyagfalvi székely nemzetgyűlés elnöke; emez összejövetel legfontosabb ténykedése a néptömegek ellenállásának megakadályozása volt. Az 1562-es székely felkelésben Gyergyó lakosságának többsége részt vett. A lázadás elfojtása után 1566-ban Lázár István közel 233 jobbágytelket kap hűsége jutalmául János Zsigmond fejedelemtől, s gyakorlatilag egész Gyergyó birtokosa lesz.

A következő évtizedekben újra fellobban a felkelés tüze. A „véres farsang“ gyergyói mozzanatai közé tartozik az Apafi Miklós vezette fejedelmi büntetőcsapat ténykedése: a szárhegyi kastély tövében 500 embert végeztek ki. Vajon milyen hatással lehetett ez a látvány az akkor ott gyerekeskedő Bethlen Gáborra?

1599 fordulatot jelentett Szentmiklós jobbágylakosságának életében. 3500 aranytallérért sikerült magát megváltania a jobbágyaság alól.

A jobbágyaság elleni harc még évszázadokon át tart. A jobbágyi kötelezettségek ellen lázadók a kastély tömlőcében szenvednek, vagy elvándorolnak. 1711-ben Lázár Ferenc megbünteti azon jobbágyait, akik a Rákóczi-féle felkelésben részt vettek. Még jelentős számú jobbágytelek van a Lázárok birtokában egészen 1848-ig. Mai pénzre átszámítva a gyergyói Lázár-birtok egyévi jövedelme 1820-ban kb. ötmillió lej volt. Világosan látszik ez a szolgáltatások változatosságából, méreteiből. Családonként és hetenként 3 napi munka (napkeltétől naplementéig), évente egy hosszú (nyolcnapos) és egy rövid (négynapos) út, a Lázárok Mezőségen levő birtokaira. Volt, aki pénzzel tartozott. Karácsonykor minden jobbágy egy-két véka zabot, egy tyúkot, húsz tojást adott. Ditróban évenként egy-egy hárskötelet, két-két fűzér gombát, fenyőszurkot, kőménymagot, gyógyfüveket, Várhegyen vadat (őz, mogyorótyúk), juhokat, Vaslábban káposztát (évi 3200 fejet), tűzifát, Újfaluból túrtól szolgáltatott be. A szárhegyi asszonyok a férfiak robotján kívül még a kastély kertjében gyomláltak, a kastélyban takarítottak, mostak.

1657-ben, amikor II. Rákóczi György erdélyi fejedelem sikertelen lengyel-országi hadjárata után az erdélyi férfiak java része török-tatár rabságban szenvedett, tatár büntető sereg tört be a Tölgyesi-szoroson át Gyergyóba. Felégette Hévizet, Ditrót, Remetét. Sokan azt hitték, nincs menekvés. Ekkor Gábor deák, Gyergyószék akkori jegyzője vállalkozott a lehetetlenre: megszervezte az itthon levő öregekkel, asszonyokkal, gyermekekkel az ellenállást. A mai szárhegyi Tatárdomb környékén, erdők és mocsarak közt döntő győzelmet arattak az ellenség felett. 3000 tatár esett el, míg a gyergyóiak közül csak 15-en haltak meg. Az itt harcoló asszonyokról, lányokról a néphagyomány nemzedékről nemzedékre megemlékezett, szájról szájra adta Puskás Klára és társai emlékét.

Alig múlt el a török-tatár veszedelem, Erdély osztrák uralom alá került (1690). Tizenhárom év múlva II. Rákóczi Ferenc zászlói alatt szabadságukért küzdtek magyarok, románok, rutének. Gyergyóban a tömegek Both András tekintik vezérüknek, aki az osztrák iga lerázásáért küzdve, megszervezi a gyergyóiak ellenállását. 1707-ben Akton és Graven osztrák ezredekkel Csíkon át Gyergyó felé törtek. Both András maroknyi csapatával a Marosfő melletti Gréceste-tetőn vette fel a küzdelmet. Kétnapi hősi ellenállás után az osztrákoknak árulók segítségével sikerült hátba támadniuk; sebesülten elfogják, és családjával együtt kivégzik. Szentmiklóst, Szárhegyet, Újfalut felejtik, romba döntik a szárhegyi kastélyt is. A történelem ezt az eseménysorozatot „Gyergyó pusztulása” néven jegyezte fel. Ekkor írja a császárpárti Cserei Mihály feljajdulva: „mintha nem is a császár országa lenne Erdély.”

Alig kezdte Gyergyó kiheverni a pusztulást, éhínség ütötte fel fejét, mely pestissel együtt három évig tombolt (1716—1719). A korabeli leírások megrázóan ecsetelik az egykori nyomort: „Fakérget, galagonyának termését, macskának húsát, fenyőfának mosztját, mind-mind fogyasztották, hogy életüket megóvhassák.” Az éhínség és pestis méreteire jellemző, hogy Szentmiklóson 908 életben maradt mellett 713-an haltak meg. Újfaluban életben maradt 480, meghalt 472 személy.

Alig telt el fél évszázad a Rákóczi-felkelés leverése óta, Mária Terézia utasítására megkezdődött a székely határőrség szervezése. A népi ellenállás kiemelkedő mozzanata játszódott le Szentmiklóson 1762 őszén, amikor az egyszerű sorból származó Ambrus Ferenc és Bartalis Máttyás vezetésével a tömegek megtámadták Bukow tábornokot, kinek szállása a régi római katolikus plébánián, a város mai legregebbi kőházában volt. Ambrus kijelentette Bukownak: „felakaszthatatsz, de a nép szent ügye el nem fog veszni.” Bukow csak könyörgés és ígéretek által menthette meg életét.

A katonai szolgálat súlyos terheket rótt a lakosságra. Az évi 149 napi szolgálat akadályozta a földművelést, a háziipart, e mesterségek rendszeres üzését; a katonai parancsnokság csak az alkalmatlanok esetében engedélyezte a mesterségek tanulását. A gyergyóiak szolgálatuk nagy részét a Pritske-tetőn, a kőházaknál teljesítették, azonban háborús időkben külföldi hadjáratokban is kötelesek voltak részt venni, így például francia és török háborúkban is véreztek. Az osztrákok ellen a székely katonák több ízben szervezkedtek, fel is lázadtak, például 1779-ben. A néphagyomány mai napig őrzi a tekerőpataki Both Benedek emlékét, akit saját kertjében egy Züllich nevű hadnagy végeztetett ki. Jutalmul Züllich kapta meg Both Benedek birtokát és ma is álló házat.

1848—1849 nagy napjairól csak két gyergyói mozzanatot említünk. Abban, hogy a szabadságharc ügye gyergyói viszonylatban is szerencsésen alakulhatott 1849 tavaszán, nagy része volt a jelenlegi Gyergyói Múzeum épületében lejátszódott eseményeknek, amikor Gál Sándor letartóztatta Cserniko osztrák őrnagyot és tisztikarát. A másik epizód Ditróban játszódott le. Boer Aron várhegyi görög katolikus lelkész vezetésével Várhegy, Salamás, Hodos román lakosai a ditrói mezőn Remete és Ditró székely lakosaival együtt esküdtek fel a forradalomra. Később számos gyergyói kerül osztrák fogságba. Lakatos Lőrinc és Jakobi Lajos súlyos várbörtönt szenved, utóbbi Kufstein várában hal meg, Magyar Ferenc őrnagyot, a Pritskei-szoros védelmezőjét és Lezsák Lajost kivégzik. A szentmiklósi iskolában bevezetik a német nyelvet, a gyermekeket nem engedik magyarul beszélni.

A XX. század harmadik és negyedik évtizedének gyergyói történetét a népi megmozdulások kiemelkedő sorozata fémjelzi. A marosvölgyi munkások harcának legfontosabb és legismertebb eseményei a gyergyói fűrészüzemekhez fűződnek. Elég, ha csak az 1920-, 1925-, 1929-i sztrájkok, az 1932. decemberi éhségmenet emlékét idézzük. Ebben a tekintetben jellegzetes helyzet alakult ki. Noha Gyergyóban nem jött létre Brassóhoz vagy Temesvárhoz hasonló ipari központ és nagyüzemi munkásság, a sok kisebb-nagyobb fűrésztelep (csupán Szentmiklóson 8 működött) dolgozói ritka öntudattal, szervezettséggel harcoltak jogaikért, s országos viszonylatban is kiemelkedő sikereket értek el a „fabárókkal” szemben. Elsők között biztosítottak maguknak kollektív szerződés keretében fizetett szabadságot, nyolcórás munkaidőt, egészséges munkakörülményeket. Fontos vonása volt a gyergyói munkásmozgalomnak a különböző nemzetiségek összefogása, többféle tájék népének találkozása. A helybeli munkások mellé ugyanis Máramarosból és Moldvából, Csíkból, Udvarhelyről vagy Bukovinából rendszeresen érkeztek román, ukrán, szlovák alkalmi favágók, fuvarosok, szénégetők, és az RKP internacionalista politikájának, a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontjának köszönhetően, a különböző nemzetiségiek fiai kérésre tudták fölvenni a harcot az ugyancsak sokrétű — román, magyar, zsidó, örmény — erdőbirtokosokkal, gyárosokkal, nagykereskedőkkel.

A kommunista pártnak egyik legerősebb vidéki bázisa itt alakult ki. Az első sejt már 1922-ben megalakul, majd 1925-ben létrejön a KISZ. Sajátos vonása itt a munkásmozgalomnak az is, hogy nem csupán városban s nemcsak az ipari dolgozók, hanem a gazdálkodók közt is erős tömegbefolyással rendelkezett; itt számos falusi sejt is működött. S megemlítendő ugyanakkor, hogy ez a famunkásréteg és -mozgalom kinevelte költőjét is. Salamon Ernő tanúja és részese volt a küzdelmeknek, annak a világnak, s irodalmi értékén túl életműve történelmi értékű kordokumentum is.

Gyergyó történetében fontos szerep jutott a kereskedelemnek. A XVII. század egyik jellemzője az árutermelés fellendülése, ami a belső piacok megszilárdulását, a külső kapcsolatok bővülését eredményezi. Ennek legfőbb gyergyói megnyilvánulásai a pritskei vám létrehozása és Szentmiklós részére vásárjog biztosítása. Az említett pritskei vám a Gyergyóból Moldvába vezető útvonal legmagasabb pontján jött létre. Ez az útvonal, a szentmiklósi múzeumban látható kárdelelet tanúsága szerint, már a XII—XIV. században használatban volt. A vám jelentőségét bizonyítja, hogy létrejötte után megindul a bérletéért folyó küzdelem, legtöbb esetben a szárhegyi Lázár család győzelmével. A család egyik tagját, V. Lázár Istvánt a fejedelem a vám körül elkövetett visszaélései miatt Görgény várába zárattja, majd halála után a vámjogot 1685-ben 1000 tallérért adja bérbe Lázár özvegyének.

A vásártartási jogot 1607-ben Rákóczi Zsigmond adja meg Szentmiklós városának. Addig a legközelebbi vásároshely Csíkszereda, Székelyudvarhely, Szászrégen, Marosvásárhely volt. Az évi két országos és a szombati hetivásár haladást jelentett Gyergyó gazdasági fejlődése szempontjából. Később az országos vásárok száma négyre emelkedett. A gyergyói vásárok jelentős találkozói voltak a távoli vidékek kereskedőinek. Moldvai vásárlók, lipcsei, prágai, pesti, bécsi állatkereskedők, szászrégeni, marosvásárhelyi, székelyudvarhelyi, székelykeresztúri, kézdivásárhelyi mesteremberek, Gyergyó, Békás, Tölgyes, Felcsík lakói találkoztak itt. A vásárok résztvevőinek nemzetiségi összetétele színes képet mutat. Románok, magyarok, örmények, németek, zsidók, görögök cserélték ki portékáikat.

Gyergyó történetének jelentős eseménye az örménységnek Moldvából való áttelepülése, mely 1654-ben kezdődött. A tömeges áttelepülés 1668-ban történik, majd 1672-ben válik véglegessé. Az áttelepülés főbb okai egyrészt a Moldvát ért török-tatár pusztítások, ennek következtében a Balkánt Lengyelországgal összekötő útvonalnak nyugati irányba, Erdély területére való eltolódása. Erdély akkori leromlott gazdasági helyzete egyenesen kényszerítette I. Apafi Mihály fejedelmet az ipar és kereskedelem előmozdítását szolgáló intézkedésekre, jelen esetben az örménység részére különböző kedvezmények biztosítására. Az örménység, Beszterce kivételével, az előnyös földrajzi fekvésű, iparilag, kereskedelmileg fejlettebb pontokon s részben a Kárpátok átjárói közelében telepszik meg (Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós, Csíkszépvíz, Kézdivásárhely). Az örménység megtelepedésében nagy szerepe van a „merkantilizmus“ Európa-szerte terjedő eszméjének, másrészt ama ténynek, amit Nicolae Iorga is hangsúlyozott, ti. a moldvai örménység már korábban szoros kapcsolatokat alakított ki a szomszédos országokkal, köztük Erdéllyel is. Ez a Moldvából (gyergyói viszonylatban elsősorban Botoşani-ból) történő átköltözés után is lehetővé tette a két terület közti gazdasági kapcsolatok ápolását. Az örménység — ismeretes — ipari-kereskedelmi tevékenysége mellett fontos szerepet játszott a vidék művelődése fejlesztésében is, fontos tényezője volt a városiasodásnak, rányomta bélyegét a város építészeti emlékeire.

A XVIII. század Gyergyóban is — hasonlóan az ország más részeihez — a gazdasági fellendülés korszaka. A legvirágzóbb helyi iparág a tímárság, mészároság, csizmadiaság. A tímár céh már 1709-ben létezett, és a környék gazdasági életének jelentős tényezője volt egészen a múlt század közepéig, megszűnéséig. 1800 körül 160 mester volt a tagja. Nagyobb műhelyek, „tímár fabrikák“ is működtek tíz-tizenöt munkással.

A mészároságnak olykor negyven hivatalos gyakorlója is volt. 1799-ben egy szombaton 45-50 szarvasmarhát, 80-100 sertést, 250-300 juhot vágtak le. Azonban a hús nem volt olyan keresett cikk, mint a bór vagy a faggyú. A faggyúfőzés a mészárosok külön kereseti forrása. A kifőtt és bendőkbe varrt faggyú mindig bevőre talált a moldvai, szebeni, segesvári, brassói, régeni gyertyaöntők, szappanfőzők körében. A kecskebőrt a tímárok vörös szattyánra vagy „kordován“-ná dolgozták ki. Évente sok ezer kikészített kecskebőrt adtak el Magyarországon, Ausztriában. 1796-ban a szamosújvári és gyergyói tímárok megegyeznek, hogy a Debrecenbe indítandó 6000 darab kordovánból 2400-at az előbbieket, 3600-at pedig a szentmiklósiakat szállítanak.

A harmadik jelentős iparág, a csizmadiaság a bőroket készárúnak dolgozta fel, s azt helyben, a környéken vagy Moldva közeli helységeiben értékesítette. Román közvetítéssel jutott el a gyergyói faáru a Szereten és a Dunán át a Balkánra, Kisásziába, más portéka pedig Ukrajnába, Krimbe.

A gyergyóiak külkereskedelme állatok, ipari cikkek beszerzését, értékesítését ölelte fel. A főleg örmény kereskedők szorgalmasan látogatták Moldva, Besszarábia pusztáit. Utóbbi helyről koratavasszal ezerszázra vásárolták a fiatal, szilaj lovakat, melyeket Kolozsvár, Várad, Debrecen, Buda, Bécs piacain adtak el.

A szarvasmarhát „rideg” állapotban tavasszal vásárolták föl Moldva pusztáiról, egy részüket ott helyben, bérlet legelőkön, más részüket a Gyergyói-havasokban, harmadik részüket a Tisza mentén hizlalták, s összelet kövéren hajtották távoli városok piacaira.

Íme néhány, az állatkereskedelem méreteit jellemző adat. 1840-ben a szentmiklósi örmény kereskedők évi 10 000 lovat, 45 000-50 000 szarvasmarhát, 250 000-300 000 juhot és kecskét forgalmaztak. Mindez az ipari cikkek beszerzését, értékesítését is felölelő itteni kereskedelem élénkségét bizonyítja. Az állatokért Moldvába menő kereskedők vasút, szövetet (később borvizet, fát, burgonyát) vittek, Brailából, Galacról viszont lisztet, kukoricát, déligyümölcsöt hoztak Gyergyóba. Ez a kereskedelmi tevékenység a vidék jobb élelmiszer- és ipari ellátását biztosította. Az ipari, kereskedelmi tevékenység a szellemi javak cseréjének felgyorsulását is eredményezte. Számos kereskedő vásárolt Bécsből könyveket, újságokat. 1843-ban a Kopatz család vendégeként például Szentmiklóson dolgozott Szathmáry Pap Károly festőművész. A kulturális csere eredményeként kerül Gyergyóba számos műtárgy, például az örmény templom 1752-es velencei oltárképe, a múzeumban levő osztrák címeres láda 1790-ből. A kereskedelemmel függ össze a helybeli örmény iskola (kisgimnázium) létrejötte (1790) is. Gyergyó, mondhatni, közvetítő szerepet töltött be, hidként szolgált évszázadokon át Erdély és Moldva közt. Ez a kapcsolat azonban nem csupán gazdasági volt, hanem politikai, etnikai is, hiszen Moldvába sűrűn járt át a lakosság, s eszerint az itt lakó románok és magyarok közt a házasság, letelepedés mindkét részről kölcsönös volt, a kulturális csere hasonlóképpen.

Gyergyó sok évszázados kereskedelmi hagyományai ma is élénken élnek és termékenyítőleg hatnak. A gyergyói kereskedelmet a vevők iránti figyelmesség, a jó kiszolgálásra való törekvés jellemzi. Mindez annál fontosabb, mert Gyergyó az ország jelentős turisztikai övezete, ahol évente sok ezer ember fordul meg. De ezen túlmenően a jelen hazai kereskedelmében is fontos szerepet játszik Gyergyó. Kiemelkedő ágazat a faipar, amely számos külföldi megrendelőnek szállít. A vásárló országok közt Izrael, Franciaország, Olaszország, az NSZK, Afrika és Latin-Amerika államai is szerepelnek.

Gyergyó gazdasági életének döntő tényezője volt az erdő. 1977-ben kerül sor a gyergyói faipar első írásos említésétől számított 350. évforduló megünneplésére. 1627-ben az erdélyi országgyűlés külön cikkelyben szabályozza a gyergyói deszka árat, ami az itteni fafeldolgozás fejlettségéről tanúskodik. Ugyanezen évben említik először a ditrói vízfűrészeket is. Ettől kezdve a történeti források sok száz vízfűrész léteről tanúskodnak. Jellemző adat: 1890 körül a gyergyói övezetben közel kétszáz fűrészmalom zakatolt, s évi átlagban 100 000 köbméter fát dolgoztak fel deszkanak. A vízfűrészek építése, kezelése a malmokhoz hasonlóan komoly tudásanyag felhalmozását eredményezte. Jellemző erre a fűrésztipusok változatosága. Eddig összesen kilencet sikerült azonosítanunk. A legrégebbi volt az „egyszerű”, alulcsapós kerékkel működő, melyet lassanként felváltottak a korongos, majd a velencei és a „talján” fűrészek. A legfejlettebb típus, a „turbínás” a múlt század második felében jelent meg. Lényege, hogy a kis vízhozamú, de nagy esésű hegyi patakok mellett lehetett alkalmazni. Így a fát úgyiszólván a kitermelés helyén dolgozták fel.

Az 1880-as években megjelennek az első gőzfűrészek. Számuk rohamosan emelkedik, különösen a Gyergyón át vezető vasút megépítése (1907—1909) után. Az 1940-es években közel nyolcvan fűrészüzem működött. A gatterek száma územként váltakozott. A leggyakoribb a 2-4 gatterrel rendelkező üzem volt, de a szentmiklósi „Forresta” (olasz érdekeltség) tizenkettővel működött.

A vasút megjelenése gyergyói viszonylatban fontos foglalkozás, a tutajozás megszűntét vonta maga után. A tutajozásra vonatkozó első gyergyói írásos adatok az 1600-as évekből származnak. Ez a szállítási mód különös jelentőséget kap a XVIII. században. Az 1714-ben Gyergyószék országgyűlési követeinek adott utasítás, amely a tutajvámok eltörlése ügyében való közbelépést sürgeti, megemlíti, hogy „borral, búzával nem kereskedünk, szekerességgel nem foglalkozunk, város a közelemben nincs, az egy tutajozás, amiből hasznot vehetünk”. Ezen ágazat még in-

kább virágzott a XIX. században. 1850 körül számos tőkés vállalkozás jön létre tutajozásra. Gyergyóból évente 6000-8000 darab tutajt úsztattak le. A Remetéről, Csomafalváról indított tutajokat Lippa, Zám, Arad, Soborsin, Szeged környékén adták el. A XIX. század végén a tutajozás másik iránya is kialakul. Tölgyesről román, magyar, görög, török, zsidó kereskedők a Kis-Beszterce, Szeret folyó felhasználásával évi 6000-8000 darab tutajt úsztattak le Galacra, Brailára.

A besztercei tutajok mellékterhei közt a fűrészeken vágott deszka és a borszéki víz is szerepel. Borvizet évente átlag 2 000 000 üveggel szállítottak a moldvai városokba, Bukovinába és Dobrudzsába.

Mint láttuk, a XIX. század végén a Gyergyói-medence minden községében létrejön egy-két fűrészüzem, amelyek a közbirtokosságok, községek és magánosok erdeinek kihasználására alapozzák tevékenységüket. A tőkés vállalkozások nincsenek tekintettel az erdőgazdálkodás ésszerűsítésére, a legegységibb jogszokásokat is megszegik. Nem kitermelik, hanem kiirtják az erdőt. Kiterjedt hegyoldalak válnak rövid idő alatt kopárrá.

Az üzemeket az ideiglenesség, átmenetiség jellemzi. Egyetlen követelmény, hogy a termelés idejére legyenek üzemképesek. Példa erre a szentmiklósi Erdőipar R.T. Ennek üzemét a Lóhavas és Lapos erdőségek kitermelése (1912—1928) után azonnal leszerelik. Erre a sorsra jut az üzemtől a Lóhavasig vezető iparvasút és a hozzá csatlakozó györgypatak—laposi drótkötélpálya is, holott ezeket a berendezéseket erdészeti és turisztikai célra továbbra is föl lehetett volna használni. A kisebb-nagyobb fűrésztelepek egyébként egyre-másra megszűntek, majd újrálétesültek.

A felszabadulás új korszakot nyit a gyergyói erdőgazdálkodás és faipar történetében. Elkészülnek az üzemtervek, és megkezdődik az újraerdősítés. Az eltelt harminc év alatt a letarolt erdők helyén újak nőttek, és ma ismét jelentős mennyiségű fa kitermelése vált lehetővé.

Az államosítás után új arculatot öltönek a fűrészüzemek; a kisebbeket összevonják, a megmaradókat modern gépekkel szerelik fel. Gépesítik a fa kitermelését és szállítását. A dolgozók munkakörülményei gyökeresen megváltoznak.

Évek múltán új fafeldolgozó üzemek jönnek létre, a galócási kombinát, a szentmiklósi és ditrói bútorgyár. A meglévő fűrészüzemek mellett is bútorgyártó részlegeket hoznak létre; ez lehetővé teszi a fa magas fokú ipari hasznosítását. Míg a múltban a gyergyói fa jórészt félkészáru formájában jutott a piacra, addig ma a világkereskedelemben is keresettek e vidék faipari termékei.

Az utóbbi negyedszázadban átalakult a vidék gazdasági arculata. A faipar mellé élelmiszer- és textilipari üzemek (tejporgyár, lenáztató és -fonoda) épülnek, újabban pedig meghonosodott a vasipar, a gépgyártás is. Ugyanakkor a hagyományos vendéglátóipar több létesítménnyel — campingekkel, szállodákkal, fürdőmedencékkel, üdülővillákkal — bővült.

Ismeretes, hogy az elmúlt évben 2010-ig terjedő korszak, átfogó erdőgazdálkodási országos tervlati tervet dolgoztak ki és fogadtak el. Ez a terv biztosítja a gyergyói rengetegek védelmét, ésszerű kitermelését és újraültetését, bizvást mondhatjuk hát, hogy ha az erdő eddig jelentős szerepet töltött be a vidék gazdasági életében, fontossága megmarad a jövőben is.

Tarisznyás Márton

Munkásmagatartás és életmód

Felmérés a gyergyószentmiklósi bútorszövetgyárban

A Gyergyói-medence az ország fejlettebb tájegységeihez viszonyítva még a felszabadulást követő egy-két évtizedben is iparilag fejletlen volt. A viszonylagos elmaradottság az emberek életében abban is megnyilvánult, hogy kenyérkereset végett el kellett menniük otthonról. A férfiak főleg a fa- és építőiparba, a nők régebben szolgálni jártak, majd idénymunkára a tengerpartra. A női munkaerő helyben való foglalkoztatását segítette elő az 1972-ben indult gyergyószentmiklósi bútorszövetgyár, amely nemcsak munkahelyet, hanem szakmát is biztosított. Ma mindössze 218 segédmunkás dolgozik a gyárban. A képzést szakiskolákban, tanfolyamokon és munkahelyen végezték.

A gyár a munkások döntő többségét közvetlenül az általános iskola elvégzése után küldötte szakképesítésre; induláskor az átlagéletkor 19 év volt, ma 21. A munkások a városból és a környező falvakból (Remete, Szárhegy, Újfalú, Alfalu, Csomafalva) kerültek ki, ma 588-an ingáznak. Az üzem fiatal munkásrétege társadalmi és területi mozgás révén alakult ki, s így a beilleszkedés összetett problémájával áll szemben. Felmérésem célja megvizsgálni, mennyire sikerült alkalmazkodnia az új foglalkozáshoz és életmódhoz, és hogyan viszonyul a munkához, amely lényegében meghatározza a társadalomban elfoglalt helyzetét.

A munkássá válás

A munkássá válásnak (mint foglalkozási pályán való elhelyezkedésnek) két módzata van: egyénileg kialakított és követett tudatos pályaválasztás, vagy a kínálkozó körülmények és lehetőségek elfogadása, a sorsszerű „belekerülés” útja. Gyergyóban éppen az ipar fejletlensége miatt az első módozatnak gyerekek a hagyományai és követői. A felmérésben szereplő munkások az általános iskola elvégzése előtt a jelenlegitől különböző szakmára készültek, más foglalkozásaikat szerettek volna lenni. Az óhajtott pályák között (gyakorisági sorrendben) a következők fordulnak elő: pedagógus, „diplomás”, kereskedelmi alkalmazott, fodrász, egészségügyi, varrónő, telefonos.

Nem véletlen, hogy óhajukban ezek a foglalkozások szerepelnek, mert:

1. Mások nem is nagyon szerepelhetnek. Gyergyó viszonylagos elmaradottságából következően lakói közvetlen környezetükből a mezőgazdasági és erdei munkát, vagy az „ürinak” vélt, az emberekkel foglalkozó, embereket kiszolgáló, nem pizkos és erő kifejtést nem igénylő, előbb felsorolt foglalkozásokat mint eszményeket ismerhették. A mezei munkát azonban a fiatalok egy része nem vállalja. Pályaválasztási óhajuk a felemelkedés szándékát is tartalmazza, de nem azt a fokot — a gyári munkását —, amely számukra legkönnyebben elérhető volt, és amivé váltak is.

2. Tudatukban a társadalmi előrehaladás korlátlan lehetőségként élt, diplomások szerettek volna lenni, de nem határozták meg pontosan, mik is legyenek ezen belül. Csak annyit tudtak, hogy ehhez egyetemre kell menni.

A gyermekkorban óhajtott foglalkozástól a jelenlegi nagyrészt szakmunkás státusig való eljutásnak három variánsa van.

a) Több mint felük megpróbált elérni a kívánt pályára, felvételi vizsgára jelentkezett, de sikertelenül. A kudarc után családja és maga is tanácsstalan maradt: hol helyezkedjen el, mit kezdjen magával? Több lehetőségre gondoltak, több lehetőség is volt, de olyan és akkor kínálkozó, amely iskolázás útján, a családi otthon közelében munkahelyet nyújt, csak egy volt: a gyár. S így a szövöde szervezte szakoktatásra iratkoztak fel, vagy később, munkahelyen tanultak szakmát. Ebben az esetben a vizsga sikertelensége üzemi beilleszkedésüket akkor zavarja, ha a kívánt foglalkozás a jelenleginél magasabb iskolai végzettséget követel (például orvos, tanár, óvónő, ápolónő). Konkrétan a beosztással való elégedetlenségben jelentkeznek, főleg a városi lányoknál.

b) A felmérésben szereplő munkások egyharmada már az általános iskola elvégzésekor lemondott az eszményinek vélt foglalkozásról, anyagi vagy családi okokra hivatkozva. Valószínűleg azért, mert az épülő gyár közelebb és könnyebben elérhető lehetőséget kínált. Ezek a munkások úgy érzik, hogy jelenlegi munkahelyük választásával életük nagyjából rendeződött; a gyár keretében és a gyár segítségével próbálnak előrehaladni.

c) Az átlagéletkornál 5-10 évvel idősebb munkások jelenlegi munkahelye és foglalkozása általában legalább a második. Ez a pályakorrekciós csoport azelőtt ott helyezkedett el, ahol az akkori körülmények között lehetett: fonodában, varrodában, lenfeldolgozóban, a férfiak építkezésen és öntödében. Az új munkahely, ha nem is mindig jobb, de könnyebb, és nagyobb kereseti lehetőséget kínált, ami kedvezően befolyásolta a dolgozók kezdeti beilleszkedését.

A gyár szívesebben alkalmaz 19-25 év közötti lányokat és asszonyokat, akik teljesítőképességük csúcán állnak. A munkásnők között kevés olyan van, aki negyvenéves kora után, az mtsz-ból vagy a háztartásból kilépve, első ízben állt munkába. A gyári munkához való alkalmazkodás, a munkásságba való beilleszkedés nekik a legnehézkesebb.

A munkássá válás útjainak különbözősége csak a beilleszkedés kezdetén megmutató eltéréseket magyarázza meg. Az eltéréseknél lényegesebb a közös vonás. Mégpedig az, hogy az emberek a munkásstátus elérésében a társadalom, pon-

tosabban a közvetlen környezetük mutatta lehetséges megoldást választották, így kerültek a gyárba. Az iparilag fejlődő vidékek kialakuló munkásrétegét ez általában jellemzi, legtöbb esetben a társadalom nyújtotta lehetőséget választják. A nem tudatosan választott és alakított életútból azonban sok esetben a munkásoknak saját helyzetükhöz való viszonyulása lényegében jellemzi alaphozzáállásukat („ez van, ezt kell szeretni“; „most már szeretem, jól van így, ahogy van“). Viszonyulásuk változó állapotot jellemez, az első generációjú, területileg és társadalmilag mobilis gyári munkásokét.

Az egyének szintjéről — belülről nézve — ugyanis mi történt? A Gyergyói-medencében az említett elmaradottság folytán az iparosítás előtt hagyományos parasztszaládok éltek, amelyek a családon belül jelölték ki és biztosították gyermekeik helyét. A fiúk többnyire a gazdaságban maradtak, vagy időlegesen másfelé mentek dolgozni, a leányok a férjhezmenésig otthon éltek, esetleg szolgáltak. Az utóbbi évtizedek társadalmi és gazdasági átalakulásai következtében a falusi családok nem tudták a hagyományos módon biztosítani gyermekeik helyét. Ugyanakkor gyakorlatilag követhető biztos utat sem tudtak minden esetben megjelölni, mert nem ismerték eléggé a lehetőségeket. Egyet tudtak: gyermekeik sorsát csupán a családon kívül képesek megoldani. Ehhez az ifjúnak szakmát kell tanulnia, s munkát szükséges vállalnia. A beindult szövdének éppen az a jelentősége, hogy ezt a problémát segítette megoldani.

A munkássá válás — társadalmi osztályba való beilleszkedés

Hogy a Gyergyói-medence új dolgozó rétege mennyire azonosult a munkásosztállyal, s hogy e folyamat során milyen fokozatok és típusok alakultak ki, ezt a munkahelyhez való alkalmazkodás (elégedettség) és a munka iránti viszonyulás révén mutatom be.

Az új munkásréteg nagyrészt falusi, paraszti értékrendet hozott magával. A parasztság életében központi helyen a nehéz testi munka állt. Ennek az osztálynak életfelfogása munkacentrikus volt, a megélhetés kényszerítette erre. E kényszerűség erkölcsi értéként épült be értékrendjükbe; a becsület, szorgalmas, nehéz és keserves munka volt életük vezérlő elve és elégtétele is. Ettől a viszonyulástól hosszú út vezet az új típusú munkásmagatartásig, amelyben a munka az emberi lényeg kiteljesedését jelenti. A magatartás átalakulási folyamatának egy-egy állomását képviselik a gyergyói szövdé munkásai.

Felmérésem során azt tapasztaltam, hogy az üzem dolgozóinak beilleszkedését, magatartásuk és életmódjuk kialakulását elsősorban jelenlegi családi helyzetük és környezetük befolyásolja, csak ezután társadalmi eredetű. Az azonosulási folyamat nyomán különböző beállítottágok és típusok alakulnak ki. A munkássá válás első fokát a munkásosztályba újonnan került falusiak alkotják, akiknek többsége lakóhelyük és mellék munkájuk folytán még a mezőgazdasághoz kötődik, naponta ingáznak. A bütorszövetgyár munkástömegének jellegzetes típusa a szüleivel lakó, ingázó lány. Ez a típus azonban nem állandósult, mert a lányok kezdtek férjhez menni, s megjelent az ingázó munkásasszony, akinek megváltozott az életmódja, felfogása, s külön típust alkot.

A munkássággal való azonosulás második állomása a városba költözés; 200 lány lakik albérletben, akik helyzetüknél fogva külön csoportot alkotnak. Velük párhuzamosan jelenik meg az albérletben lakó, beköltözött munkáscsalád. (Üzemi szálláson kevesen laknak.) A beilleszkedés legmagasabb fokát a városi, munkásszármazású, képzett dolgozóknál találtam. Az első két jellegnek, az ingázó lányoknak és asszonyoknak van szám szerint jelentősége, ezek jellemzik a bütorszövetgyár mai munkásait, a többiek mint az azonosulás más fokozataiban található típusok kerültek be tanulmányomba.

Ingázó munkáslányok

A munkáslányok zömének a gyár az első munkahelye, és a textilszakma (szövő, csévéelő, felvető, fűző) első foglalkozása. Ez a típus a legjobb családi helyzetben levő. Otthon a szüleivel lakik, a háztartási munkák java részét édesanyja végzi, és a háztartási költségeket főleg a szülők állják azért, hogy a lány keresete a kelengyét gyarapítsa. A család most van a legjobb anyagi helyzetben, mert a gyermekek már felnőttek, keresnek. Legfeljebb egy eltartott van családonként, és a szülők is még keresők, 40-50 év közöttiek. A családra már nem hárul a házipítés

megfeszítő terhe, mert a magukét javarészt felépítették, a modernebb háztartási eszközöket is nagyrészt beszerették. Tehát a család az ingázó munkáslányoknak otthon, lakóhelyet, erkölcsi és anyagi támaszt nyújt (természetesen a kötöttségekkel együtt). A lányok érzékelik is ezt a helyzetet; üzemi szinten a végzett munkával és munkahelyükkel a legeggedettebb réteget alkotják.

Az elégedettség forrásai között ennél a típusnál nagy súllyal szerepel a munka tartalma és jellege („Szép dolog szép anyagokat szőni”; „Tiszta munka”; „Szeretem a beosztásom”). Második helyen a munka körülményei állanak („Ha jól mennek a gépek”; „Szeretem a munkatársakat”). A javadalmazással mint munkájuk egyik eredményével általában elégedettek. Elégedettségük tényleges alapja egyrészt, hogy a szövönök havonta 2000 lejt is megkereshetnek, másrészt, hogy családi helyzetük folytán anyagilag a legkevésbé kötöttek, létüknek nem kényszerű és egyedüli forrása a gyárban végzett munka. Munkájukat könnyűnek ítélik, fiatalok, ebben az életkorban a legnagyobb a teljesítőképességük. Az elégedetlenség forrásai között nem szerepel sem a munka tartalma, sem a munka javadalmazása, csak az ingázás nehézségei és a termelési zavarok („Rosszul van felvetve a henger, szakad a szál” stb.).

A kérdésekre válaszolva (az elégedettség okai; hogyan került a gyárba; gondolt-e arra, hogy elmenjen az üzemből?) a lányok kijelentik, hogy munkájukat szeretik, munkahelyükkel elégedettek. A „szeretet” azonban nem annyira a munka tartalmi lényegével való azonosulást jelenti, mint inkább alkalmazkodást a helyzethez. Válaszukhoz társul legtöbbször a „Most már”, a „Megszoktam”, a „Mindig csak ezt csináltam” kijelentése. A munkáslányok ebben a tekintetben reálisan mérik fel helyzetüket, és tudják, hogy jobbra most nincs lehetőségük. (Ki is jelentik, nem hinnék, hogy a közelben lenne jobb munkahely.) Ahhoz, hogy változtassanak helyzetükön, el kellene menniük otthonról, idegenben újra az alkalmazkodás várna rájuk. Mivel fiatalok (és „Előttük az élet”), a munkahelyen felmerülő nehézségeket, kielégületlenséget az előrehaladás lehetőségének tudatával enyhítik. Sőt, van olyan érzésük is, hogy szüleikhez és az utánuk végzőkhöz viszonyítva szerencsés helyzetben vannak.

A munkavégzés indoklásánál („Miért dolgozik?”) és ebből következően a munka érdemének értékelésénél első helyen szerepel a paraszti, falusi környezetből való elkerülés („Elgondolhatatlan, hogy otthon üljek, és várjam a kész”; „Csak nem ülhetek otthon a szüleim nyakán”; „Otthon nincs, amit csinálni”), és a foglalkoztatási biztonság („Tudom, hogy van munkahelyem”; „Legyen egy szakma a kezemben”). Második helyen bizonyos anyagi javak megszerzése áll („Gyűjtünk bútorra, kelengyére”; „Szükségem van pénzre, férjhez kell menjek”). A harmadik helyet az erkölcsi motiválás foglalja el („Nem szeretek munka nélkül ülni”; „A mai társadalomban nem lehet munka nélkül élni”). Tehát az ingázó lányok a munkát eszköznek tekintik, amelynek segítségével elérhetnek bizonyos célokat: szakmát tanulhatnak, ipari munkássá válhatnak, felszámolhatják a szülőktől való teljes anyagi függőséget, emberileg, társadalmilag emelkedhetnek. A munkássá válás első lépcsőjét tükrözi ez a motiválás. Minthogy közvetlen kitűzött céljaikat el is érik, napi ingázásuknak, küszködésüknek látják konkrét eredményét (a megszótt szép anyagokon kívül a kelengyét), munkájuk közvetlen érzékelhető értelmet kap. A munkavállalás nyomán a társadalom teljes értékűvé vált tagjainak érzik magukat, ami erkölcsi elégtételt jelent számukra.

Összefoglalva: a lányok nagyobb nehézség nélkül illeszkednek be a munkába, többek közt kedvező családi környezetük folytán. Jó közérzetük kialakulását elősegíti az, hogy elég jól keresnek, és jövedelmüket nagyrészt magukra költethetik. A munka nem jelent megterhelést számukra, mert otthon nincsenek gondjaik, egyáltalán nem vagy keveset kell dolgozniuk. Életmódjukban nem folytatják a paraszti hagyományokat, a munkásosztály tagjainak szeretnének megmaradni. Főleg a munkássá válás pozitívumait érzékelik, helyzetükhöz kezdetlegesen viszonyulnak.

Városi lányok

A falusi ingázó lányokhoz viszonyítva a városi és munkás származású lányok magatartását két, helyzetükből adódó konkrét tény különbözteti meg. Először: a városi munkáslányok többsége esetlegesen, „jobb híján” tanulta ezt a szakmát: munkásvoltuk számukra nem jelent előrehaladást. Másodsor: munkavállalásuknak nincs meg a közvetlen kielégülést nyújtó kelengyeszerzés célja, minthogy városban a hozomány már nem olyan nagy ügy, a fiatalok részletre vásárolnak bútort, házat építenek. Hagyományokkal rendelkező munkáslétük tágabb látókörűvé, helyzetükkel szemben kritikusabbá, igényesebbé teszi őket. Képességeiket összehasonlítják a

végzett munkával, és az előbbi magasabb szintűnek ítélik. Az elégedettség forrásai közt a jövedelem fontos helyen szerepel, és az előbbi csoporthoz viszonyítva nagyobb súllyal jelenik meg a társadalmi elismerés. A munka tartalmi elemei csak igényként jelennek meg. Sokan elégedetlenek a beosztással, és a kezdő vállalat termelési nehézségei okozta bosszúságukat nem rejtik véka alá. A munka számukra is eszköz a létfenntartáshoz, anyagi javak megszerzéséhez és arra is, hogy a társadalom hasznos tagjai legyenek. Minthogy a városi és munkáséletbe beleszülettek, központi problémájuk az ezen a léten belül való előrehaladás: segéd-mesterek, technikusok szeretnének lenni.

Albérletben lakó falusi lányok

Ezek a lányok olyan helységekből kerültek a városba, ahonnan nehéz ingázní. Helyzetük rosszabb az ingázó lányokénál részben kedvezőtlen anyagi feltételeik, részben a városban való idegenségük miatt. Tapasztalhatták ugyanis, hogy bár a falusi család befolyása gyermekeire csökkent, de a hagyományörzés folytán ellenőrzí őket, s ezáltal életüknek keretet, védelmet nyújt. Az albérletben lakó lányok ezt nélkülözik. Ezért jelentkezik náluk a legnagyobb súllyal a munkával való elégedettség forrásai között a munkatársak szeretete. Ők valóban általuk kötődnek a gyárhoz, a vidékhez, esetleg leendő élettársukhoz is. A munka érdemének értékelésekor az otthonról történt elkerülés nem jelentkezik pozitív értéként. Helyette a szakmaszerzés és a munkahely mint az új körülmények között való megélhetés eszköze szerepel. Munkavállalásuk közvetlen hasznát a létfenntartásukhoz szükséges anyagi javak megszerzésében látják. De nem szereztek olyan könnyen, mint az ingázó lányok, hanem — amint ők állítják — az ételen spórolva vagy szigorú beosztással élve. A munkát ők sem érzik megterhelésnek, ők is fiatalok. Előrehaladásukat a gyáron belül, tanulás, továbbképzés révén képzelik el. Magatartásukat a megmaradás, a stabilitás, a letelepülés vágya vezérli. Helyzetük másrészt átmeneti. Ők is férjhez készülnek, s remélik, hogy akkor lakásproblémájuk is megoldódik. További beilleszkedésüket segítheti, ha a leendő férj oldalán olyan biztontságot nyerhetnek, amelynek révén kialakulhat a magasabb rendű, aktívabb munkásmagatartás.

Ingázó asszonyok

Az induláskor szám szerint kevés asszony dolgozott a gyárban. Idő teltével a lányok férjhez mentek, többnyire ugyancsak ingázó fiúhoz. A kezdeti, családon belüli „kényeztetés“ megszűnt. Önálló asszonyok lettek, és ezzel együtt szaporodtak gondjaik. A munkához és munkahelyhez való viszonyu módosult, hiszen megváltozott életmódjuk. Feladatukörük a háztartási műszakkal szaporodott. Beilleszkedésük lelassult, ami elsősorban a továbbtanulásról mint előrehaladási lehetőségről való lemondással járt. Ezzel a lemondással párhuzamosan alakult ki az az érzetük, hogy képességeik magasabbak, mint amilyent mostani munkájuk igényel.

Az otthoni munka gyarapodása nyomán már nem olyan könnyű helytállni a munkahelyen, mint lány korukban. Az idő értékesebbé vált számukra. Ezek alapján a munkával való elégedettség forrását a jó munkafeltételek jelenítik meg elsősorban. Tehát ha már ingáznak, és nyolc órát itt töltenek, akkor legalább menjenek jól a gépek, legyen megfelelő a nyersanyag, ne szakadjanak a szálak, hogy tudjanak termelni, mert ettől függ jövedelmük és megbecsülésük is. A munkafeltételek után az elégedettség okát a szakma szeretetében, feladatuk könnyűségében és a kollégák kedvelésében jelölik meg. A munka jellegére vonatkozó igényük az elégedettség okai között szerepel, és ez nem meglepő. A munkát néhányan nehezőnek, sok figyelmet követelőnek, bonyolultnak látják. És fárasztónak, attól függően, hogy melyik műszakban dolgoztak, hiszen még otthon is dolgozniuk kell. Az elégedetlenség skálája a munkásasszonyoknál a legszélesebb; nehéz az ingázás, sokat kell gyalogolni a buszmegállóhoz.

A munka érdemének értékelése náluk más skálán mozog, mint a fiatal lányok esetében. Egy részük határozottan kijelenti, hogy bizonyos anyagi javak megszerzéséért dolgozik, ami legtöbb esetben a ház építése, elkészítése és berendezése. Más részük általánosan fogalmaz, a munkát mint az élet fenntartásának forrását jelöli („Dolgozzon az ember, érezze, hogy saját munkája után élhet“; „Azért dolgozunk, hogy meg tudjunk élni“). Minthogy a falusi családok nagy része lakása berendezésén buzgólkodik, a munkahely értékét is azon mérik le, hogy jövedelmükből mit tudtak megvásárolni: mosógépet, bútort, tévét, rádiót, hűtőszekrényt.

Az ingázó munkáscsaládok magatartását az a vágy vezérli, hogy elérjék a környezetükben mércének tekintett anyagi szintet, és létüket azon a szinten stabilizálják. Életük értelmét a gyermekek nevelésében, a családban látják, a munkát is mint e célok megvalósítási eszközt értékelik. A munkában, minthogy az a mostani megélhetési szintjüknek és az anyagi javak megszerzésének forrása, helytállnak, fegyvelmezettek. Noha a munkabajjárásban nehézségeik vannak, vállalják az adott helyzetet a gondokkal együtt, mert jobb megoldásra nincs lehetőségük.

A faluról származó munkásszonyok — szám szerint kevés — csoportjának, amely negyvenéves kora után állt át az ingázó életmódra, egyes tagjai a munkát megterhelőnek érzik. Már nem fiatalok, s az otthoni házi és nemritkán mezei munka, az ingázás megerőltetést jelent számukra. Az anyagi javadalmozás sem szerez nagyobb elégtételt, mert többnyire segédmunkások, és javadalmozásuk alacsonyabb. Mégis a munkavállalással (amit gyakran helyzetük kényszerének érznek) anyagi helyzetük javult, s egyes célokat (gyermekük taníttatását) elérnek, ami bizonyos fokú megelégedéssel tölti el őket.

Városi munkásszármazású asszonyok

A városi származású asszonyok többnyire saját lakásban, az anyóssal vagy a szülőkkel együtt laknak, férjük legtöbb esetben szintén szakmunkás. Munkásmagatartásuk kialakultabb, ők tapasztaltabbak, ismerik a környék munkalehetőségeit és munkahelyi sajátosságait. Helyzetüket ezekhez viszonyítva mérlegelik. Az elégedettség forrásait így a munkahely más lehetőségekhez viszonyított előnyeiben és hátrányaiban jelölik meg („Női munka“; „Messze van“; „Váltásban kell dolgozni“). Őket már nem elégtíti ki a foglalkoztatottság biztonsága, sem a jó emberi környezet, mert rokonaik, ismerőseik révén mindezt az üzemen kívül is megkapják. Helyettük előtérbe kerül a munka anyagi és erkölcsi értékelésének igénye (előléptetés, kategóriavizsga, a javadalmozás növelése). Gyermeknevelési és háztartási gondjaik éppúgy lekötik őket, mint az ingázó asszonyokat, helyzetük mégis könnyebb, mert a városi közszolgáltatások előnyeit élvezhetik (étkezde, napközi otthon stb.). Nem csupán az anyagi javak megszerzésének, a fogyasztásnak élnek, hanem időt szakítanak a munkán kívüli életre, a szórakozásra és művelődésre is, ami növeli látókörüket, és elősegíti a magasabb rendű, aktívabb munkásmagatartás kialakulását. A munka érdemét ők is eszköz voltában látják: a létfenntartást és a művelődést, a szórakozást biztosítja. A munkásságon belül helyzetüket véglegesnek érzik, családjuknak és gyermekeiknek élnek. Noha ez a réteg szám szerint kicsi, jelenlétét lényegesnek tartom, mert életmódját és magatartását a többi csoport példaképnek tartja, és követi.

Következtetés

Az üzem alkalmazottai közül a munkahellyel való azonosulás legmagasabb fokán az ingázó lányok helyezkednek el, akik nemcsak a munka körülményeiben, javadalmozásában találnak örömet, hanem az általuk végzett tevékenység jellegében és tartalmában is. Ehhez a következtetéshez két magyarázat szükséges: 1. miért csak ilyen fokú azonosulást találunk?; 2. miért éppen a munkáslányok körében? Az első kérdésre a választ a Gyergyói-medence gazdasági-társadalmi múltja és jelene adja. Valaha itt a fa- és kisebb mértékben a bányaipar inkább férfiakat foglalkoztatott, a nők munkavállalása egy nemzedékkel lemaradt. A szövöde munkásnői fiatal nemzedéket képviselnek, tehát még nem alakulhatott ki az azonosulás magasabb fokát jelentő munkásöntudat, amely például a vállalaton belüli döntést, a vezetésben való részvételt és a beleszólást igényelné. A lányoknak előbb meg kellett szokniuk az iparszerű termelést, munkafegyelmet, el kellett sajátítaniuk a betöltött munkakörhöz szükséges ismereteket. Néhány év még nem elég ahhoz, hogy felülemelkedjenek a beilleszkedés közvetlen nehézségein, megtanulják munkájuk társadalmi hasznosságát értékelni és a munka emberi teljességet jelentő alkotó örömét felfedezni.

A dolgozók munkahelyi azonosulását a gyár indulási nehézségei is akadályozták. Az anyagellátás hiányosságai, a gyenge minőségű nyersanyag, a gépek hibásodása miatt nem mindig tudták a tervet teljesíteni, kevesebb javadalmozást kaptak, ami csökkentette az üzemen belüli jó közérzetet, és növelte a fluktuációt. Az üzem inkább jó erőben levő fiatal munkásokat alkalmazott, hogy ezáltal is növelje termelékenységét, de éppen emiatt veszteségek is érték. Mint láttuk, a falusi lányok otthon jó körülmények között vannak, anyagilag nem olyan nagyon

kötötték a gyárhoz, ha alkalmazkodásuk nagyobb megerőltetést igényelt, könnyen otthagyták a gyárat.

A második kérdést a családi állapot megváltozása magyarázza. Az azonosulás mutatói gyengébbek férjhezmenés után, mert az asszonyok életét már inkább a családi élet gondjai, mint a gyár problémái töltik ki. Ezen az általános asszonyi hozzáálláson kívül a visszaesést az üzem sajátos viszonyai is magyarázzák. A vezetőség az indulással párhuzamosan nem gondoskodott szociális létesítményekről, amelyek segíthetnének az asszonyoknak a gyermeknevelésben, háztartási munkákban. Itt megint a vezetőség termelékenységének törekvése került szembe a dolgozók beilleszkedési és megmaradási feltételeivel. Az induláskor előszeretettel alkalmazott lányok egy része férjhez ment, s a gyermeknevelést csak úgy tudja megoldani, ha otthon marad. A munkaeerőt pótolni kell, ami gondokat és költségeket okoz a gyárnak, az új munkások pedig kezdik előlről az azonosulást.

Kósa-Szánthó Vilma

Borvizek, gázömlések, gyógylápok, hévizek

Gyergyó nem úgy él a köztudatban, mint fürdővidék. Mindenki tud ugyan Borszékéről és a Gyilkos-tóról, némelyek Hévízről vagy Marosfőről is, hogy azonban a medence altalaja, vizei, levegője is bővelkedik a gyógytényezőkben, azt kevesen ismerték föl. Még szakkörökben is. Ebből (s másból) is fakad e tényezők hasznosításának kezdetleges foka. Balneológiai szempontból Gyergyó még jobbra „szűzföld“, melynek csupán a „fölfedezésén“ jutottunk túl. Hogy azonban a fölmérés milyen gazdagságot jelez, azt — úgy véljük — jól tükrözi az alábbi tanulmány, amely szerkentőül és egyúttal alapul is kíván szolgálni a további kutatáshoz és fejlesztéshez.

A geológus találón nevezte a marosfői lekopott tönkfelszint „küszöbnek“. Innen lépünk be a csermelynyi Marossal a tágas Gyergyói-medencébe. A hegyekből lefutó patakoktól folyóvá duzzasztott Maros kiterjedt árteret alkotva folyik Remetéig. Ettől északra a völgy összeszűkül, és csak a Maroshévízi-medencében szélesedik ki újra a völgyisk. A Maros végül is Gyergyó vidékéről a Kelemen- és a Görgényi-havasok közé vágott szűk szurdokvölgyben távozik az Erdélyi-medence felé.

A Gyergyói-medencét változatos geológiai összetételű hegykeret övezi: nyugaton és északon a fiatal vulkáni eredetű Kelemen—Görgényi hegyvonulat, keleten a kristályos, valamint idős eruptív alkáli kőzetekből álló Gyergyói-havasok s a Nagybagmási mészkővonulata. A Maros síkjáról a havasok felé hatalmas hordalék-kúpok alkotják az átmenetet. A legkiterjedtebb hordalékkúpra, melyet a Békény-patak rakott le, települt a vidék gazdasági és művelődési központja, Szentmiklós.

A medencét nagyrészt vulkáni eredetű üledékek töltik ki, melyekre a Maros terítette szét hordalékát. A vidék vonzóerejét természeti szépségekben rendkívül gazdag hegyvidéki tájainak és különösképpen változatos természetes gyógytényezőinek, borvizeinek, mofettáinak és hévizeinek köszönheti, melyek a Kelemen—Görgényi hegyvonulathoz kapcsolódó vulkáni utóműködések termékei. Legjellegzetesebb megnyilvánulási formáik a Gyergyói-medencében a gázömlések és a gyegegyén ásványos borvizek. A Kelemen-havasok posztvulkanizmusának hatására jött létre a Borszéki- és a Bélbóri-medence híres borvízkincse.

A két hegység érintkezésének előterében pedig ugyancsak a vulkanizmussal kapcsolatosan nitrogénban gazdag gázömlések és termálvizek törnek fel a Hévízi-medencében.

A Maros mentét Vaslábttól Hévizig követik a gázömlések, amelyek a vidék egyik legfontosabb, még hasznosítatlan gyógytényezői. A vulkáni utóműködések végső fázisát alkotó gázemanációk felszínre jutását egy nagyméretű törésvonal befolyásolta, amelynek mentén megtörtént a medence „bezökkenése“. A legerősebb mofettikus megnyilvánulások a Maros vonalát követik.

A gázömlések eredményeként jelentkeznek a Gyergyói-medence enyhén ásványos borvízelőfordulásai, ugyanis a felfelé törekvő, széndioxidban gazdag gáz „oldódik“ a felszínközeli altalajvizekben.

Délről északra a Maros folyását követve az első borvízforrás Vasláb határában, a Maros jobb partján tör elő. Kishozamú, gyengén ásványos, brómtartalmú víz. Marosfaluban már több borvízelőfordulás ismeretes. Ez az ásványos, szénsavas víz a Maros mentén több kútban és két kishozamú forrásban is jelentkezik. Ezenkívül a Maros medrében, a bal part közelében figyelhetők meg erőteljesebb gázömlések. Az eddigiekhez hasonló borvizek jelentkeznek a Tekerő-patak mentén is, Kilyénfalván és Ujfaluban.

Igen sok előfordulás ismeretes Csomafalván, a Maros mindkét partján, mind a kutakban, mind források formájában. A gázömlések nagy része mint forrágáz szabadul fel, helyenként a felszíni vizeken át úgynevezett „fortyogók“ formájában bukkan föl, de ismeretesebb száraz gázemanációk is Gyergyócsomafalva határában. A gázok széndioxid-tartalma igen magas, általában 90%-on felüli. Egyébként az eddig tárgyalt borvizek és gázömlések összefüggő övezetet alkotnak a Gyergyói-medence déli részén.

A másik előfordulási övezet Remetén és környékén található. A borvizek a Maros mentén ástott vagy fúrt kutakban és forrásokban buzognak. Ezenkívül számos gázfeltörés észlelhető a Maros medrében. A legfontosabb borvízelőfordulások a község déli részén találhatók.

Vegyi összetétel szempontjából a remetei borvizekre jellemző a déli övezet vizeihez képest magasabb ásványtartalom, a megnövekedett vas koncentráció és a kénhidrogén jelenléte. A források itt is általában kis vízhozamúak.

Északabbra, Várhegy déli részén, a Maros jobb partján ismeretes egy gyengén ásványos és alacsonyabb széndioxid tartalmú borvízkút.

A gyergyói borvizeket az aránylag magas radioaktivitás is jellemzi. Vegyi összetételükben a mikroelemek közül megjelenik a mangán, a lítium, a fluor és a bróm, melyeknek gyógyászati szempontból az utóbbi időben egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak. A Maros mentén feltörő, hatalmas mennyiségű gázömlés emellett alkalmas lehet palackozásra is, mivel helyenként szinte kimonoldottan széndioxidból áll (Gyergyóremete 96,7—99,2% széndioxid). A medence természeti ritkaságát és egyben gyógytényezőjét jelentik a vaslábi és remetei ásványos lápok is.

A Hévízi-medencében az aktív vulkáni utóműködések „hipotermális“ ásványvizek és magas nitrogéntartalmú gázömlések keletkezését eredményezték. A Maros mindkét oldalán tapasztalható előfordulások tulajdonképpen ugyanabból a dolomitos mészköveken felhalmozódott vízrétegből táplálkoznak, és a folyóvölgy iránya kijelölte térsvonalrendszer mentén jutnak a felszínre.

A Maros jobb partján a termálvizek az Ifjúsági Strand környékén törnek fel. Hévíz legmagasabb hőmérsékletű, +28 C°-os vizeit a kismedence bővízü fenékkorrszói szolgáltatják. A közelben lévő úgynevezett „Zsidó fürdő“ három forrásának hőmérséklete 22—23 C° között van, összvízhozama pedig 1 liter/s alatt. A közelben végzett építkezések alapozásakor is nagy mennyiségű hévíz tört fel.

A strand környékén végzett két fúrás 25 C°-os ásványvizet hoz a felszínre. Egyiknek a vize a strandmedencét táplálja kb. 1 liter/s-os hozammal, a másik jelenleg a város ivóvízellátásához szolgáltat több mint 22 000 liter vizet óránként.

A Maros bal partján, 650 m-es tengerszint feletti magasságban található források mintegy 10 liter/s hozamú 25 C°-os vizet adnak, és a Fenyő-fürdő vizellátását biztosítják. A források vizéből táplálkozó kis patak nagyméretű mésztufa-lerakódást hozott létre, melyről egy kis vízeséssel jut el a Marosba.

A Hévízi-medencében előbukkanó termálvizekre jellemző az artézi jelleg és a nagy hozam. Vegyi szempontból hidrogénkarbonátban, nátriumban és kalciumban gazdag vizek. Összkeménységük nagy, vastartalmuk alacsony, esetenként brómosak. Szabad széndioxidban szegények, ásványtartalmuk alacsony (2000 mg/liter alatt), aránylag gyenge a radioaktivitásuk is.

A gázömlések mint forrágások jelentkeznek. Összetevőik közül legnagyobb százalékarányban a nitrogén szerepel a Gyergyói-medence gázömléseivel ellentétben, ahol a széndioxid dominál. Az oldott gázban viszont itt is megfigyelhető a széndioxid százalékarányának növekedése. Helyenként a nitrogén és széndioxid mellett a gázok összetételében részt vesz a metán is.

A Hévízi-medence geológiai szerkezete és tektonikája arra enged következtetni, hogy nagyobb mélységből magasabb hőfokú (mezotermális) ásványvizek is nyerhetők.

A Gyergyó vidékének északi kapujában fekvő Borszéki- és Bélbori-medencében aránylag kis területen jelentős ásványvízkészlet halmozódott fel, elsősorban

a medencék aljzatát képező kristályos mészkövekben. A legjelentősebb források: Főkút (5 liter/s), Köztársaság (4 liter/s), Osáros, Horia, Cloșca, Crișan, Március 6, November 7 és Bălcescu a kristályos mészkövek határvonalán jelennek meg, az ÉK—DNy irányú szerkezeti vonal mentén. Ennek a maximális szivárgási övezetnek víznyerés szempontjából különös jelentősége van. E vonal mentén mélyített hidrogeológiai fúrások 20 liter/s körüli összhozamot szolgáltatnak, erősen artézi jelleggel.

A források másik csoportja egy É—D-i vonal mentén bukkan elő, és a medence területén igen elterjedt mésztufákból táplálkozik. Vízhozamuk alacsony.

A borvizek harmadik csoportját azok a források képezik, amelyek a kristályos palák repedésein jutnak felszínre, ilyenek a Pierre Curie és a Kecskés, kis hozamokkal. A borszéki források összhozama 9,6 liter/s.

Vegyi szempontból jellemző rájuk a magas széndioxid-tartalom és a vas alacsony százalékaránya. Ásványtartalmuk magas. A kristályos mészkőből származó vizek 3500—5500 mg/liter, a mésztufából feltörő források általában 6000 mg/liter feletti oldott ásványi anyagot tartalmaznak. A mikroelemek közül megemlíthető a mangán és a fluor jelenléte egyes forrásokban. A Pierre Curie forrás magas radon- és rádiumtartalmánál fogva Hargita megye legradioaktívabb borvizei közé sorolható.

A borszéki kitűnő asztali víz. Vegyi összetétele alapján belső és külső gyógykúrára egyaránt igen alkalmas. A kalciumkarbonátban gazdag borvizek lerakódásából képződött mésztufák nagy kiterjedése és helyenként 60 métert is elérő vastagsága azt bizonyítja, hogy a medencében évezredekben át megszokás nélkül számtalan forrás működött. A Borszéki-medence másik természetes gyógytényezője az ásványvizekkel átítatott hármaslígti gyógyláp.

Hasonló hidrogeológiai szerkezet rejti magában a Bélbóri-medence borvízkincsét. A Borszéki-medencétől ÉNy-ra fekvő, majdnem 1000 m-es tengerszintfeletti magasságu medencében 17 borvízkút ismeretes. A források legnagyobb része a Kis-Beszterce jobb partján tör a felszínre, általában 0,1 liter/s körüli hozamokkal. Jelentősebbek a Șașca I—II., Truța I—II., Șeștina I—II., Bici és a Vilcănești I—II—III. A medencében végzett két hidrogeológiai kutatófúrás pliocén üledékekből kis hozamú, de artézi jellegű szénsavas vizet tárt fel. Bélbor borvíztartalékainak megismerése és hasznosítása céljából hat fúrást végeztek. Ezek több mint 10 liter/s összhozamot biztosítanak. A kutak vízszolgáltatása artézi.

A bélbóri borvizek vegyi összetételük alapján hidrogénkarbonátos, kalciumban és magnéziumban gazdag, alacsony vastartalmú vizek. A mikroelemek közül megjelenik a lítium, mangán, réz, bróm, jód és a fluor. Az utóbbi elem egyes forrásoknál 2—4 mg/litert is elér, és ezek a vidék, sőt az ország fluorban leggazdagabb borvizeinek számítanak. Jellemző rájuk az aránylag magas rádiumtartalom. A bélbóri ásványvizek vegyi összetételük révén palackozásra és fürdőgyógyászati kezelésre egyaránt alkalmasak, mindezek ellenére értékesítésük még megoldásra váró feladat. Akárcsak a Borszéki-medencében, a borvízforrásokat itt is jelentős mésztufalerakódások kísérik.

A Nagybélbóri- és Dobrogeanu-lápok, amelyeket ásványos források táplálnak, amellet, hogy a vidék természeti ritkaságai, jelentős gyógyászati értéket képviselnek.

A Gyergyói-havasok ÉK-i részén, Tölgyesen jelennek meg a vidék utolsó borvízelőfordulásai. A több mint 30 kis hozamú forrás változatos vegyi összetételű, vasban gazdag vizet szolgáltat. A források főleg a kristályos palák repedéseiből és a mállott felszíni rétegekből táplálkoznak, ezért nagy vízhozam nyerésére ebben az övezetben nincs lehetőség. Jelentősebb a Prisecani, a Deák és a Nagyrez forrás. A tölgyesi borvizekre jellemző még az aránylag magas radioaktivitás is. A források vizét csak ivásra használják.

Palackozás, fürdők, üdülőhelyek

A vulkáni utóműködések palackozásra alkalmas termékei a borvizek és a széndioxidos gázömlések. Ezek közül csak Borszáken és Csomafalván palackoznak borvizet. A gyengén ásványos, széndioxidban gazdag csomafalvi vizet az 1930-as évek körül Marosvásárhelyre is szállították, ma csak a környező helységekre jut el.

Igen fontos feltétel, hogy a palackozás miatt ne változzanak a borvíz fizikai és vegyi tulajdonságai. A kémiai stabilitást elsősorban a vizek széndioxidtartalma biztosítja. A széndioxidban gazdag, alacsony vastartalmú borszéki vizek palackozásra igen alkalmasak. Gyógyhatásuk és kellemes ízük miatt a legkeresettebb vizek közé tartoznak.

Borszéken már 1805-ben töltőde működött. Az 1850-es évektől a palackozott borszéki víz már jelentős kereskedelmi tevékenység tárgya. Eljut a román fejedelemségekbe, valamint nyugatra — Szatmárra, Váradra, Temesvárra, Budapestre, sőt Bécsbe is. 1850—1880 között a palackozóberendezéseket modernizálják, és megszervezik a rendszeres szállítást. A palackozott és forgalomba hozott borszéki víz mennyiségére a vállalkozás magánjellegénél fogva nincsenek megbízható adatok.

Az államosítás után megindul a termelőkapacitás felújítása, a technológiai folyamat gépesítése. A megnövekedett szükségletek fedezésére 1961-ben újrafoglatják a Főkút és Köztársaság forrásokat, ami az 1968—1970-es években lehetővé tette a töltőállomás kapacitásának lényeges növelését 125 000 liter napi termelésről 240 000 literre. A borvíz minőségének konzerválása érdekében fémkupakok alkalmazásával megjavították a palackok lezárásának módját, és jobb szállítási feltételeket biztosítottak az izotermikus vagonok és szállítókoszori bevezetésével.

Jelenleg Borszéken működik az ország egyik legnagyobb borvíztöltődéje, napi 250 000 literes kapacitással. A borszéki víz iránti növekvő kereslet kielégítésére 1980-ig a töltőállomást újabb technológiai vonalak átadásával jelentősen bővítik, és így a napi termelés eléri majd az 500 000 litert. Ez a mennyiség a Borszéki-medencében jelenleg ismert források és kutak kb. 30 liter/s-os összhozamának 20%-a.

Hargita megyében Borszéken végezték az első sikeres kísérletet a borvíz narancs- és citromkivonattal való kezelésére; a kellemes üdítő ital neve „Deit“. Erdemes lenne a kísérletet folytatni újabb hűsítő italok előállítására a borszéki víz és az erdei gyümölcslevek párosításával. Gyergyó vidékén a palackozó ipar kialakulására a Bélbori-medencében nyílik még lehetőség, ahol már az 1976—1980-as ötéves terv keretén belül megindul a termelés.

Gyergyó természetes gyógytényezői — borvizei és termálvizei — képezték a borszéki, remetei és hévízi fürdők kialakulásának alapját. A medence egyetlen borvízfürdője Remetén működik. Itt már a múlt században szabadtéri medencéket létesítettek. A jelenlegi, helyi jellegű fürdőt 1955—1958 között létesítették a Maros jobb partján. A fürdő mai formájában 1969-től működik, 14 káddal. Egy szezonban (május 1.—október 31.) 16 000-17 000 kezelést biztosít. A közeli sok borvízforrás a fürdő bővítését, a nagyszámú gázömlés pedig mofetták létesítését teszi lehetővé.

A hévízi fürdőkről az első adat a XVII. század elejéről származik. Bányai Jánosnak a *Székelyföld természeti kincsei és csodás ritkaságai* című munkájában közölt adat szerint 1638-ban Rákóczi György, Erdély fejedelme meglátogatta e helyet, s innen írja Siklósi Mihálynak rendeletét „In Thermis Gyergyoiensibus“ keltezéssel. Egy későbbi, 1883-as adat maroshévízi fürdőorvosról tesz említést.

A jelenlegi Fenyő- (volt Bánffy) fürdő a Maros bal partján fenyvestől övezett festői környezetben fekszik. Olimpiai méretű medencéje van. A fürdő közelében épült villák, kempingházak és bungalók több mint 360 vendég elszállásolását biztosítják. Az utóbbi négy év turistaforgalmának statisztikai adatai: 1972: 3730; 1973: 4880; 1974: 5725; 1975: 7400 elszállásolt vendég.

A strandokat igénybe vevő látogatók száma viszont lényegesen nagyobb, ami szükségessé teszi a fürdő további fejlesztését. Termálvíz táplálja a Maros jobb partján levő Ifjúsgói (volt Urmánczy) Strand medencéit is. Jelenleg mindkét fürdő az üdülés céljait szolgálja, szakszerű gyógykezelés egyik helyen sem történik. Véleményünk szerint a hévízi fürdők korszerűsítésének két alapvető tényezője: a rendszeres gyógykezelés bevezetése és a fürdők működésének meghosszabbítása egész évre a jelenlegi 3-4 hónapos nyári szezonnal szemben; ez szükségessé tenné legalább egy medence befedését.

Ásványvízkince Borszéket az ország egyik legrégebbi és legismertebb fürdőhelyévé tette. Írott dokumentumok a fürdőélet kialakulásáról a XVII. század óta vannak. Az 1850—1880-as időszakban Borszék az erőteljes fellendülés időszakát éli, és Erdély egyik legnevesebb fürdőjévé válik. Jelentős forrásfoglalásokat végeznek, elkészül a legfontosabb források vizének vegyelemzése, és megkezdik tevékenységüket az első fürdőorvosok. Az 1880-as évektől kezdve a hanyatlás jelei mutatkoznak. A látogatók száma csökken, főleg a mostoha közlekedési viszonyok következtében. Csak egy postakocsijarat működött két hónapig, a nyári idényben, Régen és Borszék között. 1876-tól 1900-ig Borszéket évente átlagban 1060 vendég kereste fel.

Az első világháború után bizonyos fejlődés észlelhető, de főleg a szórakozási és üdülési jelleg dominál, a korszerűen kiépített külföldi fürdőhelyekkel már nem tudja felvenni a versenyt. 1945 után a fürdőgyógyászat fejlesztésére helyeznek elsősorban hangsúlyt.

A tiszta, por- és csíramentes, viszonylag páraszegény levegő, a légnemesség csökkenése, a fenyőgazdagság és a változatos hegyvidéki táj a főbb természeti tényezők, ezek határozták meg a két ismert üdülőhely, Gyilkos-tó és Marosfő kiala-

kulását. Gyergyó keleti kapujában, Szentmiklós közigazgatási határán belül fekszik a Keleti-Kárpátok egyik legszebb üdülőhelye, Gyilkos-tó. A Nagyhagymás mészkőszirtjei, a Békás-szoros és a tó együttese adja legfőbb vonzóerejét.

A Keleti-Kárpátok egyik legismertebb hegysége, a Nagyhagymás kristályos alapközetekre települt júramészkő-vonulat. A masszívum északi részén alakult ki a Keleti-Kárpátok legszebb harántvölgye, az 5 km hosszú Békás-szoros. A Gyilkos-tó környékét uraló, legismertebb csúcsai a Cohárd (1352 m) és a Gyilkos-kő (1381 m). A szoros övező mészkőfalak helyenként 200-300 méterrel emelkednek a patak szintje fölé. A Békásba ömlő patakoktól közrezárt magányos csúcsok komor fenségből pompáznak, legimpozánsabb közülük az Oltárkő (1154 m); feléje vezetnek a legváltozatosabb turistaösvények. A szoros környéke karsztjelenségekben gazdag. Dolinák, ávenek, búvópatakok, vízesések, kisebb szurdokvölgyek várják a természetjárót.

A Gyilkoskő északi oldalának leomlása nyomán keletkezett 1837-ben a vidék fő ritkasága, az ország legszebb természetes torlasztava, a Gyilkos-tó. A tóból ma is kiállnak a több mint 100 éves, víz alá került fenyőfák csomkjai. Jó ideig a tavat Veres-tónak nevezték, a Gyilkos-tó elnevezést először Herbach Ferenc használja *A Székelyföld földtani és őslénytani leírásában*. A Békás-szoros bejáratánál fekvő tó kerülete valamivel meghaladja a 3 km-t, legnagyobb mélysége a kifolyás közelében 10,5 m. A tóban 680 000 m³ víz halmozódott fel. Herman Ottó egyike volt a Gyilkos-tó és a Békás-szoros első tudományos megfigyelőinek. 1871-ben érdekes, színes leírást ad a tóról és állatvilágáról. A század elejéig a Békás-szoros és környéke nehezen megközelíthető. 1912-ben kezdődött a Gyergyó—Gyilkos-tó közötti út építése a Békény völgyén és a Pongrácz-tetőn át. Az első világháború végéig az útvonal a Békás-szoros legfestőibb részéig, az úgynevezett Pokoltornácaig készült el. Az összekötő utat Moldva felé Békás falun át csak 1937-ben fejezték be.

Az út megépítése elősegítette az üdülőtelep kialakulását. Az első turista-szállót a Gyilkos-tó környékén Urmánczy Nándor építette 1926-ban. 1931-ben megindul az első állandó autóbusszjárat Szentmiklós és a Gyilkos-tó között. Az eltelt ötven év alatt az üdülőhely vendégfogadó-kapacitása 1000 helyre növekedett.

A Maros és az Olt közel 1000 méteres vízválasztó fennsíkjának kitűnő természeti adottságai segítették elő azt, hogy Marosfő klimatikus üdülőhellyé nője ki magát. Kiterjedt fenyvesek, mogyoróbokrokkal tarkított, napsütötte tisztások, egészséges magaslati levegő és a kitűnő sípályák azok a tényezők, amelyek Marosfőt egyre inkább keresetté teszik, és fejlődését biztosítják. Itt működik az ország egyik jelentős diáktábora is.

A hegyvidéki üdülőhelyek mikroklimájának alapos tanulmányozása biztosítaná természetes gyógytényezőik feltárását és kiaknázását. Az említett kutatás kiterjesztése a Görgényi- és a Kelemen-havasok területére tudományos alapot nyújtana számos új klimatikus gyógyhely létrehozásához Gyergyó vidékén.

Makkfalvi Zoltán—Péter Elek

Dénes Sándor fémdomborítása

A jelentés igazsága

A *jelentés* — logikus és érzelmi formák dialektikus egysége. Egyfelől tehát logikus formákba strukturálódó értelmi tükrözés, másfelől a beszélő infralogikus formákba kristályosodó viszonya a tükrözött valósághoz. Mindezt a nyelvi jelölő metaforikus energiája ötvözi magasabb egységbe.

Az *igazság* — a valóságot adekvát módon tükröző jelentés. Az igaz jelentés által megszüntetett bizonytalanságmennyiség — az *információ*. Van hamis jelentés is, és van olyan igazság, mely annyira közismert, hogy már nem is információ. Minél kevésbé valószínű, azaz előrelátható egy esemény, bekövetkezésének híre annál több információt tartalmaz.

A *közhely* a legkisebb információtartalommal rendelkező jelentés. Egy *hír* információtartalma annál nagyobb, minél kevésbé számítottunk rá. A legnagyobb információtartalommal rendelkező jelentés a *paradoxon*, mert élesen cáfolja a közhitet. A nagy igazságok paradoxonként jelennek meg, és lapos banalitásként múlnak ki. Kopernikusz paradoxona oly szokatlannak hatott, hogy ma is azt mondjuk, amit Ptolemaiosz: a nap felkel, a nap lenyugszik... Metafizikába hajló gondolkodás-módunk ma sem tud megbirkózni az emberi létparadoxonokkal, mikor egyszer s mindenkorra választani akar anyag és szellem, természet és kultúra, igazság és tévedés, jó és rossz között... Az igazi paradoxon, melynek semmi köze a szójátékhoz, mindig a közhelyhez, s nem az ésszerűhöz képest szokatlan. Ne feledjük azonban, hogy az igazságok közhelyé válásuk során veszítenek információtartalmuk mennyiségéből, de nem veszítik el igazságtartalmuk minőségét. Semmilyen kultúra nem létezhet és nem fejlődhet egy bizonyos számú közhely, közhelyszerű klisé nélkül, annál kevésbé, mert az újabb nemzedékek számára ezek még nem közhelyek. A gondolkodás alkotó jellegének erősítésével feltétlenül el kell és el lehet kerülni egész kultúránk közhelyé válását. A mai ember növekvő információéhségét az egyéni kreativitás növelésével kell ellensúlyozni. Ha ezt elmulasztjuk, könnyen megtörténhet, hogy a tömegközlelési eszközök, melyek szempillantás alatt be tudják hálózni híreikkel az egész világot, információbefogadó és -terjesztő tömeggé változtatják az egész emberiséget. Az a társadalom, amelyben a hírközlő eszközök beteges elburjánzása kiszorítja az alkotást, súlyos veszélyeknek nézhet elébe.

Az emberek beszéd- és társalgásszükségletének egyik beteges megnyilvánulási formája azonban — a *fecsegés*. Míg a társalgás a kommunikáció, sőt az információtermelés közvetlen eszköze, a fecsegés a hallgatás egy paradoxális esete, minthogy semmit sem hoz létre, és semmit sem közöl. A fecsegés ilyenformán zaj az információcsatornában: éppenséggel a beszéd ellentéte. „Minél több emberrel van dolgunk, minél kisebb területen vannak összezsúfolódva, s minél több kommunikációs jellegű tevékenység és érdek köti őket össze, annál nagyobb a szóbeli agresszivitás veszélye. A verbális agresszivitás nem sokban különbözik a fizikaitól. Nem sok különbséget látok aközött, hogy valaki fellöki s két vállra fekteti a másikat, vagy pedig vég nélkül semmitmondó szöveggel traktálja beszélgetopartnerét“ — írja Mircea Malița *Idei in mers* című könyvében (București, 1975). A beszéd — lényege szerint *beszélgetés*. Aki beszélget, annak a másik nézőpontja is fontos, az véleményét a másik véleményéhez viszonyítja, az érvekre és ellenérvekre támaszkodik. Beszéd nélkül a csiszolatlan kőből nem lett volna szerszám, az állati mancsból emberi kéz, az alkalmazkodásból munka: „Az egyptomiak, sumérok, sőt náluk primitívebb népek nyelve már akkor is volt annyira bonyolult, egységes, gazdag, önálló és hajlékony — s ebben a mai gépek tökéletességével vetekedett —, amikor még olyan egyszerű gépeket sem ismertek, mint a csiga vagy a görgös kocsi, s a piramisok mindössze nyers kőek segítségével épültek fel.“ (Lewis Mumford: *Les transformations de l'homme*. Paris, 1974.) Csak a beszéd alakíthatja át az értelmet cselekvést értelmi tevékenységgé. Pusztá szóval persze nem lehet megváltoztatni a világot, de olyan munkával sem, mely nem él a szó erejével, mely nem az eszményekre támaszkodik.

A neopozitívizmus azzal próbálkozott, hogy az érzéki és a racionális dialektikus egységét az empirikus és a logikus közötti komplementáris viszonyra szűkítse le. Ez a leszűkítés nem számol a nyelv információgeneráló képességével. A beszéd ugyanis az érzékek kínálta természetes információhoz hozzá tudja tenni az értelem kulturális információit. A neopozitívizmus következképp arról is megfeledkezik, hogy a nyelv — elvonatkoztató és általánosító erejénél fogva — több információ

közlésére képes, mint amennyit környezetéből fölvesz. Az eszmék nyelvi eredetűek, de az eszméknek nincsen megismerő értékük — állítja ez az eklektikus koncepció, melyben az operacionális empirizmus kitűnően megfér a konvencionális apriorizmussal. E felfogás tautologikus elveken alapszik, melyeknek az az egyedüli szerepük, hogy átszervezzék a tapasztalatot. Így hull szét a jelentés dialektikus egysége. Helyét egy olyan komplementáris viszony foglalja el, melynek egyik tagja a *referenciális*, a másik pedig a *differenciális* jelentés. A referenciális jelentés a tapasztalatszerzésben, a differenciális jelentés a kimondásban játszik szerepet. Eric Buyssens élesen megkülönbözteti a referenst a jelentéstől; a jelentés szerinte „nyelvi jelenség, melynek a nyelv törvényei szabják meg struktúráját; a referens a megismerés jelensége, melynek struktúrája megismerhetetlen”. (*Referent et signification*. Bulletin de la classes des lettres et des sciences morales et politiques, 1974. 1.) A jelentést ebben az értelmezésben *nem* a valósághoz kellene viszonyítani, hanem ahhoz a módhoz, ahogyan a valósághoz viszonyulunk. Mind gyakrabban találkozzunk a jelentésnek ezzel a fajta differenciális, metanyelvi értelmezésével. Nézzük például a tagadást. A tagadás esetében az eddigieknél is világosabban elkülöníthető a jelentés a referenstől. „A tagadás szintén a metanyelvhez tartozik — hangsúlyozza Eric Buyssens. — Nincs referense a tárgyi világban, csak a nyelvben. Ha azt mondom például, hogy »Nincs ott a levél«, akkor egy előbb elhangzott mondatot cáfolok, melyben beszélgető partnerem azt állította: »A levél ott van«...” Továbbra is nyitott kérdés azonban, vajon valamely állítás tagadásával gondolkodásunk nem tükrözheti-e valamely már nem létező vagy lehetséges tárgy hiányát. Ez esetben a tagadás annyival több információt tartalmazhat az állításhoz képest, amennyivel váratlanabb valaminek a hiánya a jelenléthez képest. Hasonlóképpen a kérdés is metanyelvi jelenség. „Általánosan elfogadott tény — írja A. J. Greimas *Du sens* (Paris, 1970) című művében —, hogy semmit sem lehet megmagyarázni vagy leírni átkódolás nélkül. Ahhoz, hogy megmagyarázzuk egy szó vagy mondat jelentését, más szavak és mondatok segítségével kell elmondanunk ugyanazt más változatban. Ebben az összefüggésben a jelentés nem más, mint két külön nyelvi szint vagy két külön kód kölcsönhatása.” Az átkódolás lényege, hogy a két nyelv nem lehet ugyanazon az *általánossági szinten*. A magasabb általánossági szinten levő nyelv képes csak arra, hogy *magyarázza* a másikat. Alacsonyabb általánossági szintről nem lehet magyarázni, csak *szemléltetni*. A magyarázó nyelv lényegesebb oldalát tükrözi *ugyanannak a dolognak*, mint a magyarázott nyelv. Az *ember* szó jelentése felületesebb, mint a *jelölő lény* szókapcsolaté.

De a természetes nyelvekben a jelentés sohasem tisztán megismerő jellegű, hanem pragmatikus-érzelmi dimenzióval is rendelkezik. A. J. Greimas szerint „normális állapot, sőt emberi helyzetünk alapfeltétele, hogy állandó fenyegetettségben, a metaforák állandó nyomása alatt éljünk. Ez azért van, mert a természetes nyelv nem denotatív, hanem többszörös.” A nyelvek bábeli zűrzavarában vajon nem az „irracionalis” tör magának utat? — kérdezi Oswald Ducrot *Logique et linguistique* című tanulmányában (*Langages*, 1966. 2.). Voltaképpen azonban nem az „irracionalis”-ról van szó, hanem az infraracionálisról. A metafora nemcsak zavarbaejtő tévedések melegegyája, felszabadító igazságainkat is a metaforának köszönhetjük. „A gondolkodáson túl minden emberi alkotás — vágyból születik” (Lewis Mumford).

A jelentésnek tehát van érzelmi információértéke is. A továbbított ismeretnek igaznak kell lennie, a közölt érzelmet hitelessége fémjelzi. A hazugság mint az adekvát megismerés negatívuma súlyosabb minden tévedésnél. A színlelés mint az autentikus átélés negatívuma ugyanígy meghalad minden ámitást. Érdekes megjegyezni, hogy a színlelést hamarabb észrevesszük, mint a hazugságot. Könnyebb kijelenteni valamit, ami nem igaz, mint megjátszani egy olyan lelkiállapotot, amely nem a miénk. A megjátszott érzelmek ezért nem hitelesek.

Öszinte érzelmek nélkül nem találunk rá a helyes szavakra. Nagy költészet csak anyanyelven születet, mert „csak anyanyelvünk emlékezet szavaiban sohasem hallott dolgokra. Mert minden szónak külön felejtéstörténete van, olyan jelentések alszanak a mélyben, melyekről nem is tudunk már.” (C. Noica: *Rostirea filozofică românească*. București, 1970.)

Természetes tehát, hogy a jelentés nemcsak megismerő dimenziója révén hat vissza a jelölőre, és árnyalja annak motivációját, hanem érzelmi dimenziója révén is úgy, hogy növeli annak kifejezőképességét: ismétel, kombinál, rekonstruál stb. Eljövendő világnyelvünk sohasem lehet mesterséges nyelv, csak a természetes nyelvek természetes szintézise: „A csinált nyelvek nem tehetik kockára az emlékezetet.” (C. Noica) A kultúra és civilizáció fejlődéséhez nemcsak az igazra van szükségünk, hanem a szépre és jóra is, nemcsak tudásra, de lelkiismeretre, nemcsak Prométheuszra — Orpheuszra is...

Aradi József fordítása

Említettem már Önnek, hogyan az élet milyen különös?

KORUNK PRÓZÁJA

kérdezte a Szerkesztő úr Einsteintől, miközben az Ökör kert felé nyíló ablakán át dacosan nézett szembe az ólomszürke égbolttal. Mert ha netalán nem említettem volna, folytatta választ se várva a Szerkesztő úr, úgy létünknek erre a lényeges vonatkozására halaszthatatlanul fel kell hívnom az Ön matematikusi figyelmét.

A szem- és fültanúk, az Ökör törzsvendégei már nem emlékeznek pontosan arra, hogy az ősz tudós egyáltalán leereagálta-e a vitaindító mondatot, ugyanis Pici úr, tényleges csapos és elcsapott újságíró olyan leplezetlen büszkeséggel könyökölt végig a bárpulton, mintha itt nem tudná mindenki, hogy a Szerkesztő úrban az ő hajdani tanítványát és harcostársát kell, sőt kötelező tisztelni.

Ám az az igazság, hogy ezen a csendes délutánon, amikor már testvérek közt is őszre járt, s az enyhe félhomályban csupán a snapsz világoskodott, a Szerkesztő úrnak nem is volt szüksége különösebb biztatásra.

Ugyanis ma a redakcióba menet, folytatta némi körületekintés után a Szerkesztő úr, egész pontosan a Sétatér fái alatt, beleütköztem egy atléta termetű nyári emlékébe, amely majdnem olyan kihívóan viselkedett, mint hajdani szomszédom. Ám alighogy az incidens megtörtént, bennem egy hasonlíthatatlanul diadalmas nyugalom uralkodott el, tekintettel arra a véget nem érő pofonra, ami ambiciózus szomszédommal volt utolsó vitám során érvként elcsattant.

Vagyis, ha jól fogom fel, szólt közbe egy Pityuka nevezetű hősszerelmes, Pici úr rosszálló pillantásával dacolva, annak a verekedős emlékeknek, miképpen az ön hajdani szomszédjának, az volt a fő ambíciója, hogy felpofozzák?

E kérdésben közreadott glosszája, mondotta elgondolkozva a Szerkesztő úr, egészen új fényt vet az említett marcona emlékre, és komolyan kezdek gondolkodni azon, hogy vajon a történelem nem dolgozik ilyen freudi értelemben vett elfojtásokkal, mert ha igen, akár a felpofoztatás ambícióját is el tudnám Önökkel fogadtatni. Ám emlékről meg egyéb efféle elgiccsesíthető szobadíszről lévén szó, azt ajánlom, maradjunk meg egyelőre a jelképiségnél.

Ekkor azonban Tóbiás emelkedett szólásra, s a jogászokra jellemző álfesztelenséggel egy kölcsönként ceruzát bűgyörgetett a kezében.

Precizírozzuk kérem a dolgot, mondotta. Egy jogászembernek minden körülmény között ez a feladata. Mondja meg tehát őszintén: kapta azt a pofot a Történelmi Emlék nevezetű peres féltől, vagy pedig adta?

Hát, válaszolta a Szerkesztő úr nem túlságosan határozottan, úgy néz ki, hogy először én kaptam, majdan pedig én adtam, de előre kell bocsájtanom, hogy ezen a téren a vizsgálat még nem ért véget.

A jogi testcselekekhez abszolúte nem értek, kapcsolódott a beszélgetésbe egy Balzsák nevezetű zúgnovellista, annyit azonban bevallhatok, hogy ez az egész ügy irodalmilag meglehetősen zavaros és kilátástalan.

Egy megoldás mégis kínálkozna, folytatta konok türelemmel a Szerkesztő úr, nevezetesen az, ha megtennék nekem azt a szívességet, hogy meghallgassanak.

Halljuk, halljuk! kiáltotta kórusban Pici úr, és ezzel az Ökörben a kocka el volt vetve.

Mert hogy szavamat ne felejtsem, így a Szerkesztő úr, én a társadalomnak egy igen látványos mélyrétegéből származom...

Ekkor azonban az történt, hogy egy Vak Pál nevezetű professzionista sarkonálló gúnyos röhögésben tört ki, és bejelentette, hogy ő kész azonnal átmenni a konkurrens kocsmába, mert ő személy szerint torkig van az efféle léggörrel.

Nézzon szét a világban, seriff, folytatta emelt hangon, és főleg ne röhögtesse magát. Kit akar maga meghatni ezzel a társadalmi buvárharanggal? El van ez a téma csépelve, drága testvérem a snapszban! Szegénységgel ma már nemcsak alamizsnát, de még Nobel-díjat is roppant nehéz szerezni.

Márpedig, válaszolta gondolkodás nélkül a Szerkesztő úr, ez egyáltalán nem sportszerű magatartás a Nobel-díj bizottság részéről. Sőt, mondhatnám diszkrimináció. Mert ezzel háttérbe szorítanak olyan nemes lelkületre hajlamos egyéneket, akiknek, mint nekem is, a nyomorúságos múlt az egyetlen kincsük.

Valóban, csatlakozott egy diliflepnis direktor, nekem például illúziókból van igen csinos raktári készletem.

Kokó úr a nyugdíjas bohóc szigorával nyilatkozott meg ezúttal is: Az a baj kérem, hogy minden tehetésgtelen pacák légtornász szeretne lenni, vélekedett.

De uraim, uraim, emelte fel a hangját a Szerkesztő úr, két becsületsértés között engedtessek meg nekem, hogy legalább a tényállást ismertessem. Önök ugyanis igen derék kocsmatöltelékek, ennek ellenére nem értenek lélektanhoz. Mert íme, itt van az én méltatlanul lebecsült, ezzel szemben tökéletes szegénységem, amelyet egy bizonyos anyai álmodozás bemosott-takarított a legúrabb középiskolába. Maguk nem tudják elképzelni, hogy ez mit jelent, mert Önök valamennyien az ott keletkezett kisebbségi gátlásaim kompenzációi. Mitől szorult volna teszem azt Vak úrba annyira krózsai álom, hogy folyton dollármilliókat akar a világ nyakába sózni, ha nem attól, hogy borzalmas valóságosan éltem át feleslegességem tudatát? És miért spórol egy Kokó nevű kartársunk oly szíváfájdítóan a nagyérdemű közönség aggódo izgalmára, ha nem attól, hogy ma is magammal vonzoló a csalhatatlan érzést: a kutyának sem kellek. És így sorjában le tudnám káderezni az Ökör egész tisztelt társadalmát, ha nem volnának biztos sajtóértésüléseim azt illetően, hogy e bensőmből jött tudósításokat az irodalmi berkek önkéntes börzeügynökei látványosan unják. Éppen ezért pusztán annyit közölök Önökkel, hogy fentnevezett igen úri és igen középiskola évente átlagban ötször közölte velem, hogy a világnak becsületes csizmadiákra is szüksége van, amit már azért sem kell készpénznek venni, mert az ősi Alma Materben én voltam az egyetlen, akire a becsületes csizmadiaság trónja várt.

Amely trónt végül el is foglalt, opponált valaki a sarokból.

Ez igaz, replikázott bátran a Szerkesztő úr, de azt is el kell ismernie, hogy sosem éltem vissza a hatalmammal. Mert annak ellenére, hogy a vakáció teljes időszakában egy taliga tolásával szórakoztattam nyakkendő alá ért osztálytársaimat, valamint az oldalukon kuncogó, jó családból való matrözblúzokat, minden ősszel hősiesen tértem vissza szenvedésem színhelyére, vagyis az ősi skólába, amely évszázadok óta látta el a magyar középosztályt tökéletes kivitelezésű cserealkatrészekkel. És ez így ment mindaddig, mígnem szerencsésen leérettségiztem, s leérettségizett kollegám, a történelem is, akivel aztán együtt iratkoztunk be az egyetemre.

Így könnyű, morogta Einstein, akinek a történelem a barátja, könnyen lesz igazgató!

Nem oda Buda, akarta mondani a Szerkesztő úr, hát hova Buda, válaszolta volna holtbiztosan Einstein, s ezzel a vita szele feltétlenül elvetés tárgyát képezi, ám akkor felállt egy torzonborz úr, aki Festó néven szerepelt az Ökör telekkönyvében, s azt indítványozta, hogy azonnal vessenek véget ennek a marhaságnak, mert sürgősen el akarja mondani élete nagy titkát, lévén hogy közvetlenül azután

el szándékszik hagyni ezt a firnájsz-szagú világot. Pici úr azonban letorkolta, mondván, hogy Festó úr már a múlt novellában is fogadalmat tett a gyors elhalálózásra, és egyúttal azt is kifejtette, hogy az ő felfogása szerint egy haldokló sokkal szerényebb, de főleg nem veri az asztalt. Ezt méltán elvárja tőle a társadalom, olyan körülmények között, amikor a „tehát hova Buda“ kérdés van terítéken.

Közvetlen ezután fent nevezett Pici úr egy sörös kriglit töltött színültig snapsszal, és e szavakkal nyújtotta azt oda a Szerkesztő úrnak: átadom a szót szeretett kollegámnak.

Tehát, húzta meg a kriglit a Szerkesztő úr, abban megegyeztünk volna, hogy a szegénység egy igen megalázó elmeállapot, és már-már folytatta, amikor egy erősen elgondolkozott félmondat emelkedett magasba Einstein tájékról: De hát-ha...

Hátha mi? érdeklődött a Szerkesztő.

Hátha a gazdagság is megalázó, válaszolta Einstein.

Miután már nincs, egészítette ki értően a Szerkesztő.

Például, kockáztatta meg Einstein.

Ezen lehet vitatkozni, adta meg magát a Szerkesztő.

Csakhogy e kérdésben nincs helye vitának, közölte a tudós, mert miközben Ön Történelem nevezetű évtársával éppen megdicsőült, mások épp ellenkezőleg.

Tehát kvittek volnánk, háborgott a Szerkesztő úr, ilyen hamar?

Nem kvittek! Már rég azok a skolasztikus egyének vezetnek. Ugyanis maga, saját bevallása szerint, a szegénység teljes tudatában nőtt fel, őket azonban arra nevelték, hogy a gyár, a főügyészség, valamint a minisztérium epedve várja őket. Tehát, amikor egy volt városi főmufti fia a Téglás utcában fogja tanítani, nagy protekcióval és mondjuk jogi diplomával a testnevelést, maga pedig csizmadia főhercegi minőségben épp trónra lép, akkor szerintem a főúri álmok téglásutca-ba kiküldött munkatársa van szemmel látható hátrányban.

Nézze, uram, felelte erre a Szerkesztő úr, és nyugalma jeléül ütemesen dobolt a gyenge minőségű kocsmai asztalon, én magát származása ellenére azért vettem be az Ökörbe, mert ezúton is jelezni akartam, hogy Történelem névre hallgató kor- és sorstársam, ha megengedi, rábeszélő képességem eredményeképpen is, megbékült Önökkel. Azt azonban nem tűröm, és itt többek bevallása szerint hangja fenyegetővé élesedett, hogy maga engem társadalmi igazság dolgában kioktasson.

Maga viszont az én, államtól kapott és egy egész kalapot betöltő kitüntetésem ellenére a társadalmi méltányosság mérlegére teszi szabadalmazott foltos nadrágját, és az az érzésem, hogy a mérleg a maga javára billen.

De keserűen csalódom, nemdebar? kérdezte a Szerkesztő úr.

Nagyon keserűen, vallotta be töredelmesen az ősz tudós.

Akkor én magát szét fogom zúzni, jelentette be programatikusan hangon a Szerkesztő úr. Táncolni fogok osztálya halott illúzióin. Mert az a megtermett nyári emlék, amit voltam szíves itt felemlíteni, és akivel ma összeütköztem, tulajdonképpen erre biztatott. Mert mondanom sem kell, nem lobogó önbizalmat és nem is bosszúszomjat, hanem igenis szegényt és megalázottsági tudatot hoztam magammal abból az iskolából, ahol Ön olyan látványosan zabálta szünetekben a kolbászos zsemlet, én pedig titkon és senkitől sem kényszerítve nyeltem a nyálamat. Igenis, nyomot hagyott bennem az a körülmény, hogy nem elsősorban önerőmből, hanem mindenekelőtt történelmi kollegám segítségével szereztem egyetemi diplomát és vezető beosztást. Restelltem, mert tudtam, hogy Önök úgy néznek rám, mint egy párvönűre, mint egy konjunktúralovagra, évszázados vezetői tapasztalataik és önbizalmuk páncélja mögül. Ezért róttam olyan fénybeva-

kultán köreimet a hatalom körül. Ezért forgalmaztam csodálatos illúziókat, váltottam aprópénzre nem létező örökségemet. Igenis ezért.

És a Szerkesztő úr mind fennebb és fennebb hágott mártíromsága kétágú lét-ráján, s miképpen festőinas korában tette, énekelve mázolta pirosra a szürke őszi eget. Am akkor egy sajnálatos incidens következett be, minek folytán a menny-bemenetel pár percre abbamaradt, és Pici úrnak több literes üvegjében és azon felül is számos fröccsös poharába került a rend helyreállítása, tekintettel arra az Ökörben nem egyedülálló forradalmi megmozdulásra, melynek keretében a tagság az Emlék előállítását és tanúként való kihallgatását követelte.

Hagyjuk kérem a rendőri módszereket, szenvedett a Szerkesztő úr, bevallok én mindent tanú és kényszer nélkül. Az a fent nevezett emlék egy huszonöt éves érettségi találkoztót testesít meg, amelynek részese voltam egy teljesen erre a célra lefoglalt kocsmában, harminc család és tanári segédlet közepette. Bevallom továbbá, hogy volt ott egy Csokoládé nevezetű egyén, aki a zenélés terén szerzett immár hetven esztendő's érdemeket. És az is hozzátartozik az igazsághoz, hogy bor is volt, ami viszont Csokoládénál szerepelt mindjárt a protokoll-lista legele-jén. Egyszóval életünk tökéletes, és azon kívül is nyár volt. És előállt az a különös helyzet, hogy én a mamától, aki, mint oly sokszor említettem, a mosónői szak-mában szerzett halálos érdemeket, sok szép népdalt tanultam. Mert a mosónőknek megvan az a tulajdonságuk, hogy a teknő fölé való görnyedés közben trillázva énekelnek, miközben gyerekeiket egy életre beoltják a népdal szeretetére. És ebből kifolyólag a Csokoládé nevezetű egyénnel tegeződünk, de főleg énekeltünk. Produkáltuk tehát éppen javában a nagy népi, de ezzel együtt évszázados szomorú-ságunkat, amikor magam sem tudom hogy és milyen szempontból, azt mondotta valaki, hogy holdvilágos éjszakán miről álmodik a lány, és ez a valaki maga a jubiláló osztály volt. Az a középnek nevezett cserealkatrész osztály, amely ezúttal diákos nyersen, ezzel szemben az elnyomottak dühével a lelkében nyilatkozott meg. Én persze nem lepődtem meg sem a holdvilágos lánytól, sem a társadalom vala-mikori vezetésére nevelt osztálytól, Csokoládé azonban felkapta ősz üstökét, gyors mozdulattal lehúzta a nótát, amivel egyben csendet is parancsolt, és az ezáltal keletkezett meglepetésben, de az együtt töltött dalos éjszakák emlékével is a lel-kében így nyilatkozott meg: Szerkesztő úr drága, és itt a félbemaradtságban di-csőséges történelemre mutatott, hát ezek a csávók nem tudják, hogy mit jelent egy igazi úrral, egy igazi magyar úrral mulatni!

Ezt mondotta maga Csokoládé, folytatta érzelmes hangon a Szerkesztő úr, de sajnálatomra Jusztícia asszony nem fordult a holdvilágra üvöltők felé, hogy mint valami futballbíró sárگا kartonlapot mutasson fel, és egyben a kiállítás vészét is kilátásba helyezze. Ellenkezőleg, a tisztviselővé alkalmazkodottak ezúttal ural-kodó osztályként üvöltöttek, beleértve a világ valamennyi Marica grófnőjét, és azok, akik múlt időkben olyan tüneményes egyszerűséggel néztek el a fejem felett, egyszerűen nem vették észre, hogy Csokoládé személyében egy új Kopernikusz szólalt meg, aki ezúttal csak annyit mondott, hogy pardon.

Erre persze kitört a tömeglelkésedés az Ökörben, konfetti úszott a levegő-ben, lampionok készültek nagy színválasztékban, a fenyőágakról nem is beszélve. Sokan már követelni kezdték az ünnepi snapsz-adagjukat, és már-már úgy lát-szott, hogy az olvasó megkíméltetik a további lelki megrázkódtatásoktól, amikor teljesen érthetetlenül és a szöveggönyv ellenére Einstein felállt megszokott helyé-ről, a Szerkesztő úr mellé ült, vállát együttérzően karolta át, és nagyon meleg hangon így szólott hozzá: beszéljen nekem kérem arról, hol kártyázta el azt a nem jelentéktelen erkölcsi forgatókét, amit itt ezen a mai és teljességgel kor-szerűtlen kötélhúzáson, rajtam akar megkeresni.

A hatás leírhatatlan volt, a csend pedig olyan terjedelmű, hogy közben so-kaknak lejárt a személyazonossági igazolványa. Mikor aztán a Szerkesztő úr meg-

szólt, hangjában félbemaradt regénykéziratok porosodtak, érthetetlen kétségek és történelmi dilemmák álltak körül egy irányvesztett embert.

Nem tudom, uraim, mondotta megtört hangon. Kártyázásról nincsen tudomásom. Az bizonyos, hogy egy nem túl nagy címletű bankón ma is rajta van a képem. Részvényeimet mégis ár alatt vesztegetik a börzén. Az ügynökök még visszaköszönnek, de már nem mosolyognak. Az üzleti világban pedig olyan a hírem, hogy jobb ember ma már belém nem investál. Persze, Önök most feltehetnék nekem a kérdést, hogy miért kell nálamnál jobb ember a jelenlegi struktúrában, feltehetnék, de nem tudok válaszolni. Valami történt, amiről nem tudok számot adni. Jönnek azok, akikkel együtt indultam, és olyan nagyon megbocsájtóan mosolyognak. És én mondom a szöveget, ami a szívemben keletkezett, és egyre inkább rá kell jönnöm, hogy ez a szöveg a Vigéc szövege az Úri muriban. Hogy miközben én egy fél császárkörtét rendelék és húsz tojásból rántottát, a másik asztalnál már készül Cseörgheő úr felállni, hogy a tányéromba beletenyeljen. És hallom a szöveget, és értem is, és ami még furcsább, azt is értem, amit nem hallok. Hogy én nem vagyok ez, de az se. Sőt lehet, hogy egyáltalán nem is vagyok. És azt kell mondanom, hogy ez az egész szindarab kezd másról szólni. Én itt lézengő ritternek, statisztának vagyok inkadrálva, ha nem éppen ügyelőnek, függönyhúzóknak, kulisszatologatónak. És én kész volnék lemondani hercegi rangomról, ha tudnám, ha megmondaná végre valaki, hogy mitől olyan fényes az új és engemet ismételtelen ily látványosan legőgölő grófok homloka...

De hiszen Ön egy tisztesen dekorált Bosz! lihegte az elvesztett csata feletti csalódással a hangjában Vak Pali.

Milyen áron? Már zsenge gyerekkoromban karácsonyfát forgalmaztam, sok csillogó álommal, álnok módon angyalnak adván ki magamat.

És tud népdalul, indítványozta idegesen Balzsák.

Megtanultam uram, eltanultam, másoktól. És ismerik őket az ilyeneket!

Micsa egy marhaság, törülte ki szeméből a könnyeket Pici úr. És milyen remek az írás címe, tette még hozzá.

És a mű már-már ilyen sután ér véget, amikor választékos finom modorában Pityuka úr emelkedett szólásra.

Nem tudom, észrevette már uraságod, fordult a Szerkesztőhöz, hogy a boldogság milyen rossz üzlet? Gondoljon talán a filmszakmára. A boldog ember epizódszerep, harmadosztályú színész is megteszi. Mennyire más a profi gonosztevő, aki ugyanabban a filmben százazreket keres... Sokat gondolkoztam az okon. Miért? A boldogságnak nincs piaca. Mit kezdjen az ember a más boldogságával. Az egyéni boldogságnak egyáltalán nincs használati értéke. Mennyire más egy boldogtalan. Annak a bajból ki kell másznia. És egy ilyen lelki alpinizmusra az ember szívesen befizet... Azt hiszem, ezért van olyan dugig tele a világ titkokkal, mert embervoltunk nagy titkaitól menekülve benépesítjük a földet póttitkokkal.

Ennyit mondott Pityu úr hős- és jellemszínész közvetlen azelőtt, hogy belefulladt egy pohár snapszba. És ezzel az Ökör termeit színültig töltötte az összekoccanó poharak szívderítő csengése.

Peter Brook – a nagy inkvizítor

UTAK
ESZMÉK
VITÁK

Nincs nála elbűvölőbb és zavarbaejtőbb színházi egyéniség. Ismerői, a Peter Brook-szakértők is állandóan hajba kapnak fölötte. Ő a Nagy Beszédtema.

Zseniális direktor! Zseniális csaló! Világraszóló tehetség! Világraszóló örült (és vérszopó vámpír)! Már húszegynéhány évesen káprázatos rendezőnek tartják. „Változni, fejlődni akarok – írta akkoriban önmagáról –, rettegek a mozdulatlaniságtól. Vérét veszem a külvilágnak, hogy amit elvettem tőle, visszaszolgáltathassam neki.“

Furcsa ember. Az elmúlt harminc év alatt játszva alapozta meg félelmetes hírnevét. Totyogása után amolyan liberális „vén prof“-nak nézhetné az ember. Vagy titkosügynöknek. Suttogása oly cinikusan unszoló, mintha éppen legbensőbb titkát osztaná meg velünk: aztán senki más ne tudjon róla! A színház ígézetében a második világháború alatt hírszerzőnek akart beállni. Mert a hírszerző szerinte éppúgy szerepet játszik, mint a színész.

Hírhedt fürkésző hajlamával mindent figyelmesen nagyító alá vesz, ami csak útjába kerül. A sportot kivéve. Amit csinál, annak olykor bármihez köze van, csak éppen a rendezéshez nem. Sokszor inkább hinnénk bogaras természettudós-nak vagy pszichiáternek. (Bátyja pszichiáter, szülei természettudósok, s mellesleg orosz bevándorlók.) Egyszer darabot kért tőlem. Csakhogy akkoriban Brook együttese éppen haragban volt a konvencionális nyelvvel. Helyette saját nyelvet kísérletezett ki magának. Ez a nyelv artikulátlan hangokból állt. „Lehet-e olyan darabot írni, amelyben nincs dialógus?“ – kérdeztem tőle. Brook a semmibe néz. Egy örökkévalóság, amíg végre válaszol. „Mi az, hogy darab?“ – kérdezi.

Fürkésző elméjét hazugságmérő készülékhez szokták hasonlítani. Ez azt jelenti, hogy addig provokálja munkatársait, amíg örületbe kergeti őket.

Brooknak több mint tíz éven át Párizsban volt a főhadiszállása. Közben európai és amerikai produkciók közt ingázott. Felesége, Natasa Parry – színésznő. Két gyerekük van. Párizstól nem messze kis falusi házban laknak. Káprázatos életmód, mínusz káprázat. Egyebe jóformán nincs is. Műkinceseket nem gyűjt, emléktárgyakat nem őriz meg. Kocsija ütött-kopott, nincs egy rend öltönye. Nem iszik, nem dohányzik.

Olyan érem ő, „amelynek“ több oldala van. Önleplezés, önkorlátozás keveredik benne a legellentmondóbb elképzelésekkel. Percenként változtatja szerepeit: hol szigorú rendező, hol elnéző apa, buzgó diák vagy éppen misztikus révedező, ki bizalmat kelt, és titkot tart, manipulál és lélekelemez, irányt mutat és megalkuszik. Egyet-mást csúfnevei is elárulnak róla. A Guru, az Emberevő, a Szörnyeteg, a Gnóm, a Manók Királya – így nevezik a háta mögött. S közben egyszerűen Péternek szólítják, még véletlenül sem Pete-nek. Persze ritka dolog, hogy valaki pontosan olyan legyen, amilyennek gondoljuk. De minél többet voltam vele, minél többet néztem, hogyan dolgozik, Brook annál kevésbé felelt meg a róla alkotott közkeletű képnek. Meg lehet ütközni fanyar és zárkózott intellektusán, de még inkább azon a tökéletes fesztelenségen, amellyel New York színházi világában eligazodik. Örül, ha az események középpontjában lehet, mindenről szeret tudni, ami körülötte történik, a legfrissebb pletykákról is. Tud gyöngéd is lenni, halk kuncogással nyugtázza a váratlan eseményeket. És tud kíméletlen lenni. Sohasem azonos önmagával, és állandó forrongásban van. Keres és kísérletezik.

Színházban és színházon kívül többnyire a diktátort látják meg benne, amennyiben egy diktátor jóindulatú is lehet. „Színészeit, mint bábukat, dróton rángatja“ – mondják róla. S ez bizonyos értelemben igaz is. Brook erőteljes egyéniség, aki hisz a vezetésben. És véletlenül éppen ő a vezető. De mivel mégsem megy minden egészen úgy, ahogy ő akarja, diktátorsága is kétséges. Néha úgy tűnik, a kisujját sem mozdítja rendezés közben.

Ha érzi is, mit kell csinálni, sohasem mondja egy színésznek: „Csináld így!“ Csak sokáig szemmel tartja. Hallgatagságával zsémbel. Nincs az efféle csendnél házsártosabb feleség. Brook csak hallgat. Ezzel máris színészeire hártotta a felelősséget. Le kell számolniuk hagyományos passzív szerepükkel, és utat kell vágniuk az ismeretlenbe, Brook csak sűg, jelez, körülír, rombol és építkezik; egyszerű hangszerrel.

Egyébként a színészek többsége, együttesének néhány tagját is beleértve, többre tartja Brookot, a tanítót a rendezőnél. A rendezés — nála — jó alakításra készítet, „tanítani“ a színészt. Persze a rendező provokálhatja, kiboríthatja, átverheti együttese tagjait. De hacsak nem a filmrendezők mindenhatóságára pályázik, a színházi rendező hivatása mégis a tanítóéhoz áll a legközelebb. Másrészt, amit közhasználatú szóval tanításnak szoktunk nevezni, azt igazán nem Brooknak találják ki. Ez az ellenszenv talán gyermekkorából ered, amikor minden fölé tartott meg, hogy ne kelljen iskolába mennie. Elvből utálta, ahogy oda beskatulyázzák az embert. A tanítók látványától is borsózott a háta. A rendező szerinte nem azért van a színházban, hogy a tanító szerepében „lépjen fel“. Amit Brook csinál, az mindenhez hasonlít hát, csak a tanításhoz nem. Amikor erről kérdeztem, azt felelte: „Mindenki csaló, aki átlátszó szerepekben tetszeleg.“

Azt hiszem, mégiscsak van valami titokzatos abban, amit csinál. Színházat rendezni a Szahara kellős közepén, ehhez is kell egy kis lelki komplexus. Persze, egyre nehezebb közönséget toborozni a West Enden. De Brookot inkább az érteni-akarás szenvedélye vezeti. Szembeszállna és megbékélné minden álsággal, amit az élet kínál. Egész egyszerűen a színház legbensőbb lényegéhez akar közel férközni. Az elit színház büvköréből kilépve egyúttal a színház „rendszerén“ kívül helyezi magát. Ez olyasvalamire tette fogékonnyá, ami teljesen újnak számít a műfajban. Olyan ez, mint a végső kétségbeesés. Brook ötvenévesen próbál meg mindent előlrol kezdeni.

Visszatérése Londonba ezért keltett akkora feltűnést. Egyszerre fordított hátat Párizsnak, egy nemzetközi együttesnek és a hermetikus kísérletezés éveinek. Minden előadása vihar előtti csend. És Brook egész pályafutása alatt sohasem volt ez nyilvánvalóbb, mint most.

Azok a kritikuskok, akik látták a *The Ik* párizsi laboratóriumi előadását, azt állítják, hogy Brook ezzel rátalált a bölcsék kövére. Lenyűgöző az az egyszerűség, amellyel ez a túlnyomórészt „fehér“ együttes el tudta játszani egy kihalófélben levő afrikai néger törzs igaz történetét (Colin Turnbull a dokumentumjáték szerzője). A produkció hatása alatt sokan úgy érzik, ezzel le is zárult Brook pályafutása. Talán mégis inkább azt mondanánk: ez csak a kezdet.

Amit Brook művel, az még állandó forrongásban van, vagyis fenemód képlekeny valami. Talán csírájában tartalmazza már mindazt, ami a jövő színházat ígéri. De Brook manapság igen távol áll attól, hogy saját kísérleteinek teljhatalmú ura legyen. Brook manapság egyszerű résztvevő és áldozat. Annyira elkötelezte magát a keresésnek, hogy nincs többé világosan körvonalazható szerepe a színházban. Azt is mondhatnám, Brook identitását-vesztett ember.

Huszonegy éves kora óta, amikor először rendezett Stratfordban, Brook töretlenül adja önmagát. Míg be nem tölti a negyvenet, hű marad az ún. szerzői stílushoz. Mint valami autoritárius filmrendező, parancsokat osztogat, és mindenki azt csinálja, amit ő akar. Az eredményt Brook „mozgó képnek“ nevezi. Ami azt illeti, nem is készült soha színházi rendezőnek. Mindig filmet akart rendezni, mint annyi más, hozzá hasonló színházi ember.

Aztán elkezdte módosítani szerepkörét, s addig kísérletezett, míg egyszer csak szembekerült önmagával. Kezdődött az egész a hírhedt Kegyetlen Színházzal, a hatvanas évek elején, akkor találkozott Peter Hall-lal és a Royal Shakespeare Companyval, s lezárult a *Szentivánéji álom*mal. A kísérleti színház kezdi érdekelni, az improvizáció, a csoportmunka, a végtelen gyakorlás, Artaud, Brecht, Jan Kott, s barátja, a nagy lengyel rendező, Grotowski. A színészt saját illúzióival, önámító hazugságaival szembesíti, minden látszatot izeire szed. Fokról fokra megkérdőjelezi a színház sok bevett kliséjét, s ezzel alapjában rendíti meg, átalakulásra kényszeríti a színházat. Tanítványok nőnek fel mellette, viták középpontjába kerül, akár akarja, akár nem. Így lesz a színház Nagy Inkvizitorából: Aranyember.

Tapasztalatait most már megosztja színészeivel. Brook rendezéstechnikája a *Szentivánéji álom* esetében például megtévesztően egyszerű. Az egész együttes kollektív munkájára épül. Közösen keresik a darabhoz a kulcsot, a lehető legjobb játékelőfogást. Így lesz a rendezőből — elnök: Brook Elnök.

Szerepe azonban még mindig átlátszó. Még nem égetett fel minden hidat a háta mögött. Még visszatérhetne mindahhoz, amit Angliával együtt megtagadott, mikor párizsi kutatóintézetébe vonult vissza. Még nem hagyta cserben az az érzeke és tehetsége, hogy találomra összekanalazott ötletekből színházat rögtönözzön. Van, amikor — mint az akciófestészetben — egész rendezői munkája villanásnyi gesztusra redukálódik. Brook legfőbb erőssége most is a hagyományos rendezéstechnika. Van érzeke a látványhoz, és el tudja dönteni, hogyan lehet életet csíholni az előadásból, mi árt és mi használ neki. Pontosán az a fajta készség ez, amely nélkül Brook nem tudott volna új színházi formákat kikísérletezni.

Addigi tapasztalatainak ugyanis Brook nem sok hasznát tudja venni. Mint együttesének tagjai, ő is megpróbálja leküzdeni az önmegtévesztés belső korlátait. Új, ismeretlen világok tárulnak fel Brook előtt, új, ismeretlen világok felé nyújtózik ő maga is. „A színházban — mondja — mindig tiszta lappal lehet indulni.“ De a színház csak kifejez, formába önt valamit, ami az alkotók fejében született meg. Persze Brook nem a színészek fejével gondolkodik; nem oda akar eljutni, ahova színészei. A leglényegesebb dologban azonban összhang van közte és színészei között. A színház megújításáért küzdve Brook önmagát újítja meg. Paul Scofield, aki húsz éve ismeri Brookot, barátjáról, a *Szentivánéji álom* rendezőjéről mint „kiismerhetetlen, bonyolult szerkezetéről“ emlékszik meg.

„Ha igaz az, hogy Brook saját művészetén belül helyet változtatott, metamorfózisa egyértelmű: többé nem kívülálló szemlélője, hanem résztvevője az előadásnak, távirányítás helyett egész testi valójával bekapcsolódik a játékba. Az az érzésem, szeretné közelíteni magában a rendezőt az előadóhoz“ — így Scofield.

Csábító magyarázat. Főleg, ha tudjuk, hogy mióta Scofield e sorokat leírta, Brook tényleg a színészi szerepkörrel kacérkodik. Ügyetlenségét nem leplezve, színészeivel együtt végzi a legfárasztóbb gyakorlatokat. Ahogy közeledett az afrikai fellépés ideje, a többiekkel együtt kezdte énekelni a songokat, azt is vállalva, hogy esetleg falsot fog. Néha oly furcsán szólt, mint egy repedt fazék. Nem lehetett megállni nevetés nélkül. Miféle játéka a sorsnak, hogy ő, aki huszonekét évesen a Covent Garden igazgatója, teljesen botfűlül legyen! Brook egyszer már lemondott a színészi hivatásról. „Neked inkább menne“ — biztatott engem maga helyett. Nem volt hozzá elég bátorsága.

S most, egy idő után mégis megpróbálkozott vele. Mikor együttese Kaliforniában vendégszerepelt, Brook egy nyilvános rögtönzés alkalmával váratlan személyes alakítással lepte meg színészeit és mexikói farmerekből álló közönségét.

De úgy tűnt nekem, az a Brook, akit munkája közben láttam, valami mélyebb és sokkal lényegesebb felé törekszik, mint az új előadástechnika. Azt hiszem, csak azért akart színészi tapasztalatra szert tenni, hogy tudja, mit lehet megkövetelni színészeitől. Azt hiszem, olyan tapasztalatra vágyott, ami csak igazi alkotóknak jut osztályrészül.

Egyszer megkérdeztem Brookot, mi a legelső gyermekkori emléke. Erről egy későbbi dolog jutott eszébe. Nem lehetett több, mint tizenkét éves. Falun élt. Jól emlékszik rá, séta közben mindig elméleti vitákat folytatott önmagával. Volt olyan pillanat, amikor úgy tűnt, minden világos. Minél nagyobb lesz, annál többet tanul, annál többet ért meg a világból. De egy szempillantás alatt beléhasított a félelem: mi lesz, ha túlságosan közel kerül a valósághoz? Biztos lehet-e felőle, hogy innen továbblépve vajon nem a tudás küszöbéről fordul-e vissza?

Az emlék tartóssága arról tanúskodik, ma sem született még válasz erre a kérdésre. Brook mintha egy életen át csak a válaszadással kísérletezne. Persze a kérdésesnek is vannak kockázatai. Együttesének egy tagját faggatom Brookról. „Legfőbb erénye?“ „Mohósága“ — hangzik a válasz. „Legfőbb hibája?“ „Mohósága“ — hangzik a válasz.

Olthatatlan szomjúsággal keresi a tudást és az élet értelmét — ez egyéniségének lényege. Brookra figyelni olyan, mintha szükségállapotot hirdettek volna ki. Az az ember ő, aki az életért az életbe akarja vetni magát, a tudást a saját bőrén szeretné kitalálni. Néha a mindentudás vágya győtri. Mi köze ennek a kérdéshez könyörtelenségéhez? Mintha telhetetlen intellektusa azon is túlnőtt volna, ami Brookra a legsajátosabban jellemző.

Nemrég Brookék az Amerikai Süketek Színházával dolgoztak együtt. Valaki mondott egy szót, s azt nekik is le kellett fordítaniuk a pantomim nyelvére. Azt mondta: „ihlet“. Brook a fejéhez nyúlt, és hirtelen kirántott valamit belőle. Ugyanez a süketeknél: a színész gyengéd mozdulattal kiemeli a szívét.

Jól látszik, ahogy a fejlődés során ez a két ellentétes dolog most egységbe olvad nála. Ha bizonyos tekintetben el is vesztette önmagát, a teljesebb önazonosság reménye sarkallja: egy mélyebb alkotó impulzus.

Peter Brook addig kísérletezik, amíg alapjaiban teremti újjá a színházat.

Változni akar és változtatni.

Azt hiszem, legszívesebben kifordítaná önmagát.

Demeter János tanúsága

Az erdélyi magyar emlékirodalmat hajdanában kétségtelenül a memoárok fel-felújuló divatja segítette elő, de van, aki úgy találja, hogy itt kellő művelődési góc hiányában újra meg újra egyes személyekre hárult a kor- és eseményrajz, visszaemlékezésekkel pótolva a tárgyilagos történetírást. Vagy talán Tavasz Sándornak volt igaza, aki a személyiségek struktúrájába mélyedve e föld sajátosságának érzi „roppant szellemhadak“ vulkanikus feltörését. Tény, hogy most is tűzijáték tanúi vagyunk: egymást érik a romániai magyarságélmény változatos egyéni dokumentációi.

A két világháború közt — a régi Monarchia-élmény szórványos megszólaltatásától eltekintve — még kivételnek számított Tabéry Géza, majd Ligeti Ernő emlék-könyve az erdélyi magyar irodalom és művészet kibontakozásáról, s memoárnak csak előjáték Szemlér Ferenc bukaresti diák-vallomása. Más még nincs, mert ha Pomogáts Béla az emlékirat-műfaj klasszikus alkotásai közé számítja is a *Fekete kolostort*, Kuncz Aladár emlékanyaga legfeljebb erkölcsi hatékonyságában volt a mi tájunké. Hosszú idő fordulatossá eseménysorának kellett bekövetkeznie, míg 1967-ben váratlanul beköszöntött az öreg Lám Béla ugyancsak jó-részt másutt lepergő, mégis már dolgainkba vágó „önéletrajzi regény“-e. Azóta egymást érik az emlékiratok, s ha irodalmi, művészeti, mozgalmi vallomásaikat összefüggésbe helyezzük, szinte teljes már a Romániában felnőtt első magyar nemzedék életképe. Valahol Nagy István, Kacsó Sándor, Antal Dániel és Veress Pál ömlő-forgó emlékuhatagai közt tűnik most fel, hol külön sugárban, hol egybekavarogva mindaz, amit Demeter János közöl *Századunk sodrában* című emlékiratában.

Az esztéta-irodalomtörténész megint zavarban van. Jogász, jogtudós számol itt be múltjáról, s ha egy-egy ügyes jelenítés, így a családi fészek megelevenítése, a diákkor színes bemutatása, a kaszárnyai meg munkaszolgálatos élmény anekdotikus leírása novellára vagy regényrészletre üt is, lényegében s jelentőségében ez a munka nem a szépirodalom tartozéka, hanem kimondottan közügyi esemény. Hát ezért emlékirat, vagyis véletlenül sem „önéletrajzi regény“, ahogy — valószínűleg pontatlanul — egy-egy szépírónk az önéletrajzán valójában túllépő s határozottan társadalmi, mozgalmi emlékezéseit elkereszteli, hanem vallo-mástétel az életpályán vállalt közéleti szerepről. Nem költött világ, nem is magánügy, hanem politikai tanúság. S ez a szépírói teljesítménynél kevesebb is, több is. Történelmi nyersanyag, amelytől s amelyhez a képzeletet mérni lehet.

Bármilyen színes is egy-egy alcím s olykor romantikusnak tetsző az emlékeztetés elmúltakra, e kötet maradandó értékét mégsem stílusjegy adja meg, hanem egy jogi és közgazdaságtudományi szakember eljutása a forradalmi népszolgálatig. A sokgyermekes falusi jegyző nyomorral küzdő fia (eszembe jut: Kun Bélának is, Kacsó Sándornak is falusi jegyző az apja) kiszolgáltatottságában még a konzervatív-jobboldali Sulyok István munkatársaként ismerkedik „a kisebbségi kérdés szociológiájá“-val, de már első nyilvános fellépésekor — a szigorú katolikus neveltetés ellenére — elítéli a közéletre nehezedő felekezeti megoszlást, majd az *Erdélyi Fiatalok* egyik alapítójaként a parasztság felé fordulva demokratikus társadalmi megoldásra törekszik. A fiatal magyar értelmiség ismert útja ez a falukutatáson át a dolgozókkal való azonosodásig s tovább: a munkásmozgalom össznépi jelentőségének felismeréséig. A faluszemináriumot Demeter János életében a súlyosbodó gazdasági válság társadalmi elemzése követi, s a politikai konklúzió készíti arra, még a liberális *Ellenzék* szerkesztőségében, hogy a Horthy-rendszer egy terrorperében halállal fenyegetett Karikás Frigyes Frigyes védelmére memorandumot szerkesszen. Egyedül Tamási Áron írja alá a felkértek közül, őt magát menesztik a laptól.

Egyetlen út marad nyitva: a kommunizmus felé. Részleteket tudunk meg az Újságíró Klub híres „dumapostá“-járól, ahol a kicsapott fiatal újságíró Gaál Gá-

borral találkozik. Végül eljut az illegális pártig. Történelmi önismeretünket olyan közlés gazdagítja, hogy a radikális *Falvak Népe* megalapítását a Monostori úti Zayzon-kerben 1932 szeptemberében öt ember beszéli meg: a KRP részéről Kohn Hillel és Szirmai István, az útkereső fiatalok részéről Demeter János, a kijelölt főszerkesztő Jancsó Elemér és Tamási Áron, akinek a neve különben az Antal Márk vezette marxista szemínárium leírásánál is szerepel.

Egy valamirevaló emlékirat sajátossága éppen ez a személyi eredetiség: a másunnan már többé-kevésbé ismert történelmi anyag illetéknépp kap kiegészítést vagy cáfolatot. A *Falvak Népe* egy okládi olvasójának levele vagy a Falubarátok Szövetsége megalapításának terve ilyen új közlés, s be kell vallanom, hogy például a Demeter-könyvben emlegetett *Ellenzéki Közöny* eddig a kutatók figyelmét elkerülte. Az Országos Magyar Párt Ellenzékének egy kiadványáról van szó: amikor Demeter Jánost törölték az *Erdélyi Fiatalok* főmunkatársai közül parasztlapjának éles hangja miatt, majd a lapot a hatóságok be is tiltották, erről az alapról indult újra a szervezkedés. Itt is eredeti anyagot kapunk a felvonuló erőkről. Közvetlen, de talán nem eléggé kimerítő információ a szerző megismerkedése Petru Grozával, s eredeti, ha nyilván elkészt is a dilemma: „...ha annak idején bevártuk volna a Magyarpárti Ellenzék kiszélesedését, vajon a MADOSZ nem ragadta volna magával tömegesebben a magyar értelmiség, polgárság és kispolgárság antifasiszta haladó rétegeit?” Az ellene indított törvényszéki eljárások során szakmájába kényszerült Demeter János egy időre lekerül ugyan a politika síkjáról, de könyve, A „*Harmadik Birodalom*” *Romániában* (mint most kiderül: Szilágyi András lektorálásával) az antifasiszta front egyik jelentős sikere lett.

Egyáltalán nem alábecsülendő, hanem ellenkezőleg, éppen szakmai népszolgálatában értékelendő az ügyvéd Demeter János tevékenysége. Szerencsés gondolat volt betekintést nyújtani néhány közügyi jelentőségű perébe, akár a kisajátított birtokok visszaszerzési kísérleteiről volt szó, akár a kommunisták ellen indított hajszáról. Jellegzetes a báró Atzél Ede ellen „lopás büntette miatt” indított vizsgálat megkárosított szamosfalvi parasztok védelmében (természetesen sikertelenül), s jogi oldaláról ismerkedünk meg a Horthy-rendszerbeli Zalán-tanács előtt folyó kommunistaperrel, melyről a vádlottak közül Veress Pál emlékezett már meg. A II. világháború alatt Demeter János jogász minőségében vállal újra politikai szerepet, amikor Józsa Béla forradalmi vonalainak egyikén rajtolva az Erdélyi Párt ellenzékének a Kisgazda Párttal és a Szociáldemokrata Párttal való háborúellenes együttműködését igyekszik megteremteni (a Bajcsy-Zsilinszky Endrével való kapcsolatok eddig csak Nagy István önéletrajzából váltak ismertté), s mindezt ma egykorú feljegyzései és levelei közlésével dokumentálja. Új adatok merülnek fel Józsa Béla, a harctéri átszökést megkísérítő Mayer-Ferencz László, majd az ellenállásban részt vett Nagy József és Kovács Katona Jenő tevékenységével és vértanúhalálával kapcsolatban is.

Demeter János elkerüli a memoáriródalom ama kísértését, hogy át nem élt, csupán hallott s utólag kiértékelt anyagot keverjen „korrajz” címen saját tanúvallomásába. Ez könnyen ellenőrizhető az 1944-es német megszállást követő s az augusztus 23-i román antifasiszta és antiimperialista nemzeti fegyveres felkelés hatására Kolozsvárt komoly méreteket öltött antifasiszta ellenállás leírásánál. Nekem mint egykori résztvevőnek nemegyszer volt olvasás közben hiányérzetem, holott — átgondolva a dolgot — éppen az a fontos ebben az emlékiratban, hogy a szerző annyit mond, amit maga élt át, még ha az — mint például a rejtőzés az utolsó napokban — epizódszerű is, és az ellenállás méreteire rá nem világít. Az őszinteségnek ezen a szűrőjén annál jelentősebben hatol át Demeter János szerepe az Erdélyi Párttal s a haladó polgári személyiségekkel való tárgyalásban, a kommunista foglyok megmentésében s végül a felszabaduló város közéletének és termelőmunkájának újraindításában. Tudor Bugnariu professzorral együtt merész és úttörő „szocializálással” igyekeztek talpra állítani a front mögött elálatlanul maradt Kolozsvárt, s bár ezekről a munkálatokról sokkal több részletet várna az olvasó, már az Országos Demokrata Arcvonal észak-erdélyi végrehajtó bizottságára vonatkozó eredeti feljegyzések közreadása is hű képet fest a felszabadult területek lakosságának állásfoglalásáról a Rădescu-kormány reakciós intézkedéseivel szemben.

Akit a valóság érdekel, aki múltunk tényeire kíváncsi, az izgalmasnak érezheti a Kriterion kiadásában megjelenő emlékirataink e legújabb változatát.

Balogh Edgár

Szegő Júlia nyolcvanéves

Nyolcvan esztendő — ajándék. Az élet, a természet, a sors adománya. Régi regék, ókori mítoszok, hajdani mondák sokszor emlegetett „bibliai korhatára“. Kevesek osztályrésze — sokak álma.

Szegő Júlia nyolcvan éve nem mondható ajándéknak. Csekély kegyben, több megpróbáltatásban részesült. Kezdeve attól, hogy szüleit nem is ismerte, folytatva azzal, hogy férjét, egyik fiát a fasizmus idején elhurcolták (sohase látta viszont őket), származása és kommunista volta miatt sokat kellett megalázkodnia, rejtőznie, rettegnie, később azonban épp antifasiszta múltját kérdőjelezi meg.

Elmúlt az a korszak is.

De nem csüggedéssel, nem letörtséggel — munkával. Szegő Júlia több mint fél évszázada dolgozik. Nem önmagáért, nem önmagának. A köznek. Tevékenysége: köz-írás, köz-oktatás, köz-művelődés. Kissé kopottas szavakkal, de nem semmitmondón s e szövegközben eredeti jelentést hordozón: népművelés, ügyszolgálat.

Több ügyvel is eljegyezte magát. Mint közíró évtizedeken át írt a nők egyenjogúságáról vagy a korszerű zenepedagógiáról, a nyugati nagyvárosok hangverseny-életéről, mint énekművész dalolt klasszikus műveket, új szerzeményeket és ősi pentaton népdalokat. Mint nevelő munkásdalárdákat vezényelt, gyermekkórusokat hozott létre, óvónők részére szervezett zenei tanfolyamot.

Házának külön művelődéstörténete van. Évtizedekkel ezelőtt a kolozsvári baloldal egyik találkozóhelye volt, kommunista sejtülések, tanácskozások hajléka, üldözött munkások menedéke, haladó szellemű értelmiségiek vitáinak, eszmecseréinek színtere, mozgalmak, lapok indításának, születésének fészke. S később is a zenekedvelők klubja, egyetemi tanárok és unokáik közös „óvodája“ működik a Szegő-otthon falai közt.

Alapvető, életre szóló élménye azonban a Bartók—Kodály—Bárdos—Szabolcsi—Ádám Jenő (s más nagyok) fémjelzete zenei mozgalom minden vetületével, kezdve a népi dallamkincs gyűjtésétől a relatív szolmizáció pedagógiai alkalmazásáig, a népek közeledésének zenei szolgáltatásától a muzsika közkinccsé tételének szorgalmazásáig. Sokágú munkásságában ez a törekvés az uralkodó, s ahogy telnek az évek, évtizedek, ez a dominancia egyre hangsúlyozódik.

Korunk nagyfokú munkamegosztása, szakosodása közepette egyre kevesebb a polihisztor esélye a jelentős mű létrehozására; mindinkább az elveszés veszélye fenyegeti azokat, akik sok mindennel foglalkoznak. Szegő Júlia mondhatni egyike azoknak, akik — ebben a vonatkozásban — egy megelőző művelődéstörténeti korszakhoz tartoznak. A sokatmarkolók, az átfogó karolásra, tág szellemi pászmázásra, a „muszáj-herkules“-i tettekre hajló emberfaj egyik ritka képviselője. Munkabírása, gazdag élete, többretű műveltsége azonban megóvta a kifulladásától, az elvesztéstől.

S ha zenepedagógiai tevékenysége, folklórgyűjtő munkássága többnyire hősi vállalkozásokból állott, és nem talált kellő megértésre, támogatásra, szerzői munkássága mégiscsak szép gyümölcsöt termett. Ő írta meg az első népszerű Bartók-életrajzot, könyve azóta itthon és külföldön, magyarul, majd románul több kiadást ért meg — összesen ötvenezer példányban! —, ügyszólván kézikönyv lett, s a kisvárosokban is hetek alatt elkelt. Az óvodai zeneoktatásról írt kötete kítúnó tankönyv, kár, hogy már rég nem kapható, s nem adatott ki újra. Művelődéstörténetünk olyan munkálkodója ő, aki kevés harsonaszó s csekély dicséret mellett, nemritkán gáncsoltatva végezte — ez már most meglátszik — messze kiható munkáját.

Mint a Korunk alapítása körül segédkező, s fél évszázadon át hú munkatársat, külön is hálával köszöntjük. Különböző nevek alatt — Dobó Júlia, Dónáth Irén, Dózsa Ilona — különféle kérdésekről írt, legtöbbet azonban épp a bartóki zene érdekében tett. Ő védte meg nem egy ostoba rágalmazással szemben az akkor még születő irányzatot a lap hasábjain, s elsők közt tisztázta idehaza a bartóki muzsika népiségének és modernsegenek szerves kapcsolatát, zenetörténeti nagy jelentőségét.

A nyolcvanévesesekről úgy szokás írni, mint aggyastyánokról, akik már csak emlékeznek, a múltban élnek, s lezárt életmű áll mögöttük. Erthető hát, hogy születésének nyolcvanadik napja épp azokat lepte meg leginkább, akik közelről ismerik, hiszen „Uli mama“ ma is dolgozik, Mozart-könyvet ír, anyagot gyűjt hozzá, hazai és külföldi könyvtárakban kutató, szerkesztőkkel, kiadókkal tárgyal, terveket sző, távolról sem úgy él, ahogy egy nyolcvanévesztendőshöz „illik“.

Szegő Júlia kései szüretelő. A dércsípés, az őszi harmat utáni gyümölcs ke-
serédessége az ő jutalma, s ha van öröm e magas életkorban, az éppen az, hogy
meg tudta érni sok mindennek a beérlelődését, elégtétellel szemlélheti élete késő-
őszében hajdani vetésű zöldellő sarjadzását.

Herédi Gusztáv

Beu, Bartók és a „népzene a műzenében”

1930. november 26-án Dr. Octavian Beu *Bartók Béla román zenéje* címmel előadást tartott a bukaresti rádióban. Az erdélyi származású, tekintélyes jogász és diplomata nem először szerepelt zenetörténészként a nyilvánosság előtt. Kevéssel korábban Liszt Ferenc romániai hangversenyútjáról érkezett a rádióban, s kö-
zölt folytatásos tanulmányt a *Convorbiri literare* számaiban. (Liszt-kutatásainak eredményeit több könyvben is megjelentette.) Kevéssel később Enescuról tartott rádióelőadást, amelyet Enescu is végighallgatott, ott, a stúdióban (előadás után maga muzsikálta, Alexandru Theodorescu közreműködésével, a zene-illusztrációt).
Forrásainkból arra következtetünk, hogy Beu előadása nem hízelt Enescunak. A zeneiész-diplomata szemére vetette a legnagyobb, a zseniálisan sokoldalú román muzsikusként, hogy nem foglalkozik behatóan a népzennel; ez akkoriban, amikor a román fővárosban két folklórintézet is működött — az egyik Constantin Brăiloiu, a másik George Breazu vezetése alatt —, s az új, népies irányzat a zenealkotás terén is bizonyított már, konzervatív attitűdnek számított. Egy Beu-levél tanúsága szerint Enescu azon nyomban kifejtette neki a népzennel kapcsolatos nézeteit, s azzal váltak el, hogy Beu legközelebbi írásában idézi a mestert. Egyelőre nem tudjuk, hogy ez az írás elkészült-e.

Bartók sem volt megelégedve Beu róla szóló előadásával — ezt húsz éve tudjuk, amióta Viorel Cosma Budapesten megjelentette Bartók 124. romániai cím-
zettékhez írott levelét, köztük ama nevezetesen, amelyet Bartók 1931. január 10-én, Berlin és Budapest között írt Beunak. Levelében Bartók számos kifogást emelt Beu szövege ellen: adatokat korrigált, más szempontú értelmezésekre igyekezett rávenni román magyarázóit. Levélírás közben Bartók annyira belehevült egyik-
másik érintett kérdés taglalásába, hogy a közvetlen cél és az alkalom kereteit messze meghaladó tételes vallomásokat tett Beunak — önnön művészetéről és művészetének elkötelezett voltáról. „Az én igazi vezéreszmém azonban, amelynek, mióta csak mint zeneszerző magamra találtam, tökéletesen tudatában vagyok: a népek testvérré válásának eszméje, a testvérré válás minden háborúság és minden viszály ellenére. Ezt az eszmét igyekszem — amennyire erőmtől telik — szolgálni zenében.” Ezek a mondatok azóta bejárták a kerek világot, a „Berlin és Budapest között, 1931 jan. 10” keltű levelet azonban nem tette *ad acta* a zene-
történeti kutatás. Nem tehette, mert nem ismerte a levél tulajdonképpeni tárgyát, amiről Bartók oldalakon keresztül írt: Beu előadását.

Negyvenöt évi lappangás után most végre előkerült az előadás; először a *Művelődés* 1976. 4. számában adtunk róla hírt. Nem kétséges, megérdemli, hogy — a hozzá kapcsolódó dokumentumok kíséretében, szakszerűen előszavazva és jegyzetelve — megjelentessük. E cikk írásakor több mint száz lapnyi, többé-kevésbé véglegesített szöveget tartalmaz a „Beu Bartókról” feliratú irattartónk; nem tudhatjuk, mikorra fejezzük be ezt a munkát, s mikor tudjuk kiadni. Közben éget a közlési vágy, hogy bár részleteiben megismertessük másokkal is azt a — meg-
győződésünk szerint rendkívül jelentős — anyagot, amely a kezünkben van.

Ott van például a népzenei ihletésű zeneművek osztályozásának a kérdése. „1/ és 3/ rendben van, de a 2/-vel nem nagyon tudom, mit kezdjek. Mely szer-
ményeket sorolná ön a 2/ kategóriába? Javasolnám, hogy csak két kategóriát állítson föl: 1. az ön 1/ kategóriája olyan művek számára, amelyek népi dallamokat hasz-
nálnak téma gyanánt, 2. az ön 3/ kategóriája olyan művek számára, amelyek témái egyéni lelemények, de román népi dallamok utánzásai vagy utánérzései. Az 1/-ben mindenestre olyan művek is föllelhetők, amelyekben a népi dallam az eredeti alak mellett variált formában is feltűnik, ez azonban nézetem szerint nem lényeges” — így kommentálta Bartók Beu osztályozását. Ebből egyértelműen ki-
derül, hogy Beu három kategóriát állított fel, amelyek közül az első az autentikus népzenei témákból komponált műveket, a harmadik a népzene modorában komponált,

de egyéni leleményű témákból alkotott műveket tartalmazza, s ha nem is egyértelműen, de feltételezhetően azt is kikövetkeztetjük Bartók ellenvetéséből, hogy Beu második osztálya olyan műveket tartalmaz, amelyekben a népdal nem a maga eredeti alakjában, hanem többé-kevésbé módosult formában jelentkezik; erre írta Bartók, hogy ez nem lényeges kritérium. Való igaz, hogy Bartók a maga zeneszerzői gyakorlatában többé-kevésbé kategorikusan két osztályt különböztetett meg: ha egy kompozícióban népi dallamot használt fel, arra a mű címében vagy jegyzetében utalt. Utalás híján biztosra vehetjük, hogy műveiben a népi hangzású téma egyéni lelemény.

Beu most felfedezett előadásának egyik legizgalmasabb revelációja, hogy ő nem három osztályt állított fel, hanem négyet! Az első három tartalmában nem, csak szövegezésben különbözik attól, amit Bartók válaszából kikövetkeztettünk. A negyediket így fogalmazta meg Beu: „különböző kompozíciók, amelyeken érezni a szerző román népzene-ismeretét.“ Mérhetetlen veszteségünk, hogy ezt Bartók szó nélkül hagyta! Mert azt az ő válasza nélkül is sejtethetők, hogy miként vélekedett Beu első és harmadik osztályáról, s azzal sem lepett meg, hogy a közbeesőt feleslegesnek minősítette. De mit gondolhatott erről a negyedik osztályról? Arról, hogy a zenetudóskodó jogász és diplomata nem kimondottan romános műveiből is kihallotta azokat a színeket, illatokat, zamatokat, amelyek a román népzene bensőséges ismeretére vallanak? Tudta Bartók 1931. január 10-én, hogy látszólag folklór-tiszta műveit is — akaratától függetlenül — át- meg átszövik a román népzene intonációelemei? Hogy legsajátosabb zenei nyelvezte másképpen alakult volna a romános hatás alkotó befogadása nélkül? Gondolt arra Bartók, hogy évtizedek múlva, amikor már sem népdalfeldolgozásairól, sem népi ihletésű, de eredeti témákból alkotott műveiről nem vitatkozik senki, az „abszolút“ műveiben megnyilvánuló román folklórhatás felderítése és leírása égetően aktuális feladatként áll majd a zenetudomány előtt? Ezekre az izgalmas kérdésekre a Bartók-levél szóval sem, még odavetett utalás formájában sem válaszol. Bartók *zenéjében* keresi a választ az utókor: a budapesti Papp Márta, aki a bartóki hegedűfaktúrában a román népi hegedűs technika sajátos vonásait azonosította, az ugyancsak budapesti Breuer János, aki a hetvenöt éves Bárdos Lajoszt köszöntő zenetudományos ülészakon arról referált, hogy miképpen jelentkeznek Bartók „abszolút“ zenéjében a kolindaritmusok, Eisikovits Mihály, aki a *Muzica* két tavalyi számában a román népzene és a bartóki nyelvezet elemeinek már-már zavarbaejtően sok egyezésével szembesítette olvasóját, a bukaresti Gheorghe Firca, aki megjelenés előtt álló dolgozatában a bartóki kromatika román népzenei gyökérzetét kutatja.

Telitalálhat volt Beu részéről ennek a „negyedik“ osztálynak az előlegező, messze előremutató felállítása!

Am ha nem csalódunk, távolról sem csak ebben, e „negyedik“ osztály körülrésében volt úttörő a Bartók romános műveit osztályozó Beu. Ellenbenyiték felbukkanásáig minden okunk megvan rá, hogy feltételezzük: magát Bartókot is a Beu-előadásnak ez a szakasza készítette arra, hogy — saját zeneszerzői gyakorlatából kiindulva, de kortársainak a zenéjére is kitekintve — felállítsa a maga osztályait. 1920-as, *A népzene hatása a mai műzenére*, 1927-es, *A népzene hatása a művészi alkotásra* című cikkeiben semmi erre mutatót nem olvasunk, 1931 tavaszán azonban, kevéssel a Beuval folytatott levélváltás után, *A paraszttzene hatása az újabb műzenére* című előadásában Bartók már tétélesen fogalmazott:

„...miként nyilvánulhat meg a paraszttzene hatása a magasabb műzenében?

Először is úgy, hogy a parasztdallamot minden változtatás nélkül, vagy csak alig variálva, kísérettel látjuk el [...].

A paraszttzene hatásának másfajta megnyilvánulási módja ez: a zeneszerző nem használ fel valódi parasztdallamot, hanem ehelyett *maga eszel ki* valamilyen parasztdallam-imitációt. [...]

Végezetül még egy harmadik módon mutatkozhatik a paraszttzene hatása a zeneszerző műveiben. Ha tudniillik sem parasztdallamokat, sem parasztdallam-imitációkat nem dolgoz föl zenéjében, de zenéjéből mégis *ugyanaz a levegő árad*, mint a paraszttzenéből. Azt lehet mondani ilyenkor: a zeneszerző megtanulta a paraszttzenei nyelvet, és rendelkezik vele olyan tökéletes mértékben, amilyen tökéletes mértékben egy költő rendelkezik anyanyelvével [...].

Akárhol vetődjék fel napjainkban a „népzene a műzenében“ probléma, kötelező módon, már-már kanonikus szöveg gyanánt idézik Bartóknak ezeket a mondatait. *Beu osztályozásának bartóki átfogalmazását — a bartóki népzene-fogalom szellemében*. Hogyan is írta Bartók a zenéjében megnyilvánuló román hatást kutató, osztályozó Beunak? „...nem vonom ki magam semmiféle hatás alól,

eredjen az szlovák, román, arab vagy bármiféle más forrásból. Csak tiszta, friss és egészséges legyen az a forrás!" Sőt: mit irt 1927-ben Sztravinszkijról és Kodályról, akik zenéjében csak orosz, illetve csak magyar népzenei hatás nyilvánul meg? — „Az efféle elzárkózás inkább bűn, mint erény!” Lukács György mondotta élete utolsó előadásán: népen „nem régi korok szentimentális maradványait kell értenünk, hanem nemzetközi értelemben vett népeket, minden népet; minden olyan erőt, amelyet az emberi élet kapitalista elidegenedése ellen, az emberséges életért, az emberi feltételekre épülő életért mozgósítani lehet. Bartók szemében minden néppen rejlik ilyen erő. Ne feledjük, hogy például a Cantata profana — ideológiai szempontból legfontosabb alkotásainak egyike — román szöveg alapján készült. A népi erő megnyilvánulása tekintetében Bartóknak mindegy volt, hogy magyar, román, elő-ázsai, afrikai stb. kultúráról van-e szó. Az embernek a kapitalizmus által történő elidegenedése elleni tiltakozás talaján született meg a nagy bartóki művészet.”

László Ferenc

Színház és publicisztika

Az *Igaz Szó* a közelmúltban kétségtelenül sokat tett a hazai magyar színházért. Elsősorban azzal, hogy közölte Sütő András két kitünő történelmi drámáját, s így a *Lócsiszar*, majd utóbb a *Csillag a máglyán* elindulhatott sikeres színpadi útján is, amely nekünk az emlékezetes kolozsvári bemutatókat, Harag György látványos gondolati színházának újabb bizonyítását hozta. (Erre a művészeti eseményre rövidesen visszatérünk.) 1976 elején aztán újabb tiszteletreméltó feladatra vállalkozott a szerkesztőség: a hat romániai magyar színház, illetve részleg seregszemléjét, sikereinek és művészeti gondjainak feltérképezését szervezte meg egy folyóirat-számban, a színházak igazgatóinak, illetve vezető művészeinek, színikritikusoknak és publicistáknak a megszólaltatásával.

A választott módszer, nyugodtan mondhatjuk, következetesen publicisztikai. Műfajilag az alkalmi interjú és a glossza uralja ezt a színházi súlypontot, az igény azonban túlmutat rajtuk. A 76-os évet nyitó színházi összeállítás élén Hajdu Győző mutat példát a nemzetközi tapasztalatok általánosítására, miután Lengyelországban, Moszkvában, „Ljubimov méltán világhíressé vált tagunkai színházában és Leningrád, Budapest, München, New York, Chicago, Toronto, Montreal megannyi kő- és pinceszínházában” győződött meg a különböző színpadi törekvések közös lényegéről. Grotowski mellett mindjárt Peter Brookra hivatkozik, el kell tehát fogadnunk e példa nyomán — és nem csupán a színművészeti főiskola vonatkozásában — a Marosvásárhely-centrizmus feladását (írhatnánk Nagyvárad- vagy Kolozsvár-centrizmust is). Lássuk hát közelebbről a szövegeket, az igény konkrét jelentkezését.

Hajdu Győző például jogosan követeli az irodalom, az igazi irodalom jelenlétét a modern színházban. Kár, hogy az írószövetségi folyóiratnak ebben a számában az irodalomnak nemigen jutott hely. (Bálint Tibor három és fél oldalnyi színművészetéből sem e drámára, sem a szerző közismert tehetségére, sem dráma-irodalmunk mai szintjére nem következethetünk; Csávossy György ötoldalas részlete sem segít az arányok javításában.) No de ezúttal — ha nem is az elemző színházi tanulmányoknak — a problémákat feltáró publicisztikának kellett a hely.

Talán a legtöbb — és ezzel őszintén egyetértünk — a színészetünptőlás nevelésének, a Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola gondjainak. A lapszámban található belső ellentmondást a már említett Hajdu-féle színházi napló, Jánosházy és Szócs István kritikája s a tegnapi főiskolások levelei, illetve Szabó Lajos önmegnyugtató nyilatkozata között az olvasó föloldja magában, hiszen nem először hall a vásárhelyi intézet megújulásának szükségességéről, s a pro domo szövegeknél mindig meggyőzőbb az érvelő bírálat. A legélesebb és kétségkívül a leghatásosabb kritikát — a romániai magyar színjátszás, különösen a művészeti vezetés, a rendezés kérdéseiről — Szócs írja ebben a számban, egyetlen mondatba foglalva ítéletét: „A helyzet a koncepciótlanság!” Szócs István bátran hadakozik, frontálisan támad, s minthogy nem egyetlen kiszemelt áldozata van, nem is érzékelünk semmiféle taktikázást. Sokéves színházjáró, színikritikusai tapasztalat, igazán meggon-dolkozató tényanyag birtokában vonja le a következtetést: „színházi életünk csak akkor lesz a lehetőségek magaslatán, ha az esetleges színházvezetés mindenütt, már

KOROK TANÚJA

Képek az 1976. április 9-i színházi műsorból (Balogh Edgár, Banner Zoltán, Sütő András, Barabás Kásler Magda, László Gerő, Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Török Katalin, Sebők Klára és Szász János)

KOROK TANÚJA

(A Zakariás-testvérek, Péterffy Gyula, Senkálzky Endre, Ille Ferenc és Á. Toszó Ilona; az alsó sorban: az előadás végén a színészek megköszönik a tapsot)

KABÁN JÓZSEF felvételei

a színészképzés terén is átadja helyét a meggondoltabb, szakszerűbb és erélyesebb, mindenekeelőtt: koncepciósaabb elképzeléseknek." (János házy György, Szóccsel lényegében egyetértésben, a módszeres együttnevelést hiányolja.)

Mit mondanak ezzel szemben a közvetlenül érintettek? Alkotói vallomások mellett — főként Harag György és Szabó József szavaira gondolunk — jó néhány igazgatói interjú sorakozik egymás mellé a folyóiratban. A *Megörizve újítani* beszédes cím alatt például — interjúalany Bisztrai Mária, a beszélgetés aláírója Lászlóffy Aladár — ilyen mondatokat olvashatunk: „Más kérdés azonban, *hogyan* próbáljuk meg közvetíteni gondolatainkat a máról. Ezen a téren valóban szükségünk van a megújulás készségére. [A készséggel is beérik?! — K.L.] Ismernünk kell azt a közeget, amely számára maiságában mozgósító üzenetet kell közvetítenünk. A szociológia és a jövőtudomány arra az eredményre jutott, hogy a jövő emberének megnyilvánulási módja egyre kevésbé ösztönösen és idegreflexekben nyilvánul meg, mint inkább intellektuálisan. [A megnyilvánulási mód, íme — megnyilvánulni!] A nézőtér és színpad értelmi közösségének megvalósításáról van szó. Összetett és bonyolult feladat. Mikor a megvalósításról beszélünk, a mi színházunk vonatkozásában, úgy vélem, közérdekű kérdéssről ejtünk szót, hiszen ezen a téren gondolaink közősek.“ Bárhol belelapozhatunk e négylapos interjúba: „Fel kell dűsitanunk ezt az örökséget a korszerű marxista visszatükrözés-elmélet eredményeivel, amelyek rámutatnak, hogy a természetelvségen túl, a művészetnek olyan megnyilvánulási formái lehetségesek, amelyek kitágítják a filozófiai általánosítás lehetőségeit, vagyis eszközöket teremtenek az értelmi mozgósítás számára.“; „Az eddig elmondottakból az tűnik ki, hogy regionális elzárkózás vezérel benünket. Erről szó sincs, mindenkoron igyekeztünk és igyekezni fogunk biztosítani az egyetemes kitekintést...“ Tehát: csupa egyensúly, viszonyítás és viszonylat, csupa filozófia, szociológia, készség és lehetőség... A döbbenetes csak az, hogy kiváló költőnk, ezúttal a riporter szerepkörében, sehoh sem szakítja meg e szöveget közbekérdezéssel; akkor sem, amikor a meginterjúvult a múltó divathóbortról, a mindenféle avantgarde kísérletezésről beszél, természetesen nevek említése nélkül; akkor sem, amikor — hányadik éve már? egy évtizede? — ismét hallja, hogy szeretnék tető alá hozni a Stúdiót; akkor sem, amikor a Peter Brook-szerű műhelyszellem meghonosításáról kap vallomást. Sőt maga a riporter is beáll e szép szövegezésbe, ártatlanul, mint aki nem jár színházba, nem tud semmiről, és nagy általánosságban megkérdi: „A színésznevelés meg a rendezőkérdés nagy elvi problémák; valamivel konkrétan: tudomásunk szerint ennél a művészeti intézmény-nél is állandóan a figyelem homlokterében állt ez a két kérdés az elmúlt időszakban.“ (Más írásokban olvassuk, ugyanebben a lapszámban, hogy ennél a színház-nál dolgozott Taub János, innen ment el Szabó József és Harag György is; szerencse, hogy Harag visszatért.) Nem akarok hinni a szememnek, kétszer is meg-nézem, az interjú végén ez áll: „Lejegyezte Lászlóffy Aladár.“

Ha már a tanulmányokat a folyóiratban interjúk helyettesítik, legalább olyan kérdéseket szögezzenek szembe az interjúalanyokkal, amilyeneket Panek meg Él-tető József fogalmazott. Ács Alajos elegáns utalásokkal jöszerevel kitér előlük, Tóth Tamás — színési minőségében könnyebben persze — vállalja őket, őszintén beszél a „B-ligáról“ és sok egyébről, csupán a beszélgetés végén kérdez vissza: „Nem lesz kicsit sötétebb ez a kép a valóságosnál? Vannak komoly eredményeink is. Vagy nem szeretéd a vásárhelyi színházat?“ Most a riporteren a sor, hogy kivágja ma-gát — és Él-tető dörzsölt szakmabeli: „De szeretem. És becsülöm. Annyira, hogy rangján alulnak érzésem nem a gondjairól beszélni.“

Ezzel a válasszal tökéletesen egyetértünk. Végül is azért örvendhetünk az *Igaz Szó* színházi számának, mert alkalmat ad ilyen kérdésfeltevésre is. S a publicisztikailag megvalósított látszatteljeségnél ez sokkal fontosabb. És ezért örvendünk annak, hogy oly sok szó esett a színikritikáról. (Állítólag külön is szó lesz majd erről az *Igaz Szóban*; az újabb számokban még nemigen láttuk...) Tagadhatatlan például, hogy nekünk mincs egy Valentin Silvestrunk (hogy ő ki, sajnos nem eb-ből az összeállításból, hanem a bukaresti lapokból tudhatjuk meg — itt ő is inkább „szintetizál“). *Igaz*, nekünk is volt egy Földes Lászlónk. És persze igaz, hogy nemcsak a rendező profitálhat mérhetetlenül sokat a rendszeres világljárásból, ha-nem a színikritikus is. No de a kérdések, mint Bisztrai Mária is mondja, Lászlóffy Aladárral, bonyolultak és gyakorlatiak.

Nem utolsósorban gyakorlatiak. Várjuk hát az újabb alkalmat, amikor erről a gyakorlatról kerekasztal mellett ismét beszélgethetünk.

Kántor Lajos

Évforduló után

A Korunk megalapításának ötvenedik évfordulója, amint várható volt, új adalékokkal, új vonásokkal gazdagította a folyóirat létrejöttének, pályájának képét. Alkalmi visszaemlékezések és tudományos kutatások eredményei árnyalták a már kialakult értelmezéseket, hogy gyakran az eddigiektől eltérő hangsúlyokkal helyezték előtérbe azt, ami a félévszázados történelemből lényegesnek mutatkozik. Az évforduló ily módon a Korunk-kutatás szempontjából is emlékezetes, további bűvárkodásokat ösztönző eseménynek minősíthető. Olyan magaslatnak tekinthetjük, amely nem csupán a múlt felé kínált, mindmáig ismeretlen összefüggéseket felviláglató visszapillantást, hanem a romániai magyar művelődés holnapját illetően is jövő tendenciák felismerését tette lehetővé. *E kultúra öneszmélésének jelentős állomása volt.*

Mind az évforduló kiemelkedő ünnepi jellegének biztosításában, mind a folyóirat teljesítményének és jellegének meghatározásában kivételes jelentőségű dokumentumként kell méltatnunk Nicolae Ceaușescu elvtársnak a Korunkhoz intézett üzenetét. Pártunk főtitkára újból s erőteljesen kiemelte a pártirányítás szerepét a folyóirat életében, abban az átalakulásban, amelynek során a Korunk egyértelműen marxista szemléletű, harcos lappá fejlődött: „A Korunk — a Román Kommunista Párt közvetlen irányításával — már első számaitól kezdve, fél évszázaddal ezelőtt fokozott és értékes tevékenységet fejtett ki, következetesen harcolt munkásosztályunk tudományos világ- és társadalmi szemléletének, a forradalmi humanizmusnak az előmozdításáért, a dolgozók létfontosságú törekvéseinek a megvalósításáért, egy új, demokratikusabb és méltányosabb társadalomért.”

Az illegálitásba, a föld alá kényszerített RKP irányítása — az adott helyzetnek megfelelő formában — egyre meghatározóbb tényezővé vált. Kortársak vallomásaiból, kutatók tanulmányaiból tudjuk, hogy Gaál Gábornak, valamint több főmunkatársának egészen a lap betiltásáig rendszeres kapcsolata volt az RKP Kolozsváron székelő Erdélyi és Bánsági Területi Bizottságának egyik titkárával.

Főként e kapcsolatok révén érvényesült az az eszmei segítség, amelynek következményeként a folyóirat — a maga egyedi eszközeivel, lehetőségeivel élve — pótolhatatlan szolgálatot tehetett a párt politikájának. Az eszmei eligazításon kívül (ez rendszeres tájékoztatásban, bizonyos feladatok kijelölésében, különböző mozgalmi dokumentumok eljuttatásában, az ideológiai és sajtókollektívák által elkészített írásokban konkretizálódott) az RKP támogatása anyagi alapok biztosításában, előfizetők verbuválásában jutott kifejezésre. A Korunk viszont ugyancsak hathatós segítséget nyújtott a párttagok ideológiai képzésében, hozzájárult a haladó értelmiség, a fejlett kézkezi dolgozók marxista neveléséhez. Az ország különböző helyeiben olvasókörök, Korunk-szemináriumok működtek, s ezek — ugyancsak kortanuk beszámolóí szerint — több nemzedék forradalmi tudatát, cselekvő elkötelezettségét szilárdították meg.

Ma már történelmi igazsággként vonult be a hazai munkásmozgalom történetébe az a felismerés, hogy a Korunk nem csupán színvonalas felvilágosítással, vitákkal, bírálatokkal vette ki részét a párt ideológiai küzdelmeiből, hanem nagy horderejű társadalmpolitikai akciókban is tevékeny szerepet vitt. Bátran állítható, hogy voltak szakaszok, amikor a haladó forradalmi sajtó „kollektív szervező” funkcióját — az RKP irányításának megfelelő — sajátos módon vállalta. Különösképpen vonatkozik ez a megállapítás a népfront éveire. Az új távlatokat nyitó, új módszereket alkalmazó népfrontos pártirányítás a Korunk szerkesztésében is fordulatot hozott. Gaál Gábortól lényegében sohasem volt idegen sem a múlt haladó hagyományainak megbecsülése, sem a széles demokratikus, antifasiszta eszmei szövetség koncepciója. Az RKP népfrontpolitikájának alkotó alkalmazásaként azonban éppen az említett fordulat tette lehetővé, hogy a Korunk oldalain mind nagyobb fajsúlyt kapjon a honi valóság boncolgatása, mind több tanulmány és cikk foglalkozzék Románia társadalmi, politikai, kulturális kérdéseivel. Ez az orientáció

segítette elő, hogy a Korunk kiépítette a néphez hű romániai magyar írástudók szellemi egységét, amely máig ható erővel serkentette a romániai magyar valóság-irodalom és realista társadalomszemlélet kimunkálását.

A most 55 éves RKP politikai törekvései valósultak meg az ugyancsak párt-irányítás alatt szervezkedő MADOSZ vezető értelmiségijeivel létrehozott — mind szorosabbá váló — együttműködés során. Ennek a kapcsolatnak is köszönhető, hogy a Korunk oldalain számos tanulmány, ankét és cikk tolmácsolta az RKP fel-fogását a nemzeti kérdés megoldására. Így vált a lap a nemzeti elnyomás ellen, a teljes jogegyenlőségért, a román nép s az együttélő nemzetiségek egységének megszilárdításáért folyó harc egyik elméleti orgánumává. Joggal állapította meg pártunk főtítkára: „Határozottan pártunk marxista—leninista ideológiájának és politikájának az álláspontjára helyezkedve, a folyóirat következetesen harcolt a retrográd burzsoá gondolkodás és mentalitás áramlatai ellen, határozottan szembeszállt a sovínizmussal, a kizsákmányoló osztályok nemzeti viszálykeltési politikájával, erőteljesen és szenvedélyesen tevékenykedett az összes hazai dolgozók testvériségéért és szolidaritásáért, tekintet nélkül nemzetiségükre.”

Az évfordulón napvilágot látó visszaemlékezések arra is fényt derítettek, hogy Gaál Gábor, illetve a lap munkatársai jelentős, koncepciózus szerepet játszottak a Vásárhelyi Találkozó eszmei előkészítésében, e demokratikus tanácskozás munkálataiban.

Most tudatosult ugyancsak erőteljesebben a lapnak ama teljesítménye, hogy az RKP számos kérdésben kidolgozott elvi álláspontját az ország határain túl is közvetítette.

A pártirányítás alkotó jellegére és hatékonyságára mélyen jellemző volt, hogy képviselőinek feladata az általános irányelvek kidolgozása volt. Ez az irányítás ily módon nagyfokú szellemi önállóságra ösztönözte a lap kommunista munkatársait, akiket ugyanakkor állandó kezdeményezésekre sarkallt.

A pártirányítás hatékonyságának legmeggyőzőbb s egyben legjellegzetesebb megnyilvánulását a Korunk hazai tematikájának állandó gazdagodásában, a romániai kérdéseket tárgyaló írások színvonalának emelkedésében, e kérdésekre szakosodó szerzők számának növekedésében és végül, de nem utolsósorban a román munkatársi gárda bővülésében kell látnunk. Nem tekinthető azonban véletlennek, hogy Dienes László már az általa alapított folyóirat első évfolyamában nagy lelkesedéssel közölte a kolozsvári társadalomtudományi társaság megalakulását. Örömmel emeli ki, hogy tagjai között románok és magyarok vegyesen találhatók.

Ami Gaál Gábor magatartását, szerkesztői koncepcióját illeti, erről ő maga így nyilatkozott Corneliu Codarceához intézett egyik, 1936-ban kelt levelében: „Amint tapasztalhatta, a Korunk mind sűrűbben foglalkozik romániai kérdésekkel, s a jövőben még az eddiginél is intenzívebbé akarom kiépiteni a lapot ebben a vonatkozásban. Arról van azonban szó, hogy fel kell nőnie azoknak, akik az ilyen tárgyú dolgozatoknak megírására tényleg felkészültek. Ami a magam helyzetét illeti, vagyok, némi nehézségekkel olykor, de mégis hálával a románsággal szemben, hogy nyugodtan dolgozhatom és élhetek elvonultan tanulmányaimnak és munkáimnak.”

Gaál Gábor álláspontját alapvetően az a történelmi-társadalmi felismerés, az a realista szemlélet határozta meg, amelynek kifejezését *Transzilvániai-e vagy romániai magyar irodalom?* (Korunk, 1937) című írásában találhatjuk. A cikk a következő megállapítással indít: „Ne áltassuk magunkat. Elsietett transzilvániai magyar irodalomról beszélni. Nem azért, mintha Transzilvániában nem volna magyar irodalom. Van. De elsietett, mert Transzilvánia csak egyik része Romániának. Transzilvánián kívül még igen nagy számban él a magyarság Romániában. Ezeknek is csak a transzilvániai lenne az irodalma? Avagy ezek fölött nem lehetséges irodalom? Minő képtelen gondolat.”

Noha Gaál Gábor vizsgálódása főként az irodalom területét fogja át, nem kétséges, hogy helyzetfelmérése már az egész romániai magyarság létviszonyait érinti: „...ez a nemzetiség szélesebben él, szélesebb keretek között, más történelmi-társadalmi hagyományokkal, élettörekvésekkel szabdal terekben, mint amennyi Transzilvánia: az egész mai Romániában.” Majd leszögezi: „A magyar nemzetiség élete egy rohamosan haladó, polgárosodási, iparosodási szférában folyik. Minden kötöttség, lekötés, handycap ellenére az elmúlt 18 év a lendületek évei, amelyekben minden — még az égető negatívum is — aktivitásra készítet.” Igen, cselekvésre, alkotásra szólít a történelmi-társadalmi reáliák tudatosításából levont konklúzió. A nagy metamorfózis látélete arra szolgál, hogy a — maga partikulárizmusában — sajátos léttel és jegyekkel rendelkező művelődést, illetve irodalmat meghatározza, bátorítsa.

Persze, Gaál Gábor számára a romániai magyar irodalom jellemzése sohasem vált semmilyen irányban valaminő elszigetelődés igazolásává.

Sohasem szűnt meg egyébként küzdeni a provincializmus ellen. Műveltsége, kritikai igényessége hatékonyan felvértezte e veszedelemmel szemben. Vitán fölüli az is, hogy a Korunk szerkesztője nem tévesztette össze a román nép, a román kultúra nagy haladó értékei iránt táplált mélyeséges tiszteletét és rokonszenvét egy tőkés-földesúri rendszer vezető körei iránt tanúsítandó lojalitással. Ez teljesen összeegyeztethetetlen lett volna forradalmi, marxista világnézetével, írástudói etikájával. Élt az adott lehetőségekkel, a sziguranca s más hatóságok részéről elszennvedett vegzatúrák közepette nem utasította el, hogy kényszerhelyzetben taktikázzék. Kérlelhetetlen szembeszegülése a horthysta irredentizmussal azonban nem gyengítette kritikáját a burzsoá Románia társadalmi rendszerével szemben.

A szerkesztő elgondolása s a rá épülő tervek nem maradtak pusztá elképzelések. A lap „idevalósága“ nemcsak az emlékezetes, szerkesztői bravúrnak is minősíthető „román szám“-ban konkretizálódott, hanem abban a konzekvens törekvésben is, amelynek eredményeként kevés olyan fontos jelensége, kevés olyan jelentős értéke volt a román történelemnek és művelődésnek, amely a Korunk oldalain ne talált volna méltatásra, értelmezésre. Tóth Sándor Gaál Gábor-monográfiája részletes áttekintést nyújt a Korunk román munkatársairól. Felsorolja a lap oldalain elemzett romániai társadalmi problémákat, s ez a bemutatás ma is imponáló. Tudjuk, a folyóiratnak sok román olvasója és barátja volt, s hála a szerkesztő következetességének, azok a szerzők is felnőttek, akiktől a román társadalmi valóság feltárását és bírálatát várta.

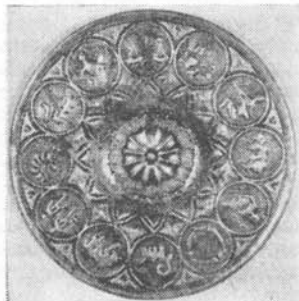
Az évforduló lehetőséget nyújtott továbbá arra, hogy több évtized múltán jobban megismerhessük a régi Korunk honi bázisait, az egykori munkatársakat és támogatókat. A folyóirat „idevalóságá“-nak hiteles felidézése volt például a temesvári kollokvium, amely meggyőző adatokkal bizonyította a lap s a város többsíkű szoros kapcsolatát. Ez a visszapillantás is igazolta utólag, mennyire reális volt Gaál Gábor terve, hogy az ország különböző városaiban (Nagyváradon, Brassóban és Temesváron) fiókszerkesztőségeket állítson fel. Csak a bécsi döntés akadályozta meg e terv kivitelezését.

A honiség Gaál Gábor-i koncepciója és gyakorlata nem jelentette, nem jelenthette a lap hagyományos világtétekintésének beszűkülését. „Romániaiság“ és nyitottság a nagyvilág felé termékenyen egészítette ki egymást. Az „idevalóság“ hangsúlyozódó prioritása mindig összhangban maradt az egyetemes tájékozódással.

Ennek az összhangnak a mélyén az együttélés etikuma, Gaál Gábornak az a krédója munkált, amely számunkra, az évfordulón felszínre került adatok és új hangsúlyt kapott összefüggések jegyében, a nagy örökség legértékesebb részét alkotja: „Mindig azt mondtuk: az életünket azokkal együtt kell megoldanunk, akikkel együtt élünk. Az idő kiforrásának mai nagy szakaszában sem vélekedünk másként. Lelkiismeretünket tisztának ma is ilyenképp érezzük. Tájékoztatásunkban, ami most is a lap egyetlen feladata, ma is ez a realista humanizmus, ez a mítosznelküliség és az együttélés gondolata a szemlélődésünk sarka.“

Ez a hagyaték, ez az ethosz maradt számunkra inspiráló forrás mai s holnapi munkánkban, mai s holnapi törekvéseinkben.

Gáll Ernő

Dénes Sándor fémdomborítása

Adatok Románia 1877–1878-as függetlenségi háborújának történetéhez

Az eddigi kutatás könyvtárnyi anyagot gyűjtött össze az 1877–1878-as függetlenségi háború történetének különböző vetületeiről, s kiterjedt arra a sokrétű társadalmi gondoskodásra is, amely a román hadsereg sebesülteinek gondozását célozta.

A kutatás azonban alig foglalkozott az erdélyi magyar, német, szerb és más nemzetiségű lakosság állásfoglalásával az előbbi kezdeményezéssel kapcsolatban. A nagyváradi *Familia*, a szebeni *Telegraful Român*, a brassói *Gazeta Transilvaniei*, az aradi *Gura Satului* s más kiadványok által közölt gyűjtőívek gondos áttanulmányozása lehetővé teszi az adakozók nemzeti hovatartozásának bizonyos méretű meghatározását is. Mindenestre az a tény, hogy a román adakozók mellett magyarok, németek, szerbek, zsidók is szerepelnek, arról az évszázados szolidaritásról tanúsodik, amely a különböző nemzetiségű dolgozók közös harcát jellemzi.

Ebben az értelemben 1877–1878 eseményei — mint oly sokszor a történelem során — ismételten bizonyóságot tettek a dolgozók szolidaritásáról, együttérzéséről.

Az aláírók közül sokan igyekeztek a névtelenség homályában maradni. Így például Lugoson „egy katolikus” két forintot jegyzett, Kolozsváron pedig „egy zsidó” írt alá hasonló összeget. A *Gazeta Transilvaniei* nyilvánosságra hozta a belényesi adakozók névsorát, akik között „egy románbarát” is szerepel az eléggé jelentős 2 forintos adománnyal.

A *Románul* című bukaresti napilap teljes egészében közölte 1877 augusztusában a fővárosban letelepedett magyarok első gyűjtőívét, amelyen 104 név szerepel, a Vöröskeresztnek juttatott összeg pedig 546,85 lejre rúgott. Irina Antalu belényesi gyűjtőívén 13 olyan nevű szerepel, akiknek nagy része magyar nemzetiségű volt, s akik a korabeli szóhasználat szerint írták alá nevüket: „Erdélyi Jánosné, Dr. Gründwaldnó”; ők, valamint Belényesi József egyenként 1 forintot adtak. Hárman pedig magyarul „Egy nő” címen írták alá adományaikat.

Érdekes dokumentum Gizella Crista-Drumaru gyűjtőíve, amelyet Nagybánya és Felsőbánya vidékén köröztek, s több mint 140 forintot és jelentős mennyiségű tépést eredményezett a román sebesültek javára.

Az adatok között mintegy 29 olyan név szerepel, amely magyar vagy német hangzású. Így például az adakozók sorába lépett a nagybányai Terebessy Berta, vagy a felsőbányai Bartos Berta. Az adományok eléggé jelentősek voltak. Tóth Eleonóra, Máthéfi Ferencné, Varga Vilmosné, dr. Takács Sándor orvos például egyenként egy forintot adott. Koszka Árpád 50 krajcárt, Takács Károly 30 krajcárt írt alá. Nagysomkúton ifj. Teleki Sándor 2 forintot adományozott.

Szép sikerrel zárult a gyűjtés Vajdahunyadon, a korabeli Erdély másik fontos ipari gócpontjában. Itt is olyan neveket találunk, mint például Ferdinánd Mayer, Schmidt Ferenc, Petó Mihály vagy Ludvig Rédonye; egy „Menschen-freund” (emberbarát) 3 forintot juttatott a román sebesülteknek.

A szászvárosi adakozók névsora is a vegyes lakosságú helység képét tükrözi: Maria Dörner 10 rőf „sifont” (vászon) bocsátott a román Vöröskereszt rendelkezésére, mások, mint például Csóka László, Adele Neumann, Rozália Hentzlinger, Barbara Breitenstein, vagy Luisa Amlacker fél vagy egész forintnyi pénzbeli adománnyal szerepel.

A román vöröskereszt központi levéltára őrizte meg a Gyulafehérvár környéki gyűjtés egyik dokumentumát, amely 1878 márciusában kelt; majdnem a felét magyar és német nevű adakozók alkotják, mint például M. Jónás, V. Horedt,

A. Hersfelder, Jakabffy N. stb. Magyarok, németek, szlovákok, szerbek és zsidók együttérzésének szép példáját tükrözi a nagylaki (Arad megye) névsor, ahol 104 adakozó összesen 110,90 forintot írt alá. A nevek s a helyszíni ismeretek révén arra a következtetésre juthattunk, hogy az adakozók közül mintegy 57-en románok, 47-en pedig más nemzetiségűek voltak.

Természetesen ilyen és hasonló helyzetet találunk Erdély más területén is, Szamosújváron, Désen, a Bánság egyes községeiben. Sokszor a magyar, német, szerb vagy más nemzetiségű adakozók elvértve fordulnak elő, de a gyűjtőívek jelentős részén megtalálhatók. Fényt lehet deríteni arra is, hogy a magyar, német, szerb és más nemzetiségű adakozók társadalmi tekintetben hova tartoznak. A létező dokumentumok adta lehetőségeken belül arra a következtetésre kell jutnunk, hogy szinte valamennyien a mesteremberek, kiskereskedők, parasztok s néhol az értelmiség soraiból kerültek ki.

A kolozsvári *Kelet* című lap beszámolt a bánsági Vrány község magyar iparosainak áldozatkészségéről. A bánsági varadiai adakozók között szerepel a szerb Pera Buzian bekecskészítő, Ferdinánd Künscher kerékgyártó, illetve Iova Buzian és Juko Laticis földművesek.

Az Arad megyei Siklóson három helybeli szatócs neve is szerepel az aláírók jegyzékén. Kiscsűrön a szász ágostai evangélikus lelkész felesége lépett a felajánlók sorába.

A Románia függetlenségi háborújának 100. évfordulója tiszteletére élénkülő kutatás bizonyára még több adatot fog szolgáltatni e tények teljes tisztázására.

Glück Jenő

A székely falu társadalmi szerkezete a XVII. század elején

Előljáróban el kell mondanunk, hogy az ilyenszerű, statisztikai-strukturális vizsgáldást nemcsak a székely társadalmi mozgalmakra való országos emlékezés indokolja. Ez a számbavétel azért is szükséges, mert a székelyek történetét — hitünk szerint igaztalanul — rendkívül sok külső szempont szerint, korábban valaminő más tényezővel való kapcsolatrendben ítélték meg. Régebben például dívott az az emlékiróktól az államjog-történészekig továbbhullámzó megközelítési mód, amely a székelységet — ebben az időszakban — csak az állam szemszögéből látatta. Ebben a függvényrendszerben szemlélve azután aszerint is minősült hasznos vagy haszontalan közösségépítő elemmé, amennyiben hajlandó volt, vagy nem, privilégiumairól lemondani. E „privilégiumok” idővel mind a történeti, mind a hazai magyar köztudatban igen nagyra növekedtek, rangosodtak, elfődve a szinte már az erdélyi fejedelemség kezdete óta adót is fizető és véradóval, katonai szolgálattal is a köznek áldozó közrendű székelyeket, valamint azokat, akik már jó ideje jobbágyságba hullottak. Talán hegeli, esetleg rankei vagy más ösztönzések nyomán a központi hatalom érdekei, elgondolásai — amelyeknek függvényében a székely mozgalmakat is értékelték — gyakran azonosították az össznéppel. Holott ennek a népi összességnek a székely székek lakói maguk is alkotóelemei voltak, s a központi hatalom birtokosai és képviselői sem voltak mindig mentesek az egyéni vagy dinasztikus érdekek ösztönzéseitől; s még a magas etikai töltésű fejedelmi jószándék és cselekedet sem volt mindig teljességében helyes. A bel- és külpolitikai irányvonalaknak — a kétségkívül igen-igen súlyos körülmények közötti — gyakori változásai, a székelyeket illető politika szélsőségek közötti tántorgása szintén ezt látszik igazolni. Elsősorban tehát az válik kérdésessé, hogy nem túlságosan mai vagy éppen múlt századi fogalmakat visszavetítve kísérreljük meg az ősi élet rekonstruálását?

Nem csupán a prekoncipiált ideáktól való menekedés vágya, hanem a korszerű história is igényli a mélyebbre hatolást, a társadalom bonyolult szerkezeti elemeinek és a szerkezetek folyamatban való előremozdulásának vizsgálatát.

Már tudatosulnia kellene bennünk annak, hogy minden társadalmi mozgalom, így a felkelés is, előzményekhez, a társadalom struktúrájában végbemenő folyamatokhoz kapcsolódik. Ezért látszik szükségesnek a kevésbé látványos és érdekkeltő, talán éppen száraznak tűnő adóörténet kutatása s annak az arstatisztikai és államháztartás-elemzéssel való összekapcsolása, hogy az adókérdés körüli mítoszok oszlahassanak, s a székely jobbágyságok, szabadok valóságos terhei vagy privilégiumai igazabban megítélhetővé váljanak. Szükséges annak a változásnak a felmérése is, ami a katonáskodás, a honvédelem síkján, éppen e korban, oly jelentős átalakulást eredményezett a hadviselésben. Különben a székely határvédő szerepkör eltűlésének vagy lebecsülésének hibájába eshetünk. Ismernünk kell a rétegeket, osztályokat, hogy a társadalmi csoportok helyzetéről, érdekeiről értő módon vélekedhessünk. Sokkal-sokkal többet kell tudnunk azokról a társadalmi alakulatokról is, amelyekben az egyes embercsoportok helye kijelölődik, szerepköre körvonalazódik. A fejedelmi, a széki hatalom, az igazgatás, a törvénykezés rendje s a faluig való lehatolásuknak a formái, módozatai világítják meg a székelyek jobbágyságra jutásának sok elemét, éppen úgy, ahogyan az önrendelkezés intézményeihez való ragaszkodás magyarázza a szabad állapot megőrzéséért folyó küzdelmet. A tulajdonviszonyok homályba burkoltsága miatt abban sem tudunk biztonságosan eligazodni, hogy milyen módon ment végbe a jobbágyosodás, a szabad székely eladományozása, hiszen ennek megértéséhez például azt is világosan kellene látnunk, hogy a földközösség intézménye a XVI. század végéig bomlásának milyen szakaszába jutott el. Az élet legmélyén feltartóztathatatlanul munkáló termelőerők fejlődéséről, valamint arról, hogy a termelőeszközökhöz való viszony új formája ekkor miként tette szükségsszerűvé a társadalmi differenciálódás elmélyülését, szintén többet kellene tudnunk. A mezőgazdasági termelési technika részletekbe menő vizsgálata pedig abban is segítene, hogy eloszlassuk azt a tévhitet, amely szerint minden társadalmi-gazdasági fokon minden embercsoportnak át kell mennie, s így a székelység feudalizálódása is történelmi szükségsszerűség, mi több, a fejlődés alapkövetelménye.

A székely szabadságküzdelmekre való emlékezés legnagyobb hasznát éppen ezért abban látjuk, hogy ismételten rádöbbsentett bennünket tudásunk korlátaira, arra, hogy milyen nagy az adósságunk, amely önismeretünket csak a székely múlt viszonylatában is terheli.

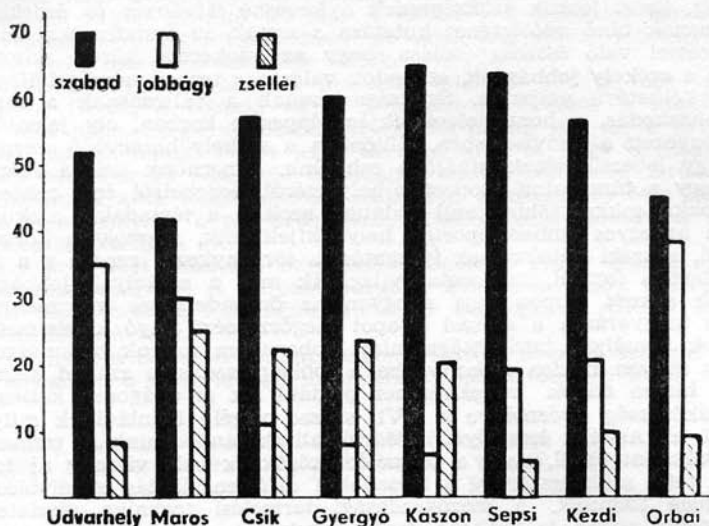
A Bethlen Gábor rendeletére végrehajtott, 1614-ben készült összeírás tanúsága szerint a családfeők így módon töltik fel az egyes társadalmi kategóriákat:

	<i>Főember</i>	<i>Szabad</i>	<i>Jobbágy</i>	<i>Zsellér</i>	<i>Egyéb</i>	<i>Összesen</i>
Udvarhelyszék	52	2576	1772	441	146	4987
Maroszsék	46	1592	1138	958	26	3760
Cskszék	17	1986	382	793	300	3478
Gyergyószék	1	436	59	174	49	719
Kászonszék	—	234	23	74	27	358
Sepsiszek	126	1773	537	148	168	2752
Kézdiszék	86	1477	543	259	214	2579
Orbaiszék	64	712	614	153	20	1563
Összesen	392	10786	5068	3000	950	20196

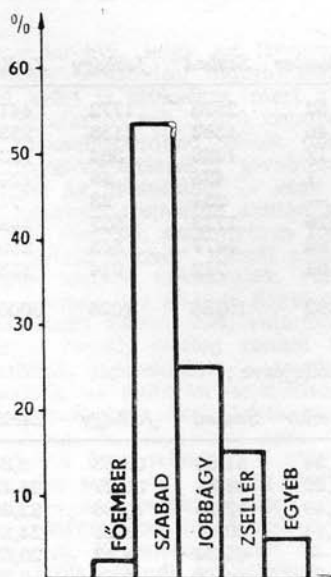
Ugyanez százalékokban kifejezve :

	<i>Főember</i>	<i>Szabad</i>	<i>Jobbágy</i>	<i>Zsellér</i>	<i>Egyéb</i>	<i>Összesen</i>
Udvarhelyszék	1,04	51,66	35,53	8,84	2,93	100,00
Maroszsék	1,22	42,34	30,27	25,48	0,69	100,00
Cskszék	0,49	57,10	10,98	22,80	8,63	100,00
Gyergyószék	0,14	60,64	8,21	24,20	6,81	100,00
Kászonszék	—	65,36	6,43	20,67	7,54	100,00
Sepsiszek	4,58	64,43	19,51	5,38	6,10	100,00
Kézdiszék	3,33	57,27	21,06	10,04	8,30	100,00
Orbaiszék	4,10	45,55	39,28	9,79	1,28	100,00
Összesen	1,94	53,41	25,10	14,85	4,70	100,00

A társadalmi struktúra így módon volna ábrázolható:

A legtöbbben a *szabadok*, lófők, gyalogok, felszabadítottak (libertinusok) vannak, majdnem 54 százalékát, vagyis több mint felét tették ki az összeírásban szereplő székely székek népének. A *jobbágyok* 25, a *zsellérek* mintegy 15 százalékban vesznek részt a társadalomkép kialakításában, míg a *főemberek* kategóriája még a teljes 2%-ot sem éri el.

A szabadok, jobbágyok és zsellérek nagyságrendje, jóllehet alapján véve hasonlatos, székenként is igen sok sajátosságot mutat.

A feudalizálódás előrehaladását, mértékét nyomozva úgy látjuk, hogy Sepsiszékekben tűnik legépebben megőrzöttnek, a régi viszonyokat a legszilárdabban tartósítónak a társadalom. Itt, a majdnem 65% szabad mellett mindössze 25%-ot ha elér a jobbágyok és zsellérek száma. Hasonló a helyzet Kászonszékekben is, ahol, ottlakozókként, a főemberek teljes mértékben hiányoznak, és a függőségben élők nagy része is zsellérember. Gyergyóban, Csíkban, valamint Kézdi-ben szintén viszonylag kevés a földesurat szolgálók számaránya: kis eltérésekkel az egyharmad körül mozog. Vannak olyan falvak, ahol továbbra is csak szabad emberek élnek, mint Baconban, vagy olyanok — mint például Sepsiszentkirály, Eresztvény —, ahol csak elvétve, mutatóba akad egy zsellér- vagy jobbágycsalád.

A legmélyrehatóbbnak látszó a feudális rendi strukturálódás Marosszéken. Itt már több a jobbágy és a zsellér, mint a szabad; és Orbaiszékekben is az utóbbiak vannak kisebbségben.

Az átlagos székelyföldi állapotokon belüli változatokra oly módon is rávilágíthatunk, hogy a két fő paraszti kategória — a szabadok és alávetettek — százalékos különbségét véve alapul, sorakoztatjuk fel a lustrában szereplő székeket (a szabadok fölényét +-szal jelölve):

Sepsi	+ 39,54	Csík	+ 23,32
Kászon	+ 38,26	Udvarhely	+ 7,29
Gyergyó	+ 28,23	Orbai	- 3,52
Kézdi	+ 26,17	Maros	- 13,41

Külön-külön szemlélve az osztályokat, rétegeket, elsőként a *főemberek* (primores) új, a nemességhez, a megyei földesurakhoz hasonló rendjét kell említelnünk. Összesen 392 család tartozott ebbe a kategóriába. A legtöbbet Sepsis- és Orbaiszékekben találtak az összeírók (4,58—3,33%). Egyikük-másikuk neve után azonban nemcsak az olvasható, hogy „nobilis“, hanem ilyen feljegyzés is: „szolga mostan“, „személyében nemes, de mostan Ferenc Gerébné földin lakó“ stb.

A helybeliek mellett már vannak külső, vármegyei területen lakó vagy ott is jelentős számú jobbágyot robotoltató földesurak. Az „előkelők“ nagy része (Sepsis-, Kézdi-, Orbaiszékekben például majdnem nyolcvan százaléka) 1-3 szolgáló embert tartó.

A *lófók* (primipili) jogállapotukat tekintve a kiváltságosok rendjébe is sorolhatók. Mindent, és főleg anyagi helyzetüket felmérve azonban szabad emberi státusba tartozók. Jelentőségüket tanúsítja az, hogy négyezernél több család, a székely székekbeli népesség 20,45%-a minősül 1614-ben lófónek. A főemberi nyomás és az elszegényedés (rengeteg szolga kerül ki közülük, és igen sokan bujdosnak el: „szegénység miá“) sokakat süllyeszt alsóbb rétegbe, de egészében szilárdan ellenálló, a katonáskodás révén itt-ott gyarapodó rétegük erős bázisa a katonai típusú szabad-paraszti rendszernek.

A *gyalog* (pedes pixidarius) rendbéliek a lakosság mintegy 15 százalékát alkotják. Köztük és a 18,71 százalékot képviselő *felszabadítottak* (libertini) között ekkor már nincs jól kirajzolódó jogi vagy gazdasági határvonal. Leginkább talán ők — együttesen a lakosság egészének egyharmadát alkotók — az örökösai a valamikori közrendnek, a székely „kösségnek“. A libertinusok feltehetőleg a fiskus-jobbágyi állapotból jutottak vissza a szabad emberi státusba, jóllehet nevük után még ekkor is ott áll, hogy ők a fejedelméi („illustrissimi Principis“). Valahol a két kategória peremvidékén helyezkednek el a *darabontok* is. Őket a lustra nem is tünteti fel külön kategóriaként. Ebből a jelentős katonai szerepkört betöltő csoportból szintén le és fel is vezetett út. Sokan jobbágyból verekszik fel magukat, a hadak útját járva, e kategóriába, mások — éppen a harcokban megfáradottak és vagyoniilag leromlottak — maguk menekülnek a szolgaságba.

A feudalizálódást tanúsító székely *jobbágyosság* (iobagiones) számaránya eléggé jelentős. Ötezeznél több család tartozik ide. Azt pedig, hogy mennyire különböző elemekből összetevődő, mi sem jelzi inkább, mint az összeírásban szereplő külön jobbágycsoportok. Ilyenek, mint: *ősjobbágy, konfiskált, konfiskálás előtti, konfiskálás utáni, fejekötött, földönlakó, adományozott*. Ez a sokrétűség — amelynek elemzésébe itt mélyebbre nem bocsátkozhatunk — annak is mutatója, hogy milyen változatos, időben és helyenként különböző módon kialakuló a székelyföldi, szabad-ságukat vesztő, szolgáló emberek tábora. Az *ősjobbágyok* (11,55%) a legrégebbiek a robotoló parasztok közül. Orbaiszékekben vannak a legtöbben (34,61%), és Gyergyószékekben a legkevesebben (3,34%). A *fejekötöttek* legszámosabban Marosszékekben élnek (13,67%), s Kászonszékekben hiányoznak teljes mértékben. Ennek a rétegnek a sorába tartoznak azok, akiket a főemberek nyomása és a módosabbak erőszakossága, a legváltozatosabb kényszerítő módszerek juttattak alávetettségbe. Számukat

növelik az eladósodottak, a vagyonukat elzálogosítók, az éhhaláltól menekedni akarók, valamint azok is, akik a hadbamenés elől keresnek oltalmat egy-egy tehetős családnál: jobbágyként kötve le magukat náluk.

A földesúr telkén, házában lakozó *zsellér* (inquilinus) kategória — mint látuk — szintén számottevő. Van olyan falu, mint például Erdőszentgyörgy, ahol ők alkotják a döntő többséget. Maroszáéken különben is a legnagyobb a súlyuk, és igen sokat telepítenek be, úgynevezett „külső zsellért” a földesurak. Itt 560 család „külső”, míg a „székely zsellér” 399 familia.

A lustra lapjain megörökítődtek a béres *szolgák*, a városi rendbéliék, a *kóborlók*, sőt jelzik még a *solymárok*at is.

Igy bontakozik ki az összeírásból, ilyen arányokat mutatóan, nagyságrendeket megtestesítően az a székely társadalom, amely nem mondható sem kizárólagosan privilegizáltnak, sem egészében feudalizálódottnak, a teljes eljobbágyosodás értelmében. Táblázataink rovataiból olyan társadalmi szerkezet vetítődik elénk, amelynek főcsoportjai: az alávetettek (jobbágyok, zsellérek) és a szabadok (lófők, gyalogok, libertinusok) tanúsítják azt, hogy a székely székekben valóban mélyre hatolt a rendi tagozódás, de ugyanolyan meggyőző erővel mutatják a folyamat megtorpanását is, azt, hogy a székelység zöme megőrizte szabad-emberi állapotát. A mennyiségi számbavétel nyomán tehát sem a minden székely szabad voltát hirdető romantikus szemlélet, sem a székelység eljobbágyosodását, a vármegyékbeli paraszt-sághoz való teljes hasonulását állító eszméi nem igazolódtak. Valójában az említett székeket a feudális társadalomba elegyes szerkezettel beilleszkedő népesség lakja. Továbbra is sajátossá nem annyira a megőrzött szabadparaszi rétegek jelentős aránya tette őket, hiszen ha egészében szemléljük Európát, egyes tájegységein és Kelet-Európában is sok helyütt gyakran találkozunk népes szabadparaszi falvakkal, településekkel. Specifikussá — de még így sem rokontalanná — talán az tette őket, hogy a feudalizálódás kohója *egy-egy falu keretén belül* olvasztotta, ötvözte egybe az adózó és robotoló, valamint az adózó és katonáskodó szabadparaszi sorban élő székelyeket.

Ennek az elegyes, rendkívül összetett társadalm szerkezetnek a kialakulása szükségszerűen heves társadalmi harcokkal járt együtt. Az 1562 és 1596 közötti évtizedek ennek a viharos fejlődésmenetnek csak egy, talán legzaklatottabb, legvéresebb küzdelmekkel teli szakasza. Ez a XVII. század elejére kifermálódó társadalmi képlet őrődik meg azután — kisebb-nagyobb változásokkal — az Elbán inneni európai világban megtorpanó feudalizmus hosszú őszében, lassú elmúlásában. Változatlanul tovább élő az a hagyomány is, amely mélyre gyökerezetten épül bele a tudatokba, az, hogy a szabadság az egyetlen, emberhez méltó formája az életnek.

Imreh István—Pataki József

Hol nevelkedett Báthori Gábor?

Báthori István mindössze tíz évig uralkodott Lengyelországban, de a Báthoriak befolyása és hatalma, amelyet az erdélyi vajdából lett király katonai győzelmei nyomán fellépő Báthori-kultusz is táplált, még hosszú ideig fontos tényező maradt a lengyel belpolitikában. Az 1587-es interregnum idején Zamojszki kancellár és párthívei foglalkoztak a gondolattal, hogy a halott király unokaöccsét, Báthori András bíborost és későbbi warmiai püspököt ültetik a trónra, s erről csak a nemesség egy részének dühös ellenállására tettek le. Két évtizeddel később, amikor Báthori András erdélyi fejedelem és Zamojski kancellár halála után a lengyel nemesség egy befolyásos csoportja pártot ütött III. Zsigmond ellen, Jan Szczesny Herburt, az ellenzék egyik vezére Báthori Gábornak ajánlotta föl a lengyel trónt. Herburt járt Ecseden Báthorinál, több levelet váltottak ez ügyben, s a guzói csataterén, ahol a pártütők 1607 júliusában Mikolaj Zebrzydowski vezetésével megütköztek a királypártiak seregével, és vereséget szenvedtek, megtalálták Báthori Gábor leveleit Herburt-hoz; ezekben Báthori közölte, milyen feltételek mellett hajlandó elfogadni a király koronát III. Zsigmond lemondása vagy eltávolítása után. (S. Lubienski: *Pisma pośmiertne*. Petersburg—Mogilew, 1855. 155.) Később, amikor Herburt ki

akart bekülni a királlyal, elküldte neki Ecsed urának két levelét, de még ezután sem adta föl teljesen politikai terveit: tudjuk, hogy még Dobromilba — birtokára — való visszahúzódása után, tehát 1609-ben is főntartotta kapcsolatait Báthori Gáborral, több száz főnyi külön csapatot, ún. „sabat“-okat (a lengyel szó a „szabad katonából“ ered) tartva udvarában. (L. Szczerbicka: *Jan Szczesny Herburt*. *Studia staropolskie*, T. 5. [1957]. 256.)

A lengyel királyság terve kútba esett ugyan, de joggal tehetjük fel a kérdést: miért gondolt Herburt éppen a fiatal, alig tizennyolc esztendős Báthori Gáborra? Igaz, hogy ennek a fiatalembernek jelentős magánvagánya volt (ő lett ecsedi Báthory István örököse), és Herburt, Zamojszki-párti lévén, érzelmileg is kötődött a Báthoriakhoz; kérdésünkre a teljes feleletet mégis Niemcewicz adja meg, aki III. Zsigmond korával foglalkozó könyvében ezt írja: „Báthori [Gábor] apai nagybátyjának, a warmiai püspöknek jóvoltából Lengyelországban nevelkedett, nyelvünket és szokásainkat kitűnően ismerte.“ (J. U. Niemcewicz: *Dzieje panowania Zygmunta III*. Warszawa, 1819. T. 2. 125.) Ehhez a közléshez egy mai lengyel történész, Bazyłow a következő megjegyzést fűzi: jóllehet Báthori Gábor ismerte a lengyel ügyeket, hisz „járt nagybátyja, [Báthori] András bíboros udvarában“, Niemcewicz túloz vagy téved, amikor a későbbi erdélyi fejedelem lengyelországi neveltetéséről beszél, mert erre nincsen bizonyíték. (L. Bazyłow: *Siedmiogród a Polska 1576—1613*. PWN. Warszawa, 1967. 191—192.)

Hasonló álláspontra helyezkedtek mindeddig a magyar kutatók is. Szepsi Csombor Márton műveinek kritikai kiadásában az *Europica Varietas* szerzőjének érdekes beszámolóját olvashatjuk a gdański — vagyis régi magyarsággal danckai — látnivalókról. Ezek közé tartozik az a „Fortezza“, illetve erőd a Visztula torkolatánál, amely 1586-ban épült, s amelyet világitótoronynak használtak. Szepsi Csombor itt többemagával tett látogatást, s mint írja: „láttam őt amaz erős fejedelemnek Bathori Gabornak nevét egy üvegre Gemántal fel metzue.“ (*Szepsi Csombor Márton összes művei*. Budapest, 1968. 168.) Ezt a kötet szerkesztője, Kovács Sándor Iván a következőképp kommentálja: „A fejedelem danckai tartózkodásáról nem tudunk, nevét tehát valamelyik híve metszhette oda.“ (I. m. 486.) Azzal viszont talán Kovács Sándor Iván is tisztában van, hogy — mind a mai napig — a látogatók általában saját nevüket szokták bevésni az idegenforgalmi nevezetességek falába. Alig képzelhető, hogy 1586 és 1616 között Báthori Gábornak egy olyan szenvedélyes híve látogatott volna el Danckába, hogy a fejedelem nevét vésse föl az üvegre!

Nyilván maga Báthori Gábor járt itt, de nem mint fejedelem, hanem még diák korában. Más szóval: amikor a lengyel koronához tartozó Warmiában tanult. Arra a kérdésre, mikor került ki Báthori Gábor Lengyelországba, az erdélyi politikai helyzet változása ad részleges feleletet. 1594-ben, amikor Báthori Zsigmond fejedelem véresen leszámolt a politikai terveit keresztező „törökbarát“ főurakkal, és a kolozsvári kivégzések után megölette Báthori Boldizsárt és Kovácsóczy Farkast is, ifjabb Báthori Istvánnak menekülnie kellett Erdélyből. Testvéréhez, a warmiai püspökhöz menekült, családja csak később követte, és felesége, Bebek Zsuzsánna a menekülés közben meghalt. Ifjabb Báthori Istvánnak három fia volt; van adatunk rá, hogy a bennünket legjobban érdeklő fiú, Gábor, már 1595-ben több mint két hónapot töltött a braunsbergi jezsuita kollégiumban. (Dr. J. Kolberg: *Aus dem Haushalt des ermländischen Bischofs und Cardinals, Andreas Bathory [1589—1599]*. Verzeichnis der Vorlesungen am K.L.H. zu Braunsberg im S. Sem. Braunsberg, 1910. 23. — A braunsbergi kollégium korábbi magyar kapcsolataival egy rövidesen megjelenő hosszabb tanulmányban foglalkozom.) Mivel Gábor apja egy évvel később újra megházasodott, Krzysztof Kostka lányát, Zsófiát vette feleségül, valószínű, hogy Gábort már 1596-ban, legkésőbb 1598-ban beadták megint Braunsberg jónévu jezsuita iskolájába. Báthori Gábor későbbi éveiről, amikor apja halála után ecsedi Báthory Istvánnál élt, már sokkal többet tudunk, mint gyermekkoráról; most azonban sikerült egy olyan adalékot találni, amely minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy Gábor 1601-ben még a braunsbergi jezsuita kollégium növendéke volt.

Ez a kultúrtörténész és a történész számára egyaránt becses adalék egy latin nyelvű versgyűjtemény lapjain található. A versgyűjteményt a braunsbergi diákok írták és állították össze 1601-ben Piotr Tylicki püspök tiszteletére. Tylicki ebben az évben foglalta el a Báthori András lemondásával és halálával megüresedett warmiai püspökséget, s ilyen alkalomkor szokás volt az iskola új patrónusát latin nyelvű versekben köszönteni. A mintegy negyvenhét oldalas új versfüzetben (*In primo felicissimo... D. Petri Tylicky... Gratulationes*. A Studiosa iuventute Collegii Brunsbergen SI. Brunsbergae, G. Schönfels, 1601.) két magyar diák szerzeménye is szerepel: Berzeviczy Jánosé, aki nem más, mint a korábban itt letelepedett és lengyel, valamint porosz indigenátust szerzett Berzeviczy Márton fia, és

Báthori Gáboré. Sőt: az antológia az ő kétsoros latin nyelvű versével kezdődik. Jegyezzük le ezt a kis disztichont, amit az ifjú Báthori Tylicki püspök címerére írt — ezt a címert egyébként a nyomdász a címlap belső oldalán reprodukálta:

*Alta DEI cultum, patriam CRUX ima tuetur,
Ferrea vis soleae, fortia corda probat.*

A Warmia új püspökét ünneplő kis versgyűjteménynek mindössze két példánya maradt fenn, az egyik a krakkói Czartoryski-könyvtár, a másik pedig az uppsalai egyetemi könyvtár tulajdonában.

A braunsbergi jezsuita kollégiumban általában tíz év volt az alsó korhatár, de valószínű, hogy Báthori Gábort bíboros nagybátyja ajánlására már korábban fölvtették, hiszen ahhoz, hogy bármilyen egyszerű latin verset meg tudjon írni, tisztában kellett lennie a verstan szabályaival, tehát legalább három évig kellett már latinul tanulnia. Mindenesetre a fenti adalék, amellet, hogy kiegészítí Báthori Gábor ifjúságára vonatkozó ismereteinket, Niemcewicz állítását erősíti meg a későbbi fejedelem lengyelországi neveltetését illetően. Báthori Gábor mostohaanyja lengyel volt, éveken át főleg lengyelajkú jezsuita atyák nevelték, a magyar és a latin mellett alighanem lengyelül is jól beszélt, és biztosra vehetjük, hogy jól ismerte a lengyel hagyományokat és szokásokat.

Gömöri György

Pataki Miklós: Dózsa

Mi újság a gyermekirodalomban?

Sajnos, régóta nem vagyok már gyermekolvasó, hogy önfeledten szállhatnék alá a gyermekirodalom rejtelmeibe. De szakértője sem vagyok a gyermekirodalomnak, ami óhatatlanul — bár eléggé nem helyteleníthető módon! — vonja maga után a kegyesen gőgös, felnőtt leereszkedés érzését, valahányszor gyermekkönyvet veszek a kezembe. Ha ez így is van, bizonyára nem ésszerű bevallani, mert valamóssal önmagamnak állítok ki szegénységi bizonyítványt. Hiszen jól tudom, hogy a gyermekirodalom mindenféle felnőtt műveltségnek az alapja, s jól tudom azt is, hogy halhatatlan gyermekirodalmi művek születtek a múltban, és nyilván születnek majd a jövőben is. Előítéletemről — mi másnak nevezhetném? —, azt hiszem, mégis számot adhatok, mert sok olyan gyermekirodalmi alkotást idézhetnék, amelynek olvastán nem leereszkedést, inkább valamiféle cinkosságot éreztem, hogy no lám, felnőttként is lehet önfeledten örülni a kalandos cselekménybonyolításnak, a mesei fordulatnak, a nyelvi leleménynek, a játékos szócsendítésnek. Ebben a cinkosságban pedig annak a jelét látom — bár ne tévednék! —, hogy nem vezett ki belőlem az érzékenység a gyermekirodalom értékei iránt sem.

A jelzett elfogultsággal, de az önfeledt pillanat örömét keresve, próbáltam tájékozódni az elmúlt év gyermekirodalmi kötetei között. Eljárásom alighanem méltánytalan, hiszen egyetlen év kiadói termése (amelynek alakulása, mellesleg szólva, számomra áttekinthetetlen tényezők összjátékától függ) nem vallhat feltétlen érvénnyel gyermekirodalmunk színvonaláról. Mentegetőzhetném azzal, hogy hát olvasóként jogom van a tetszésem szerinti választásra. De a mentegetőzés végső soron felesleges, mert szakmai illetéktelenségem tudatában a kiadói tevékenység mérlegelésének gondolata meg sem kísértett. Nem mérlegeltem, hanem egyszerűen tudomásul vettem, hogy az 1975-ös év folyamán a Ion Creangă és a Kriterion Könyvkiadó jelentetett meg nálunk magyar nyelvű gyermekkönyveket. Tudomásul vettem azt is, hogy az 1975-ös év kiadványainak jegyzékén eredeti művek és fordítások, kortárs és klasszikus szerzők egyaránt szerepelnek. Az arányok megítélése nem állt szándékomban. Akaratlanul is feltűnt azonban, hogy az év kiadói gyermekvers-termése meglehetősen szegényes, a gyermekeknek szóló színpadi művek közreadása pedig — egyelőre ígéret maradt. Ezen a műfaji aránytalanságon érdemes volna elgondolkozni, mert egyáltalán nem titok, hogy a gyermekeknek szóló költészet gyermekirodalmunk legnépszerűbb, a legtöbbektől és a legeredményesebben művelt ága, mint ahogy az sem titok, hogy az óvodai és az iskolai gyermekközösségek állandóan igénylik az előadható színpadi alkotásokat. Elgondolkozni, persze, azoknak kellene, akik válaszolni tudnának például arra a kérdésre: hogyan lehetséges, hogy 1975-ben egyetlen szerző egyetlen kötete (Majtényi Erik: *Nagy kenyér, kis egér*. Kriterion Könyvkiadó) képviselte virágzó gyermekköltészetünket?

Azt hihetné valaki, hogy a verses és a színpadi műveket 1975-ben a szép-prózai írások szorították ki a gyermekkönyvkiadásból. Csakhogy az 1975-ös jelzésű, gyermekeknek szóló prózakötetek száma sem túlságosan nagy — alig haladja meg az egy tucatot —, s ezeknek a köteteknek is csak egy része vall közvetlenül gyermekirodalmunk színvonalának alakulásáról: a kortárs hazai magyar szerzők első kiadásban megjelent, eredeti munkái (valamennyit a Ion Creangă Könyvkiadó jegyzi). Fél kezemen előszámálhatom őket: Bajor Andor: *Hóvirágmész*, Gagy László: *Doktor Fürge*, Marton Lili: *Elek nagyapó*, Sipos Bella: *Hét guzsaly aranyszősz*, Szépréti Lilla: *Napot járó pillangó*, s hozzájuk számíthatom még Horváth István *Egy gyöngyszem*, két *gyöngyszem* című kötetét is, amelyik a második kiadásban újabb magyarozdi népmesékkal bővült. A felsorolt kiadványokat ütöttem fel tehát, az olvasói élmény melegére vágyva, de be kell vallanom: csalódtam. Gagy László tisztés „nagyapai” és Szépréti Lilla nem kevésbé tisztés „szülői” történet-füzére hidegen hagyott. Valamivel több örömet találtam Sipos Bella és Horváth István meséiben, bár az előbbtől egy árnyalattal több „csángóságot”, az utóbbtól viszont

egy árnyalattal kevesebb „magyarózdíságot“ vártam volna (Sipos Bellától, ha egyebet nem, hát több olyan furfangos történetet, mint a *Fából faragott tehénke*, Horváth Istvántól pedig — hiszen könyve nem szakkiadvány! — kevesebb ragaszkodást a népi mesemondás esetlegességeihez). Zavartalan élményt Bajor Andor kötete sem nyújtott. Bajornak ezúttal inkább a mesterségbeli tudását csodáltam, azt a leleményességet, amellyel a legjelentéktelenebbnek látszó ötletből is mesét vagy karcolatot sikerít... A legszívesebben Marton Lili életrajzi írását olvastam. Nem mintha a könyv hibátlan volna (elég sok benne a felesleges ismétlés, az aránytalanság). Az a mód azonban, ahogy az író elfogadtatja Benedek Elek „társzerzőségének“ fikcióját, idézetek és személyes vallomások kettős tükrében villantva fel a nagy mesemondó alakját — kiadói eseményné avatja művét.

Lehetséges, hogy elfogult vagyok, lehetséges, hogy érzéketlen vagyok, de határozott véleményem az, hogy egyetlen figyelemre méltóbb mű egy egész esztendőben — sokkal kevesebb annál, amivel gyermekirodalmunk becsülni tudná — és becsülnie is kellene! — önmagát.

Mózes Huba

A Wechel-kiadók: a könyvnyomtatás fontos fejezete

A XVI. század végének és a XVII. század elejének szellemi mozgalmait jól ismerő oxfordi egyetemi tanár, R. J. W. Evans új tanulmánya a sajtótörténet értékes, minket is érdeklő fejezetét, a Wechel kiadók történetét és kiadványaik jegyzékét mutatja be.* E látszólag távoleső művelődéstörténeti mozzanatnak olyan összefüggései vannak, amelyek számai hozzánk is elérnek.

A könyvnyomtatás első századaiban (s nemritkán később is) a könyvkiadás nemcsak gazdasági vállalkozás, mesterség volt, hanem nehéz és komoly szellemi foglalkozás, apáról fiúra szálló „örökség“, amely dicsőséget szerezhetett ugyan, de a háborúk korszakaiban örökös kockázattal és teljes bukással járhatott. A kiadók — mint ismeretes — bizonyos szellemi áramlatok képviselői is voltak, s nem várták tétlenül a kéziratok benyújtását, hanem megszervezték, maguk köré csoportosították, gyakran anyagilag is támogatták a gondolkozásban hozzájuk közel álló szerzőket. A kiadói tevékenység, amely elválaszthatatlan volt a nyomdászattól, kialakított kiadók és szerzők rendszeres kapcsolatát, ama szellemi szálakat, amelyek bizonyos fokú közösségbe fűztek egymástól sokszor távol eső országokat is. Ez a tevékenység elválaszthatatlan volt a könyv árusításától. Az adásvétel legfontosabb színterei a vásárok voltak. Henry Estienne francia tudós nagy elismeréssel ír a frankfurti vásárról, dicséri az ott található könyvek nagy választé-

kát és a vásárlóközönség nemzetközi összetételét. Szerinte Frankfurt a műzsák és a türelem városa, virágzik benne a kultúra, és nem ér el hozzá a harci kürtök hangja.

Abban az évben, amelyben Estienne elogiúmat megírta, 1574-ben Frankfurtban telepedett meg Andreas Wechel, egy híres hugenotta nyomdászdinasztia második nemzedékének sarja. Apja, Chrétien Wechel, 1520-ban Párizsban alapított nyomdát, és többek között ő adta ki Rotterdami Erasmus sok művét. Andreas először Párizsban lépett apja örökébe, de a Szent Bertalan-éji mézsárlások után távoznia kellett Franciaországból; Frankfurtban két évig sikeres munkát fejtett ki. Halála után az örökség megosztott a két, ugyancsak francia származású vő, Cludius Marnius és Joannes Aubrius közt, akik a XVI. század végén Frankfurt legbefolyásosabb nyomdászaik voltak.

Aubrius halála után özvegye és fiai, most már a negyedik nemzedék, Hanauba rendezték be a frankfurtival egyenlő feltételek között működő nyomdát. Mindkét kiadónak hozzáértő irányítója Marnius volt. Halála után, 1610-től kezdve a kezdeményezést Aubrius két fia, Daniel és David vette át, s a következő évben, 1611-ben több mint száz könyvet adtak ki. A közben feszültté vált politikai helyzet azonban nemsokára a könyvkiadásban is éreztette hatását, s az értékebb kiadványokat a helyi igényeket kielégítő könyvek váltották fel.

A század közepén a harmincéves háború hullámai teljes erővel növekedtek fel Frankfurt környékén is, s a Wechel kiadók európai jelentősége megszűnt, bár

* R. J. W. Evans: *The Wechel Presses: Humanism and Calvinism in Central Europe 1572—1627*. The Past and Present Society. Oxford, 1975.

az utódok Hannauban még egy évszázadon át nyomtattak jelentéktelen, olcsó könyveket.

A szerző számba veszi, milyen jellegű könyveket adtak ki több mint ötven évig, egész Európát átfogó tevékenységük során a Wechel kiadók, valamint azt, hogy kik tartoztak a munkatársak köréhez. A kor szellemének megfelelően első helyen Nyugat- és Közép-Európában egyaránt igényelt görög és latin klasszikusok állottak (Homérosz, Démoszthenész, Cicero, Plautus, Juvenalis és mások), azután a népszerű s az egyetemen használt görög és latin nyelvtanok következtek (Ramus, Clenardus, Sylburg), valamint az ismert humanisták (Justus, Puteanus, Lipsius, Rantzau) művei, továbbá földrajz- és történelemlékek (az ókori történetírók és geográfusok munkái), a római birodalom történetét feldolgozó vaskos monográfiák, német, spanyol, angol, amerikai történelmi és földrajzi művek, régi és új orvostudományi tanulmányok s különböző filozófiai könyvek; kiadványaik között szerepelnek haladó szellemű írók: Giordano Bruno, Peter Ramus, Kepler és mások munkái. A Wechel kiadók, a hugenotta hagyományoknak megfelelően, a humanizmus és koruk haladó szellemű termékeit jelentették meg.

Minket közelebről érdekelnek azok a kiadványok, amelyek e kiadók közép-európai, sőt hazánkkal fenntartott kapcsolatát tükrözik. Meglehetősen hosszú ideig a Wechel-örökösök érdeklődéssel figyelték és támogatták Közép- és Kelet-Európa szellemi életét. Több értékes munkát adtak ki Moszkva, a török birodalom, Lengyelország és Magyarország múltjára és akkori jelenére vonatkozóan. Így például J. Bongars „szerkesztésében“

jelentették meg a *Rerum Hungaricarum Scriptores Varii* című munkát. Zsámboki János itt adta ki Bonfini krónikáit. Bongars példáját követve, Bohemia múltjára vonatkozó történelmi tanulmányokat jelentettek meg. Egy Kolozsvárról elszármazó morva orvos, Jordán Tamás rendezte sajtó alá Dubravius Csehországról szóló nagy munkáját. 1578-ban két hazai vonatkozású könyvet adtak ki, az egyik Leonhart Gorecius *Descriptio Belli Iuoniae Voivodae Vallachiae* című munkája, a másik J. Lasicius *Historia de ingressu Polonum in Valachiam*-ja. A Wechel testvérek adták ki Lazius bécsi orvosnak és egyetemi tanárnak hazánk múltjával is foglalkozó történelmi művét, a *Rei publicae Romanae in exterius provinciis... constitutae commentarii*. De náluk jelent meg második kiadásban Szamosközy István (Zamosius) feliratgyűjteménye, a római kori Dácia feliratait és történetét tartalmazó *Analecta lapidum veterum et nonnullorum in Dacia antiquitatum*-ja. Bizonyos huzavona után ugyancsak a Wechel testvérek adták ki Szenczi Molnár Albert imádságoskönyvét (1621), latin—görög—magyar szótárát (1621) és Kálvin *Institútiójának* magyar fordítását. Ez utóbbi 1624-ben Hannauban jelent meg.

Evans tanulmánya új fényt vet a XVI. század végi, XVII. század eleji Európa egyik jelentős művelődési mozgalmára, amely a kálvinizmus szellemi gondozásában jelentkezik. Tudományos nyomozásaiból és elemzéséből kiderül, hogy a könyvkiadás és a könyvforgalom története rávilágít azokra a módzatokra és szellemi áramlatokra, amelyek a középkori Európa különböző részeit összekapcsolták, és hozzájárultak a közös európai műveltség kialakításához.

Bodor András

A világosság erkélye és látványai

Szöcs Géza első kötete* korántsem az egyértelmű versek sorozata. A kortárs költészet ama törekvése, amely „a vers minden olvasatban vers“ tételben fejeződik ki — itt elég, ha Jacques Roubaud nevére gondolunk —, Szöcsöt is jellemzi. Minden olvasatnak megfelelően tehát egy értelmezés, amiből az következik, hogy költészetének egészét is különféleképpen lehet meghatározni. Az

eddigyi kísérletek igazolják ezt a megállapítást: Kántor Lajos képlete (e költészet egy tizennyolc éves fiú önkifejezése) éppoly jogosult, mint a Láng Gusztáv (költői mítoszkeresés). Az első verzió csábító lehetőséget kínál: összehasonlítás a ma 26 éves Dominique Tronnal, akinek 18 éves korában megjelent kötete (*La Souffrance est inutile*) példás egyezéseket villant fel. A második lehetőség: „demitizálni“, hogy eljuthassunk Szöcs szimbólumainak mitogenetikus funkciójáig. Az itt következő olvasat

* Szöcs Géza: Te mentél át a vizen? Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1975.

nem elvében, csak nyelvben különbözik az előzőktől és abban, hogy a sietőséget azért tartja fontosnak, mert költészetünk olyan útján indult meg ez a költő, amelyik hazai irodalmunkban régóta járatlan.

Melyik ez az út? — Régi könyvtárak katalógusaiban különös írástételre lesz figyelmes a kutató: ma már elfeledett, eltemetett költők párodalalás füzetkéire, amelyeknek ilyen címeik vannak: *Hálaadás XY gyermekének születésekor* vagy *N.N. boldog házasságát köszöntő költemény* vagy *Ünnepi költemény YZ hivatalába való beiktatásakor* és sok tételre emlékszel. Ezek az írások nem szerepelnek irodalomtörténetekben, soha senki nem elemezte őket, bár az a kérdés, amit felvetnek, figyelemre méltó: mi a hétköznap ünneppé-válásának lényege? Mi az Ünnepe? — kérdez Szöcs — és a dolgokban megfoghatatlanul lapangó ünnepszubsztanciát igyekszik megtalálni.

Ehhez a hagyományhoz is visszanyúl Szöcs Géza, amikor életünk formapontjait keresi, az emberi lényegükben változatlan archékban: születésben, gyermekkorban, kamaszodásban, szűretben (a férfivá-érés és ráébredés a szóra), szerelmekben, halálban. Lírájának rejtett teleologikuma: kimutatni, hogy az élet eseményeinek értéke költészeté változathatóságuktól is függ. A Gondolat és a Zene kézenfogva jár ezekben a keresésekben, mint a *Hahota* fiúja és lánya, egységük a szerelem, a Vers. Sokszor előfordul, hogy az egyik megelőzi a másikat, ettől függően lesz hangsúlyozottabb az intellektuális vagy a költői elem. Költészetének szuverenitására utal, hogy a közvetlen elődök hatása csak nyomokban mutatható ki: Lászlóffy Aladár intellektualizmusa, Szilágyi Domokos formajátékai, Palocsay Zsigmond modern animizmusa és sajátos grafematikus-alapú verstördelése. De ismételjük, nem meghatározó ez a hatás, sokkal fontosabb az a szándék, amelylyel Szöcs „a régi magyar költészet rejtett értékei és furcsaságai” feltárásának legutóbb annyira előtérbe került programja felé fordul, noha időben — és kimutathatóan — csak az anagramma-versekig. De ez nemcsak a költészeti hermeneutika kérdése, hanem történelmi is: Szöcs Géza 1950-es nemzedékét már nem érinti a háború „durvaszerkezete”, a békeidő költészete ez, a békeidő sajátos problematikájával, beleértve a „kultúréményt” is. Így ír Karinthy a béke-korról: „...felragyogó szemmel emlékezem a »béke« korára, mely csupa esemény volt és csupa izgalom és mesélni szeretnék e nemzedéknek — mely ágyúörgésben, gépfegyve-

rek zajában nevelkedett — a nagy időkről, melyeknek tanúja voltam.” Ennek a kornak a jellemzője, hogy a költészet önmaga számára is problematikussá és ezáltal tárgyvá válik, és az élet része lesz éppúgy, mint egy szokás vagy életszükséglet. Nem értem azokat, akik — megkülönböztetések nélkül — a „könyvélményt” a költészet szempontjából másodlagos értékűnek és jelentőségűnek tekintik az ún. primér élményhez viszonyítva. Igazuk van akkor, ha a kultúrémény megmarad önmagában, és nem fordul vissza soha megoldásként a létproblémába, amiből származott. (A nagy Bartók-versek kultúréményéből is fakadtak.) Ez a régebbi eredetű kritikai *tic* meggátolhat bennünket abban, hogy a „lekönyvélményezett” vers kódját megfejtve felmutassuk azt az értelmi problémát, amelynek megoldása.

Az első szonett egy révült pillanat leírása. Hogyan jelenik meg a révület a versben? Az elemzést itt a vers végével kell kezdenünk: a szerelmes keze el ejti a rózsát. Miért ejti el? Mert nem a kezére figyel, hanem másra, olyan erősen, hogy figyelmének már nincs is mértéke. Most a tekintet szükségszerűen arra siklik, akire szerelmese ilyen erősen figyel. Az nagyon boldog lehet, a költő ezt úgy érzékelteti, hogy megállítja a pillanatot; mint egy fokozatosan lassuló filmfelvétel, olyan ez az időszalag, most a moccanatlanság pillanatában vagyunk: „a bölcs kútmélyeken megállt a jég / s biztosan most a kút jegére fagyott / a tükörkép is amit a hold hagyott a templomkert kútjában.” E boldogság egyetemes, annyira, hogy a vén víz is magában felelji a holdat. Ha most visszaállítjuk a képek eredeti sorrendjét, kiderül, hogy mindaz, ami a valóságban a szerelmi révület epifenoméneje, ebben a versben annak okává változott. A pánboldogság általánosságából, a révült természetből az egyedi rózsába költöző tekintet képszerűen teremti újra a révület belső körforgását. Ennek a mozgásnak a tettenérése avatja a verset a szerelmi sorozat kiemelkedő darabjává. Ezek után érthető a *Talajpápa* keserősége: „Vacogni nem fogok kivarr / engem a só mint Stendhal ágát / úgy járom majd mint csont-ikon / a csenddel bélet kő világát.” Ez a keserűség abból a felismerésből származik, hogy az ember csak néhányszor lehet osztályosa a révület-erősségű érzelmeknek, de tartósan nem élhet benne. A költő önnön képtelenségét az ilyen érzelmek folyamatosságára sorsként ismeri fel (a költészet klasszikus fordulata): „Mert annak a sorsa telt be rajta / ki az örök szerelmet akarta.”

A következő fordulatban meg kell magyarázni a szerelmi révület kivételessé-

gét, ezt a csodát. Az ész erre csak úgy képes, hogy a csodát, az álomszerűt a csodák világából származónak tekinti. A szerelem idejét megragadni akaró költő látja, hogy ez az idő lejár: „idő hol van hol? vagy úgy kiválott / a dolgokból mint holtból a lehet?” Az animisztikus szemlélet azért jelenik meg, mert az idő a két szerelmes számára összekapcsoló érzelmi *szubsztancia* volt.

A kedvessel való újratálalkozás éppen az időszubsztancia kíméletlen valósága miatt lehetetlen, ezért a költő kénytelen az álomalatti kútba, az emlékezetbe leszállani (*Három medve dörmögött*). Közben megfigyelhetjük a rimjátékok; gondolattól gondolatig nem gondolat visz. hanem zene: „kútfedőre, / álomalatti kútnak három öre —” mintha a vízbe bukó bűvár gurgulázását, löcsbölését hallanók. A „kedvessel való képzeletbeli találkozás” ismert motívuma többször felbukkan, például *A kéz mélyiségei és emlékezete* című versben is, majd egyre gyengül, és egyre nosztalgikusabbá válik, egészen a Tóth Árpádra emlékeztető anagramma-farigcsálás gesztusáig.

Végül az ősz érkezik. A közelítő tél ellenfényeként többször visszakísért a mentamezők hús zöld színe. A zöld és vakítófehér közé szorult költőnek ki kell törnie. A kitörés színe a *vér*, a mákony. a szüret lényegét kifejező szín. A bacchanáliában felsejlik az elmúlás (*Fölfogni*), és a következő szonettben tudatosul az elmúlás ténye, a szerelemnek és játéknak vége (*Mondják: Fölfogni...*). A költő most a reflexióhoz menekül, hiszen már csak az emlékezetbe való lejegyzés tudja úgyahogy megmenteni a varázst. Mivel az elért szépséget meg kell tartani, a gondolat megfogalmazza a pillanat öröklétkbeni feloldásának programját (*Szíved megnyugszik majd*). Az öröklétkkel való kapcsolatteremtés úgy lehetséges, hogy a költő rátalál az öröklét egyetemes szimbólumára, a Holdra; az emlékezés világára kiterjesztett gravitációja pedig e volt-dolog és minden dolog héján tartja a megnyugodottat. A szonett-korszorú befejezésének feszessége a nyugalom szükségszerűségének tudatából fakad; nem tényleges nyugalom ez, nem lankadás, hanem az új sötétre váró lecsavart lámpa pislogása. A szintézis-szonett méltó befejezés: egycsokorban az összes főmotívumok, és ha e főmotívumok közül is elhagyjuk a csak viszonylagosan fontosakat, legvégül a cím világit majd mint örökláng, a DE IMMORTALITATE AMORIS.

A rímek végig választékosak: a fellelem—félelem teljes és tiszta ríme, a balagó—billegő, olvadó—alvadó, kóstolón—füstölön, vérbelü—vérbeli már-már Ba-

bitsra emlékeztető kinos pedanciája minden pillanatban Szócs költői erényeit és kettős természetét csillogtatja. Rímeiben az alkatilag par excellence trubadúr-költő mutatkozik be, aki villogó rímek és asszociációk kedvéért (ekkor a szerelmes-költészet kisujja hegyét véli érinteni) egy bonyolult gondolatot bárnikor szecskává aprít, torzón hagy, erőszakosan és cinkosan elfelejt azért, hogy a zenei harmónia a vers különböző felhangjain viszsztatérjen. És néha tényleg felmerül bennünk a kétely: vajon olyan motívumok, mint pl. a „Hold leszünk” vagy „éj a hold időszak”, a másodszori használatkor tényleges tartalmi elemek maradtak-e, vagy pusztán a szonett belső álanaforái? Nem tudjuk. A töprengés mindenesetre érdekes.

E versekben többször felbukkan a *bel-ső végtelen* fogalma. Miféle obskurus dolog ez az állandó hivatkozás a külső és belső mélyekre, amely mintha az ellenőrizhetetlen jelentések birodalmába parittyázná az elmét? — kérdezi az olvasó. Itt lép fel a Szócs Gézával kapcsolatban sokat emlegetett Weöres-hatás, a költészet filozófiájában és nem formájában. Kimondottan erről a formaélményről színdentem csak e versek talán legszebbike, a *Kopjafa* kapcsán lehet beszélni. Ebben érezhető a dinamikus mozgásvers-modell, a guruló verssor-kigyó ritmikája, mint amilyen pl. a *Fughettában* találkozunk. Szócsnál a belső végtelen filozofikuma korántsem a keleti filozófia és irodalom hatásától származik. Itt a belső végtelen a kompozíciót szolgálja, és csak másodlagosan válik filozofémává, jelentőelemmé. Ilyenformán: „A kompozíció befelé mindig fokozza a dolgokat: olyan, mint egy állat, melynek letépték a jobb lábát, a bal veséjét és az egyik agyarát, mire maradék-kontúrjain belül fejleszt ki egy új biológiai egyensúlyt; ha tovább nyirbálják, újból a maradék fog egy szervezetbeli harmóniát fejleszteni: gyanús állat. A lélek kapva-kap egy ilyen kompozíciós-rutinton és minden értelmetlen torzón belül alkot egy rendszert; minél kaotikusabb vagy szétesőbb a szeme-ügyvébe esett töredék, annál nagyobb kéjjel szerkeszti meg rend-sémáját: kiegészíti a torzót, de nem kifelé, az ideális egész felé, hanem befelé, a súlyvonal köré szerkesztett mértani ábra köré.” (Szentkuthy Miklós *Prae* című művéből idéztem ezeket a sorokat, Szócs Géza látásmódjára hatással volt ez a mű, sokszor, a prózai numerus felé közelítő verseiben a Szentkuthy-mondat amorf töbréteguése, kattogása sejlik föl.) A kompozíció belső végtelen-tengelye tehát harmóniatengely, a lélekbe a költő a világ elemeit

építi be, és fordítva — innen származik *kompozitorikus animizmus* és metafora-építésének szabályszerűségei.

Szinte hihetetlen, de e versekben a hideg tárgyak, OBJEKTUMOK mindig funkcionális elemként vannak jelen (megszámoltam), nem pedig problémaként, a gondolat körülfonja őket és magába építi, de nem villan ornamentika nélkül rájuk, vagy nem cikázik dolog és maga között, mint például (találomra vesszük e példát) József Attilánál: „Magyar Alföld — gond a dombja: / temploma cövek; / talaja mély aludtjei, de benne / hánykolódnak szögletes kövek“ (*Magyar Alföld*). A dolgokra való sajátos, általában közvetett és funkcionális vonatkozás Szöcs imaginárius világát hozza létre; az egész világ él, lélegzik; a rengeteg zoológiai kevercs, az egész metaforikus óslénysereglet mind egyvalamit sugall: ha nem vagyunk minden pillanatban elég gazdagok, ha nem működik elég magas hőfokon értelmünk, érzékeink, képzeletünk, érzelmeink, akkor azt kockáztatjuk, hogy egyedül maradunk, szemben a dolgokkal, a léttelenség hideg ítéletével. Tagadtnak a dolgok: itt hóbivalyok, iynx-madarak, tükör-bagoly, Óriás-Horizont-Madár, hollószőrű farkasok, vén harcsa (az Utolsó Kérdés Hala), rézbaglyok, monostormadár, holdveréb, üvegvarjú, denevérek, pergamentkutyák stb. vannak. E jelentés animizmus biztosíték arra, hogy az esetleges egyedüllét riadalmát mindig feloldja valami: a forma.

Következnek a mese-versek: a *Heaven's Temple; Bátyám, Nin; Azt hiszem a fehér kövön aludtam...*, a gyermekkor értelmének felmutatásai. Íme, ezek voltak gyermekkori érzékenységünk formái és alakzatai. (Elemezhetetlen versek ezek; meg merte-e próbálni valaki gyermekkor kedvenc Andersen-meséjét, például a *Waldemar Daa és lányait* elemezni?) Ilyen tiszta érzelmi modell keresése következik, keresés, a gyengébb versek illusztrálják ezt (*Who's who; Az tró és a kerekék; Neved betűi ablakok*).

E költészet jelentésének kulcsa, a Fordulópont-Vers a *Kapkodnád te is fejed*. A kötet e versében kerekedik először felül a morális ész nyelvtana a játék nyelvtanán, ebből fakad az Üzenet. Felocsúds-versek ez, a fenyegetett ember első mozdulatáé, aki összefogja mellén a szétnyílt ruhát. A költő új, szigorú feladataira ébred, olyan imperatívuszokra (a moralitás *kategóriáját* kell használni), amelyek elől nincs kitérés. A világ teljes egészében az emberbe költözött, és a poharas polc csörömpölése tompán, de mégis oly vigasztaló szózatként hangzik, mint? Nincs hasonlat. Magunknak kell így megkeresni a belső arcot és utána

a legbelsőbbet is — ha van. De biztosan van: az „óstudás“ semmi mást nem mond, csak annyit, hogy áldozatos erőfeszítéssel megtalálható. Mit jelent ez —, valamiféle, a lélek belső regnumaiban végzett szókratészkedést?

Nem: a *közvetlenség* igazétét. Az érzékenység új formáira, új alakzataira van szükség, egy janzenista szelíd csökönységével ismétli-mondja ezután Szöcs e szavakat majdnem minden versében. Például: „Én, amikor szigony leszek, megsebzem az arcba zárt nevetéseket, hogy kiömöljenek vagy haljanak meg“ (*Anabelle és a betyár*); „Jaj nehogy valamilyen örömről bárki szeretetéről / lemaradjál“ (*Ügy tört össze a költő*); „Az ottani szórt, nehéz világosság pora azokat / nem dermeszti csak, kiket még életükben felöltöztettek szép szavakba...“ (*Third Impression*). Ezután a költészet empiriája érzelmi, a szó csak akkor közöl, ha előbb átjárt, mint ahogy a mákony íze is erőssége után jár. A versek befogadási receptjéről van szó, ha ez nem működik, általában a vers élettelen. Felmerülnek a *mi a költő* kérdései, olyan kérdések, amelyek Szöcs további fejlődésének igazi biztosítékai.

Egy versrétegre még ki kell térnünk: szürrealisztikus verseire (például *Kőgyökerek a fal mellett*). A nyelv még fel nem használt, el nem koptatott, közhelyé nem változtatott kincsei és meddőhányói vannak a *különös* képeivé. Az új jelentések feltárásának szintaktikai szimata vezeteti ujjongó magabiztossággal a nyelvi különösségek, torznak tűnő aszociációk használatában (Kántor Lajos észrevétele szerint — sokszor *költészetnek* kárára). Ez az élmény a reneszánsz nyelvfilozófia eufóriájához hasonlatos, amely már a dolgok beutazásának előfeltételeként tekinti a nyelvet, és tákolja. fúrja, faragja, mint Szöcs a „rossz, csikorgó úrhajót“. És milyen alapvetően meghatározza ez a világgépet és a tétéles erkölcsöt! Giordano Bruno így fogalmaz: „Egy pürrhóniánus azt mondta — ki tudja, nem a mi állapotunk-e a halál, azoké meg, akiket elhunytaknak mondunk, az élet? Éppúgy — ki tudja, nem áll-e a boldogság és az igaz üdvösség a mondat részeinek helyes összekapcsolásában és egymásutánjában?“ Megdöbbentő hasonlóságot mutat ez a mondat Szöcs ítéletével: „Nem lenni is csak egy alakja annak / amit, bár nincs, úgy neveznek, lenni“ — amit úgy is fel-foghatunk, mint alaptételt a képzeletnek a lírában elfoglalt helyére vonatkozóan. És ismét elemezhetetlen versek következnek, a dobudzsai Holló-völgyében született kiváló *Third Impression, Amikor a kerecsen...* és a gyász komor, pompás ciklusa, az *Öt vers Evikének*.

Szőcs Géza tételeket is közül könyve végén, ezeket nem elemezzük, mivel nem versek. De egyik kiváltképpen megragadta figyelmünket, így szól: „Légy tisztá arra a folytonosságra, ami ezt a mondatot Asztalos István *Újlesztendő*-beli erkölcsi célkitűzéséhez kapcsolja. Ottani megfogalmazása: „En becsületos akarok maradni magam előtt is.“

Tudatossága és költői ösztöne majd megővja Szőcs Gézát attól, hogy költészetének erényei szélsőségekké váljanak. Lehetne teremtetett eszményeiből: az *érzékenység új formáinak kereséséből*, *közvetlenségvágájából* érzélgés, *választékos-ságából* szecessziós formajáték, *képzeletének gazdag és kifogyhatatlan világából*

céltalan szubjektivizmus és ezoterizmus. De e merev fogalmak: nem pusztá ijesztgetés.

Az igazi és egyetlen arc keresése folytatódik, és hisszük, hogy az olvasók megértik és értékesítik ezt az üzenetet, annál is inkább, mivel az azt hordozó költészet hazai magyar irodalmunk fejlődésének szükségszerű mozzanata és kultúránk jelensége, hiszen törekvéseivel Szőcs nem áll egyedül. A békeidők a problémákat „finomszerkezetűvé“ alakítják, e „finomszerkezet“ pedig a költészet számára a megközelítések sokaságát szolgáltatja. A művesebb-elvontabb költészet útján — amint bizonyítani igyekeztük — indult meg Szőcs Géza.

Egyed Péter

Molekuláris botanika

Gondolom, minden tudományt kedvelő olvasó könyvespolcán ott áll egy vagy több kötete a Kriterion kiadó *Korunk Könyvek* sorozatának. E népszerű és hasznos sorozat kötetei elsősorban a modern tudományos módszerek, az általános kutatási alapelvek és a különféle elméleti és gyakorlati eredmények, megoldások általános vetületeit tárják az olvasóközönség elé. S teszik ezt tudományos igényvel, anélkül azonban, hogy a részletkérdésekben elvesznének, mert céljuk ismertetni napjaink korszakalkotó tudományos felfedezéseit, ezek körülményeit, valamint következményeit a természet, a társadalom, a gondolkodás legkülönbözőbb területein.

Különös érzéssel tettem le a kezemből a sorozat egyik újabb kötetét, Szabó T.E. Attila könyvét.* Eddig ugyanis úgy tudtam-tapasztaltam, hogy minden botanikai könyv felsorolásokat, osztályozásokat és leírásokat tartalmaz. A klasszikus értelemben vett botanika túlságosan merev, nem követte elég rugalmasan a biológiai tudományok fejlődését, és első sorban a makroszkopikus leíró módszert alkalmazta. Egyre inkább égető szükség-szerűséggé vált a mikroszkopikus vizsgálatok eredményeinek integrálása az eddigi ismeretek zárt rendszerébe. A matematika, a fizika, a kémia és a technika legújabb eredményei meghatározólag hatottak a biológiai tudományokra is, és a megfigyelő, leíró, egyedi kísérletezés módszereit szervesen egészítették ki a molekuláris szemlélet következményei.

Kellemes meglepetésként hatott, hogy a szerző gyökeresen új szempontok szerint oldja meg a növényvilág bemutatását. Mintha a mottóul választott Szent-Györgyi-idézetet igyekezett volna gyakorlatba ültetni: „Akkor fogjuk valóban megközelíteni az élet megértését, amikor valamennyi struktúra és funkció valamennyi szinten [...] egyetlen egységbe olvad össze.“ Szabó T.E. Attila valóban szervesen olvasztja mondanivalójába a modern biológiai szemléletet, s így a molekuláris biológia, a biofizika és biokémia, a sejtján és szövettan, az ökológia és a számítógépes feldolgozás eredményei át- meg átszövik a könyvben tárgyalt botanikai kérdéseket. Ezáltal a szerző teljesen új megvilágításba helyez nagyon sok klasszikus ismeretet, és sikerül realisabb keresztmetszetét adnia a növényvilág rendszerének.

Rendkívül találó a könyv címe, amely két, az átlagolvasó számára gyakran ugyanazt jelentő fogalmat hangsúlyoz: *szerkezetek* és *rendszerek*. L. von Bertalanffy — a rendszerelmélet megalapítója — szerint a szerkezetek a felépítő elemek természetét, formáját és térbeli elhelyezkedését jelentik. A rendszer ennél több, mert figyelembe veszi az alkotórészek közötti kölcsönhatást, s ezáltal funkcionális szempontból jellemzi az építőelemek halmazát. A szerkezet és rendszer kapcsolata harmonikus összhangban jelentkezik Szabó T.E. Attila könyvének minden fejezetében.

A könyv tárgyát a szerző hat fejezetre osztva tárja az olvasó elé. A bevezető fejezetben érdekes időrendi táblázatot kapunk a legfontosabb botanikai felfedezésekről, valamint az ezekhez

* Szabó T. E. Attila: *Szerkezetek és rendszerek a növényvilágban*. Korunk Könyvek. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1975.

kapcsolódó eseményekről. Ez a fejezet tárgyalja a táplálkozási láncnak és az emberi népesség növekedésének kapcsolatát is — rávilágítva a botanikai kutatások nagy gyakorlati fontosságára és időszerűségére.

A második fejezet a szerkezet és működés szoros egységére vet fényt. A biológiai rendszerszemlélet szükségességének és dinamikus fejlődésének bemutatása után a szerző áttér a molekuláris vonatkozásokra, s ezen az úton jut el a fitoszféra tárgyalásáig. A sejtszervecskék szerkezetének részletes leírását a sejtszerkezet, majd a szövetek szerveinek áttekintése követi. E szerkezeti tanulmányozást harmonikusan egészíti ki a működési jelenségek (formaképzés, anyagfelvétel, felépítés, lebontás, szervesanyag-termelés) vizsgálata. Mondanivalóját itt a kultúrnövények botanikai sajátosságaival, valamint mezőgazdasági szerepükkel zárja a szerző.

A következő fejezet a botanika, a biokémia, a genetika és a kibernetika összefonódásának jegyében álló, korszerű kutatások eredményeit ismerteti. Részletesen tárgyalja a növényi szervezetek információhordozóit: a nukleinsavakat, a géneket és a kromoszómákat, majd rámutat arra, hogy a perturbációk lehetőségei — az átöröklés függvényében — a mikro- és makroevolúcióban nyerne kifejezést. E tulajdonságokat az ember felismerte, és a nemesítés nehéz, több nemzedék munkáját igénylő tudatos folyamatában saját céljainak megfelelően próbálja átalakítani a különféle növényfajokat. Ehhez természetesen ismernie kell — lehetőleg tökéletesen — a génkészletet, és vigyázniia kell arra, hogy a természetes szelekció folyamán kialakult nagyon ellenálló fajok lehetőleg ne vesszenek ki. E szükség felismerése nyomán jöttek létre az ún. génbankok, ahol az egyre ritkuló fajok magjait őrzik és szaporítják korszerű módszerekkel.

A negyedik fejezet — *Rendszerezés* — a könyv legvitathatóbb része. És ez nem is meglepő, hiszen a botanikai rendszerezés új szempontjait és módszereit akarja itt bemutatni a szerző, ami távolról sem könnyű feladat. A felvázolt megoldások mindenesetre a modern molekuláris botanikai szemlélet jegyében fogantak, és ez a továbbfejlődés általános iránya. Ugyanitt kerül szóba a biológiai rendszertanok alapvető kérdése is: a „faj” fogalma. Abszolút igazságként fogadhatjuk el, hogy a természetben létezik a faj mint olyan növényi és állati egyedek összessége, amelyek egy adott rendszerezés szempontjából közös jegyekkel (sajátosságokkal) rendelkeznek. De bármely meghatározás a faj fogal-

mára csupán relatív lehet, mert a természet *végtelen* megnyilvánulási lehetőségeit *véges* formákba akarja szorítani. Kulcskérdésnek tartom ennek tisztázását, amit Szabó T.E. Attila kitűnően oldott meg, amikor leszögezi: „A faj fogalma általában két megközelítésben és négy formában használatos”, és „a faj morfológiailag meghatározható egység kell hogy legyen, mely azonos vagy kis mértékben eltérő génkészletet tartalmaz. És ez a génkészlet egymással termékeny kereszteződő populációkban fordul elő”. A növényi egyed fogalmi körének bemutatása és a rendszerezési munka jelentőségének ismertetése zárja a fejezetet. Ez utóbbira csupán egyetlen példa: manapság 370 000 élő növényfajt tartanak számon, de nem túlzó az a becslés sem, amely a növényvilág fajainak valószínű számát mintegy félmillióra teszi.

A következő fejezetben a hagyományos darwini koncepciót szövi át a szerző modern molekuláris okfejtéssel. E kapcsolati rendszer egyszerű gondolatokat eredményez, és egyes elemeiben a növényvilág evolúciójának olyan tudományos igényű magyarázatát tartalmazza, hogy érdemesnek találnám bővebb kifejtésre is egy újabb munkában. A bioszférában a növények egymás mellett, egymás fölött, sőt együtt élnek. E növénytársulások életének, belső funkcióinak tükrözését matematikai összefüggések objektív módon teszik lehetővé. Két vagy több faj együttélésének szabályait ugyanabban a biocönózisban matematikai eszközökkel határozták meg Lotka, Volterra, D'Anconna és sokan mások. Két faj kölcsönhatásának viszonyait (például ragadozó—áldozat) egy differenciál-egyenletrendszer megoldásai adják meg. Am ez csak egy matematikai *modell*, amely megközelítőleg néhány fontosabb paraméter figyelembevételével írja le a valóságot. A darwini evolúciós tan éppen azért jelentett forradalmi változást, amint ezt száz év távlatából megállapíthatjuk, mert segítségével a fajok küzdelmét a létért ma már matematikai összefüggések formájában modellezhetjük. Darwin tehát a természet egyik alapvető törvényszerűségét fedezte fel, amelyet mi most objektív módszerekkel próbálunk tanulmányozni.

A zárófejezet a konkrét gyakorlati számítások módzatainak szenteli a legnagyobb teret. Bemutat néhány számítógépes programot (magától értetődően FORTRAN programozási nyelven, mert ez ma a tudományos eredmények feldolgozásának és kiértékelésének általánosan elfogadott számítógépes nyelve). Az elektronikus számítógépek óriási léptekkel törnek előre, hatolnak be a tu-

domány és a technika legkülönbözőbb területeire, s így eljutottak a botanikához is — amint erről és ennek eredményeiről a szerző e fejezetben tudósít.

A könyvben tárgyaltakat 17 ábra és 10 táblázat egészíti ki. Az ábrák anyaga sematikus, de kitűnően tükrözi a lényegét, és ezáltal elősegíti a tényanyag elmélyítését. A táblázatokat sűrített formában hatalmas mennyiségű információt tartalmaznak, ahol még a szakember is bőven kap böngészni valót. Nagyon helyesnek találom az ábra- és táblázatjegyzék, valamint a részletes név- és tárgymutató beiktatását a könyv végére.

Amint az egyes fejezetek bemutatásából is kiderülhetett, Szabó T.E. Attila elsősorban a molekuláris szemléletet igyekezett érvényesíteni. De tisztázni próbált a növényvilággal kapcsolatban olyan gyakorlati kérdéscsoportokat is, mint a mezőgazdasági és ipari vonatkozások, az élelmezés problémája, az anyagok körforgása, a környezetvédelem, a nemesítés stb. Nagyszerűen kapcsolta össze a különböző tudományágak eredményeit: „A genetikai programvezérléshez kapcsolódó biokémiai rendszerek folyamatosan ellenőrzik a szervezet belső paramétereit, megindítják vagy megállítják, késleltetik vagy gyorsítják az osztódást, adott időkben bekapcsolják a sejtfal állapotát vagy a sejt tartalmát befolyásoló, meghatározott enzimsziszterek szintézisét, és ha elérkezett az ideje, érett sejtékként, a differenciálódott szövet részeként rögzítik a sejtet, meggátolják a további osztódást.“

Egy mondatban utal itt genetikára, kibernetikára, termodinamikára, citológiára, hisztológiára, morfológiára, fiziológiára oly módon, hogy nem érezzük a gondolati törést. Szabó T.E. Attila könyve is igazolja, hogy ma a tudományágak élénk összefonódásának vagyunk tanúi, és csak azok tudnak lépést tartani a legújabb tudományos kutatásokkal, akik legalább a minimális ismeretekkel rendelkeznek a különféle határtudományokból.

Mint minden könyvben, ebben is vannak hibák: egy helyen (42.) például 45 milliárd évvel ezelőtre teszi a földi élet megjelenését, amit ma hozzávetőleg 4 milliárd évre becsülünk; másutt (43.) a fotoszintézis megjelenését 12 milliárd évre „taksálja“, holott ez mai tudomásunk szerint mindössze 2,7 milliárd év. Am ezek nyilván csak apró elírások (esetleg sajtóhibák) és keveset vonnak le a könyv értékéből, melyet az egyik legsikerültebb hazai magyar nyelvű tudományos munkaként tarthatunk számon.

Szabó T.E. Attila nem első könyvével jelentkezik az olvasóközönség előtt. Jó tollú szerző, aki hatalmas tényanyagát a tudományosság igénye mellett közérthető formában adja elő. E könyv is kiváló példája annak, hogyan kell tudományos kérdésekről modern felfogásban és közérdeklődést keltően írni. Nagyon hasznosnak tartanám hasonló felfogásban és stílusban írt könyvek megjelentetését az állattan, a növényélettan, az állatélettan, az ember anatómiája és élettana terén elért újabb eredményekről.

Vincze János

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

GABRIEL LIICEANU: TRAGICUL, O FENOMENOLOGIE A LIMITEI ŞI DEPĂŞIRII

A könyv nemcsak hazai, de — tudomásunk szerint — nemzetközi viszonylatban is hézagpótló. Szerzője arra vállalkozott, hogy megírja a hiányzó marxista tragédiaelméletet. Az igényes kísérletet a következő felismerés ösztönléte: bármilyen próbálkozás a tragikum kiküszöbölésére valójában azt jelenti, hogy a végességének tudatában lévő lény tagadja meg saját ontológiai meghatározottságát; lemondva a tragikumról, az ember arról mondana le, hogy autentikusan élje egyéni és történelmi életét.

A könyv végén alapos, mind a klasszikus, mind a modern szakirodalmat fellelő kritikai bibliográfiát kapunk, amelyben a szerző — többek között — D. D. Roşca felfogásához való viszonyulását is tisztázza. Liiceanu kifejti, a *Tragikus lét* azért áll igen közel hozzá, mert Roşca számára a tragikum az ember megkülönböztetett jelentőségű létformája. Unamuno mellett csak D. D. Roşcánál található

meg az a szemlélet, amely a tragikum elemzését egyetemes metafizikai vízióvá tá-
gítja. Ez pedig elkerülhetővé teszi a képmutató optimizmus üres lelkendezéseit csak-
ügy, mint a javíthatatlan borúlátás gázszos lírizmusát.

„A marxista filozófia, akárcsak a keresztény bölcsélet, lényegében tragikum-
ellenes volna (Steiner, 1961), a szocialista társadalmak pedig elleneznék a tragikum ku-
tatását (Brereton, 1968). Amikor a marxizmust egy földi paradijsom elméletévé
változtatják, s a tragikumnak a viszonylagos határok abszolutizálásával történő fel-
számolását, illetve annak egy világi függelékét látják benne, akkor rendszerint
egy álmarxizmust vesznek tekintetbe. Ez utóbbit két vulgarizáló törekvés jellemzi:
az önelégült ember lelkületéhez tartozó optimizmus, az üres lelkendezés, amely
nincsen tudatában a lét korlátainak, sem pedig a minden elért szint viszonylagos-
ságának, ez a történelmet valaminő célokkal rendelkező folyamattal való azonosítás.
E felfogás szerint a történelem a cél elérésével meg is szűnik.

Annak tisztázásához, hogy milyen úton-módon fogadja be a marxizmus a
tragikumot, le kell mondanunk az egzisztenciális határok fölött átsikló álszent
optimizmus modelljéről. Arra is emlékeztetnünk kell, hogy a történelemre alkal-
mazott dialektika szelleme szerint minden kitűzött és elért határt csak viszonylagos-
nak, tagadhatónak szabad felfognunk.“

„A tragikum jelenségének marxista értelmezése kettős megközelítést igényel:

1. Egyfelől a marxista filozófiát betűje és szelleme szerint minden sematikus,
egyszerűsítő és idillikus értelmezéstől tisztán kell felfognunk. Ehhez olyan filo-
lógiai és hermeneutikai szöveggutatásra van szükség, amely a jövő társadalmáról
s az emberi egyéniségről szóló koncepcióra utalva bebizonyítja, hogy

a) a marxizmus nem csupán a történeti pragmatikával és szociológiával
meghosszabbított hegelianizmus, s ebből következik, hogy a kommunizmus sem
lehet a történelemben tetet öltött Abszolútként e történelem dialektikájának nyil-
vánvaló cáfolata. [...]

Az így felfogott kommunizmus nem tökéletes, hanem tökéletesíthető társada-
lom (Wald). Egy ilyen koncepció lehetővé teszi az abszolút igazságosság, szépség és
jószág idillikus filozófiájának meghaladását, lehetővé teszi a keresztény felfogás-
sal való azonosítás elkerülését. Ne értelmezzük tehát a jövő társadalmát azzal a
gyermetegen kezdetleges naivitással, amely a mese pszichológiáját viszi át az érté-
kek világára, s a különböző tájak földrajzának megfelelően osztogatja a jót s a
rosszat, az igazságot s a jogtalanságot, a boldogságot és a szenvedést. [...]

b) Ha a szenvedés is osztozik »az összes emberi érzékek elidegenedése törté-
neté-ben (Marx), s úgy idegenített el önmagától, mint magának az elidegene-
désnek a szenvedése, ez azt jelenti, hogy »az összes emberi érzékek és tulajdon-
ságok teljes emancipálása« vissza fogja helyezni — az örömmel való egyenletben —
a szenvedést az emberi lények birodalmába mint igazságának egyetlen helyére. [...]

2. Másfelől, a tragikum jelenségét a maga dialektikus és paradoxális mivolt-
ában kell megragadnunk, ami feltételezi annak megértését, hogy

a) a tragikum nem akármilyen, hanem a legfőbb rossz, s így képes a jóba
való átcsapásra és a legszélesebb értelemben vett alkotáshoz tartozó feszültség
megteremtésére;

b) a tragikum nem akármilyen szenvedést okoz, hanem a legnagyobbat, azt,
amely örömben lendülhet át, a lélemben előidézzi az átélés optimális feszültségét,
képesse teszi az embert arra, hogy a legteljesebb mértékben kibonthassa adott-
ságait.“ (Editura Univers. București, 1975.)

G. E.

KASSÁK LAJOS: CSAVARGÓK, ALKOTÓK

Egy nagyívű írói-művészi pálya kevéssé ismert, de sokat vitatott pászma-
ját mutatja be Kassák irodalmi tanulmányainak, kritikáinak és vitacikkeinek ez az
első gyűjteménye. A nemzetközi avantgarde és a XX. századi modern magyar
irodalom fontos dokumentumai kerülnek az olvasó kezébe, nyilván olyan írások
is köztük, amelyeket már meghaladott az idő. De nem kevés azoknak a Kassák-
tanulmányoknak a száma, amelyek nem csupán történelmi tanúságtételként, ha-
nem többé-kevésbé időszerű esztétikai-kritikai eszme-futtatásként olvashatók ma
is, a Kassák körüli összecsapások nyugvása idején. Íme, egy részlet *Önarckép —
háttérrel* című, emlékező tanulmányából:

„Ezer kifogást emeltek ellenem, akik verseim első szavától az utolsóig ilyen
vagy olyan ritmikai szabály szerint nem tudták végigskandálni soraimat. Az el-

hangzott gúnyolódást és támadást elsősorban azoknak a kritikusaimnak köszönhettem, akik kész formulákkal közeledtek az eléjük kerülő műhöz. Dogmatikusan hiányolták azt, ami nincs benne az alkotásban, és hibáztatták, ami benne van. A mű csak alkalmul szolgált nekik ahhoz, hogy elmondhassák merő okoskodáson alapuló teóriájukat.

Persze, voltak más mentalitású és más felfogású kritikusaim is, és ilyenek ma is vannak. Őket szokták alkotó kritikusoknak nevezni. Kibontják a mű érzelmi és értelmi tartalmát, megértik formaszervezetét, és feltárják, indokolják hozzájuk való viszonyukat. Hatni hagyják magukra a művet, s végül nem fellebbezhetetlen szentenciát nyilvánítanak ki, hanem vallanak, nemcsak a megkritizálandó objektumról, hanem saját kritikai képességükről is. Az ilyen kritikusokra többek között az is jellemző, hogy nemcsak a fémjelzett halottakkal, hanem a védekezni tudó, még mindig alakulóban lévő élőkkel is behatóan, mellékgondolatok nélkül foglalkozni mernek. Az ilyen kritikusok követhetnek el tévedéseket, de mindenkor készek azokat a nyilvánosság előtt megkorrigálni.“ (*Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1975.*)

K. L.

MICHEL DEGUY: RELIEFS

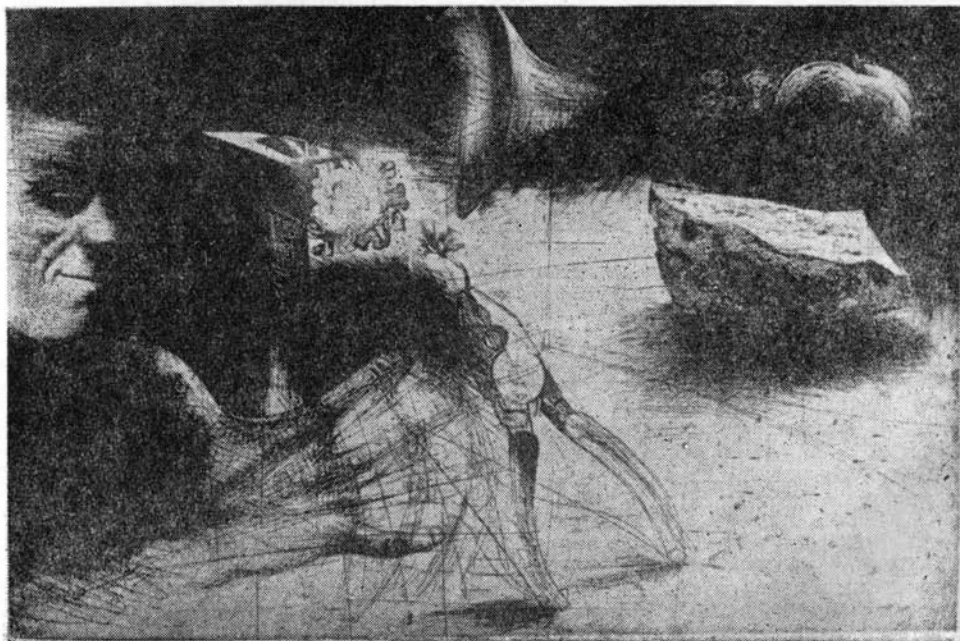
Kötetnyi verssel jelentkezett 1959-ben, s ezt követte Thomas Mannról írott könyve, melyről így vallott később a szerző: „Ez az érdeklődés abból az időből származik, amikor [...] a mítikus alapokhoz való humorisztikus viszonyulás izgatott, a judeo-keresztény hit ironikus relativizációja, a polgárnak az az igénye, hogy a tűzzel játszassék anélkül, hogy megégetné magát, vagyis csekély befektetéssel »a nagy európai kultúra« megközelítésének egyik módja. [...] kikapcsolódás-féle volt ez együttal Heidegger olvasása közben.“ Deguy 1973-ban „visszatér“ a költészethez: más úton, persze. Nyelvkritikai nagyszézt ír *Le tombeau de Du Bellay* (Du Bellay síremléke) címmel, a XVI. századi Pléiade-nak arról a költőjéről, akitől a modern francia lírát eredeztetik. A könyv megjelenésekor a bábérosztogatásban egyébként meglehetősen fukar francia kritika a nagy szellemi eseményeknek kijáró ünnepet ült. Legújabb könyvét Michel Deguy francia és külföldi lapoknak adott nyilatkozatokból, előző könyvei kritikáiból, művészien megmódolt értekezésekből és tudósan rafinált prózai költeményekből állította össze. Sokoldalúsága, az a szellemes játékosság, amellyel hallatlan erudícióját kezeli, olyan, valóban új típusú alkotónak mutatja Deguyt, akinél nem lehet, nem is fontos elkülöníteni a megismerést művészi szintézisbe sűrítő teremtetőt az analitikus kritikai elmétől.

„Az olvasó Kafkát, Joyce-t, Musilt, Borgest olvassa... Miért? Mert előnyben részesíti a mesét, amely visszavezet a megvilágíthatatlanhoz (Kafka kifejezése), a narratív jelentés titkos gyönyöréhez. Az értelem a narráció gyönyöre, az empirikus okozatiság összefüggéséé a logikai szigorral, mint ürügy »a küszöbönálló revelációra« (Borges); mimitikus valóságábrázolásban »hihető« vezetője a megálmodott-majdnem-pontosságnak. Értelem? Az, ami kommentálható egy nyelvtanilag szabályozott közlésen belül, úgy, hogy a mondat alegységeire, s egymást helyettesíthető kijelentésekre bontjuk, vagyis lefordítjuk arra a nyelvre, amelyen írták, tehát más nyelvekre is; majdhogynem azt mondtam: kritizálhatjuk. (Ez visszavet bennünket »a kritika« valamikor szinkronikus rendszeréhez; példát mondok: vegyünk egy olyan fogalompárt, mint a »hamis—hiteles«, s ez az ideológiai ellentétpár egy nemzedéktől, időben az 1940—1960-as évektől datálódik; minket nem annyira ezeknek a fogalmaknak az »önmagukért való« egymást kizáró ellentétessége foglalkoztat, az, ami oly sok, ma már elült »szenvédélyes vitát« táplált [ó, ha elolvashatnók egy egész korosztálynak például a Sartre—Camus rendszer idején írott irodalmi és filozófiai »disszertációját«!], mint inkább eltérése a következő színreleelő homológ szópártól, a következő nemzedékre jellemzőtől; de ezt a különbséget csakis diakronikusan foghatjuk fel).“

„Mi is a szöveg? A kérdés, mint ontikus-ontológikus, előírja a választ. Szövegről beszélni, meghatározását keresni, így, hogy lényegének kérdését vizsgáljuk, azt a módot, ahogyan levőként léteznek, annyi, mint a metafizikai problematikához folyamodni; és ha *így* tesszük fel a kérdést, valóban oda(vissza)kanyarodunk, ahol ez a radikális metafizikai komplexitás mint olyan hasonlatos minden létező dolgokéhoz. Olyanformán közmegegyezésünk középkori értelemben vett, vagyis az »ens, unum, verum, bonum, convertuntur« ajánlata szerint való transzcendentaliz-

musa a priori meghatározza azt, amiből annyi tudást válthatunk fel esztétikai kifejtésekké, amennyit csak akarunk, s maga a szöveg, amennyiben van (ens), rendelkezik *egy-léttel, igaz-léttel, szép-léttel és jó-léttel*, amelyek beválthatók az ő levés-létére: az onto-teológiaiánál mondott gyökérnél ragadjuk meg az esztétikai kategóriákat (vagy ők ragadnak meg bennünket), s mindannak a megítélését, ami írott, »beleértve« századok sorának irodalmát; de talán nem a századok századait. Egy szöveg, a szöveg annyiban lesz tehát modern, amennyiben mentesül ettől a problematikától — melyhez negatív értelemben mindig is tartozott, nem tartatván (immár) sem *egy-*, sem *igaz-*, sem *jó-*, sem *szép*nek; hanem sokszorosnak, kitaláltnak, formátlannak, erkölctelennek. Csakhogy az a néhány észrevétel, amelyet itt figyelmükbe ajánlok, ha ugyan nem lankad máris ez a figyelem, éppen a »nem kecmergünk ki egykönnyen; ne játszunk meg, hogy a vonalon túlról beszélünk« közhelyén reked meg; fékentartva a fiatalos gögöt, amely azt-hiszi-hogy megtalálta, mert szójátékokat farag, játékkártyákká szabdalja a szóban forgó könyvet, központalanít, nagybetűsit, heterografizál stb. Ami nem jelenti azt, hogy én el-lene lennék mindennek.“ (Éditions D'Atelier. Paris, 1975.)

Sz. J.

Szilágyi Zoltán: Szerszámok ünnepe

Színház-erőd a Temze partján

Aki három évvel ezelőtt megállt a westminsteri oldalon, csodálkozva nézte, mi lehet az a hatalmas betonhasáb-halmaz a folyó túloldalán, nem messze a Waterloo-hídtól, a South Banket, a Temze déli partját egyértelműen meghatározón. Londonnak akkor még lélektelen nevezetessége volt a Nemzeti Színház új épülete, a Laurence Olivier (ma, angol pontossággal: Lord Olivier) vezette társulat ideiglenesen az Old Vic kopott épületében játszott. A 128 éves álom végül is Peter Hall igazgatása alatt valósult meg: 1976 márciusától saját termeiben játszhat Anglia Nemzeti Színháza.

A hosszú előtörténetet dióhéjban foglalják össze a nagy képesriportokat közlő magazinok (THE DAILY TELEGRAPH MAGAZINE, 1976. márc. 6., THE SUNDAY TIMES MAGAZINE, 1976. márc. 14., TIME, 1976. márc. 15.), s felidézik Shaw véleményét a brit közönségről: „Ők soha, semmit sem akarnak; ők sosem akarták a British Museumot vagy a Nemzeti Galériát vagy a westminsteri apátságot, de most, hogy ezek ott állnak, egészen büszkék rájuk, és úgy érzik, hogy ezek nélkül nem lenne teljes a tér.“ Tény mindenestre, hogy az első javaslat éve, 1848 óta valóban sok idő telt el, míg aztán 1949-ben megszületett a döntés a Nemzeti Színházról. Magát a színházépületet 1969-ben kezdték el építeni, Denys Lasdun építész tervei szerint, s mire az avatásra sor kerülhetett, az építési összeg 15 millió font sterlingre rúgott. Így készült el, Laurence Olivier, majd 1973 novemberétől Peter Hall áldásos igazgatása alatt, a Temze parti betoncsoda, amelyet a *Time* cikkírója a manhattani Lincoln Centerrel hasonlít össze, a *The Daily Telegraph Magazine* pedig Peter O'Toole-t idézi: „a legelbűvölőbb, a legelfogadhatóbb fattyú, amely valaha a világra jött.“ A „fattyú“, a „korcs“ Le Corbusier szellemét őrzi, a Royal Festival Hall, a National Film Theater és a Hayward Gallery szomszédságában. Építője, Denys Lasdun legnagyobb érdeme — írják a lapok —, hogy még sosem tervezett színházat, de kikérte a legnagyobb színháztervezőket, Olivier, John Dexter, Peter Brook, Peter Hall véleményét. Az épületkolosszus három színháztermet foglal magában: elsőként a 890 férőhelyes Lyttelton Theater nyílt meg, ez hagyományos proscenium-színház; a Laurence Olivier nevet őrző Olivier Theater modern termében 1160 nézőnek biztosítottak helyet, úgy, hogy a színész és a néző viszonya mégis ideális maradjon: a színpad és a nézőtér 125–130 fokos szöveget zár be; végül a 400, illetve 200 főnyi közönségre beállítható Cottesloe Theater lesz a kísérleti színpad. Öltözők, irodák, vendéglők egészítik ki e színházi komplexumot, minden természetesen a legmodernebb technika követelményei szerint — s ezek között nyilván elsődleges fontosságú az új technikai és egyúttal művészi lehetőségeket nyújtó színpad, a leggyorsabb színváltozásokat lehetővé tevő gépi felszerelés.

Persze, a színház külső arcánál sokkal izgalmasabb a belső, amelyet egyelőre csak leírásokból ismerhetünk, esetleg következtethetünk rá más angol együttesek teljesítményéből, Peter Hall rendezéseiből (hirnevét a Royal Shakespeare Company igazgatójaként alapozta meg, 27 éves korában!), s kiváló angol filmek és tv-produkciók ismeretében. A Lyttelton Theater az Old Vic hat előadásával kezdi első évadját: a *Hamlet*ben Albert Finney játssza a címszerepet, Ibsentől a *John Gabriel Borkman* szerepel a műsorban, Beckett *Ó, azok a szép napok!* című drámájának előadását Peggy Ashcroft fémjelzi színészileg; egy Ben Travers-vígjáték mellett a kortársi angol drámát Harold Pinter és John Osborne egy-egy újabb darabja képviseli. A *No Man's Land* (Senki földje) a kritikus J. C. Trewin véleménye szerint nem annyira Pinternek, mint inkább Peter Hall rendezésének s a színészi játéknak köszönhetően nagy siker („jó ideje nem láttunk olyan színészi alakítást, mint Ralph Richardsoné és John Gielgudé“ — írja Trewin a *Nagyvilág* 1976. márciusi számában, az 1975-ös londoni évadról szólva; s hogy ez mit jelenthet, csak az alkothat fogalmat róla, aki valamennyire is ismeri az angol színészek egészen kiváló átlagteljesítményét, nem szólva az évadról évadra meghódított művészi csúcsokról!).

A beszámoló és riportok társaságában ugyancsak természetszerűen találko- zunk a londoni National Theater igazgatóját megszólaltató interjúkkal. Valamennyi felsőfokban beszél e tüneményes-gyorsan felívelő művészi pályáról, Peter Hall rendezői és színházigazgatói erényeiről. Valóban meggyőző és számunkra meglepő az a határozottsággal és céltudatossággal párosult közvetlenség, amely Peter Hall szavaiból sugárzik. Az igazgatói íróasztal őt nem választja el színészeitől, és sem- mit sem tart veszélyesebbnek, idegenebbnek a színháztól, mint az elhivatalnokia- sodást. Mint a *The Daily Telegraph Magazine* riportérének elmondta, tudatában van annak, hogy a színházban semmi sem örök, így az érdemek is addig érdemek, amíg újra és újra igazolódnak: „Tudom, hogy annyira vagyok jó, amennyire jó a legutolsó produkcióm.“

Kommentár fölösleges.

K.L.

TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZI GONDOLKODÁS (Era socialistä, 1976. 6.)

Solomon Marcus a mintegy húszéves tudományközi tevékenységről írott cik- kében úgy véli, hogy a legégetőbb és legérdekesebb kérdések éppen a legkül- önbözőbb területek érintkező pontjain találhatók. Például ilyenek: hogyan fér össze a szakosodás a tudományközisé- gel? Hogyan lehet a különböző specialitá- sús szakemberek problematikai, látásbe- li, gondolkodásbeli, elvonatkoztatásbeli, nyelvi különbségét egyeztetni? Hogyan kell a tudományközi vonatkozásokat az elemi, közép- és felsőfokú, illetve poszt- univerzitáris oktatásba bevitni?

Az egymást érintő tudományágak sze- rint a következő lehetséges tudomány- közti területeket sorolja fel Solomon Mar- cus: 1. két tudományág között (a biofi- zika vagy a matematikai gazdaságtan), 2. a technika két ága közötti érintkezési felület (az elektrotechnika felhasználása az atomtechnikában vagy a kommuniká- ciós technikában), 3. a művészet két ága között (film és színház a prágai „laterna magica“-ban, zene és építészet Xenakis és Le Corbusier alkotásaiban), 4. a tudomá- ny és technika közti terület (a mate- matikai logika felhasználása az áramkö- rök tanulmányozásában és automata be- rendezések megszerkesztésében; a bio- mérnöki szak), 5. tudomány és művészet (matematikai szabályok zenei konstruk- ciója: a Fibonacci-sor Aurel Stroe zené- jében), 6. a művészet és technika közti határterület (a komputergrafika ipari és dekoratív felhasználása). A hasonló két- oldalú kölcsönhatásnál gyakoribb a plu- ridiszciplináris kutatások területe.

Természetesen a tudomány, technika és művészet mellett önálló polgárjoggal sorolható fel a filozófia. Azért nem ke- rült a fenti, kölcsönhatású tudományok besorolásába, mert a filozófia kötelező módon van jelen mindenfajta emberi te- vékenységben, minden alkotási folya- matnak állandó eleme. A filozófia in-

terdiszciplináris jellege a filozófia lé- nyegéből adódik. Az ideológia szintén mint megkerülhetetlen koordinátor jele- nik meg, ugyanakkor az ideológia fej- lődése is elképzelhetetlen a tudomány, technika és művészet öntörvényű fejlő- dése és újabb sajátosságának figyelem- bevétele nélkül.

Hamarabb jelennek meg az új tudomá- nyközi területek, mint szakembereik. Ez a szükséglet az oktatás minden fo- kának átszervezését igényli.

Solomon Marcus ezután a tudomány- közti területek sajátosságát és a bekövet- kezett módszerbeli áttételt elemzi. Esze- rint ha valamely tudományágat egy más ágazat kutatási modellje alapján elem- zünk (ahogyan például a társadalomtu- dományok folyamodnak természettudomá- nyos modellhez), a kezdeti meg nem felelés a modell teljes elvetését eredmé- nyezheti... További nehézség, hogy a társadalomtudományban újabb keletű a modellezés; e tudományok kutatói eddig a jelenségek *sajátosságát* próbálták ki- fejteni, míg a modellezés — a kiberneti- ka nyomán — épp a jelenségek *analó- giás* vonásait emeli ki. A sajátosság úgy jelenik meg, mint egy végtelen, egyre kifinomultabb analógiasor határa. A tu- dományos módszertan átalakulásának meg nem értése vezet olyan brutális té- vedéshez, hogy a fizika vagy biológia múlt századi vagy századfordulós mód- szerét alkalmazzák társadalomtudományi modellként a mai fizikai vagy biológiai modellek helyett. A matematikai mód- szer irodalmi vagy zenei alkalmazásá- nak módszertani tévedése például a múlt századi pozitivisták tévedések átvétele, amikor is a biológia módszerét „írták bele“ a regénybe vagy ennek elemzésé- be. A kibernetika forradalmával minden alkotásfolyamatban általánossá váló mo- dellezés teremti meg a tudományközi tárgyak azonosságát az e tárgyak közti „anyagcserében“. „A művészi alkotást nem gátolja, hanem serkenti az általa mozgásba hozott strukturák tudományos ismerete“ — írja Solomon Marcus. Ez

nem csökkenti sem a tehetséget, sem az alkotás pillanatának hatékonyságát, inkább tágabb teret biztosít nekik. A művész döntése egyre tudatosabb és egyre kevésbé ösztönös lesz.

A szerző végül a megfelelő intézmények nagyobb toleranciáját és mozgékonyágát igényli a tudományközi kutatások körülményeinek javítására, újabb, megfelelő folyóiratok megjelentetését s az oktatás teljes átszervezését az interdiszciplináris tudományoknak méltó helyet biztosító új világkép kialakításáért.

KÉPZELT PLAKÁT A FILM JÖVŐJÉRŐL (Iszkussztvo Kino, 1976. 1.)

„Ha valaki a filmművészet születésének 50. évfordulójára plakátot rendelne tőlem, valahogy így képzelném el.

Rajzolnék egy nagy kört, melynek hozzávetőlegesen egy méter volna az átmérője. Ez egy karika sajtót jelképezne.

A sajtókarika mellé, baloldalt, kis eget skiccelnék fel. Az egér nem lenne hosszabb, mint egy centiméter.

Az egér oldalán kis háromszöget csipelnék le a nagy karikából. Ez a »lyuk« nem lenne nagyobb egy negyedcentinél.

És az egér orra elé három kis sajtódarabkát raknék, gondosan ügyelve arra, hogy térfogatuk együttes összege se haladja meg a karikából kivágott háromszög térfogatát.

A körbe azt írnám:

A film lehetőségei.

Az égerre azt írnám:

A film első ötven évében rejlő alkotó energiák.

A három sajtódarabka alá pedig azt írnám:

Ami megvalósult.

Ezután meghajolnék önök előtt, és arra kérném önöket, ne értsenek félre.

A képzelt plakátot Szergej Eizenstein „rajzolja“ 1946-ban. A szöveg előszónak készült Eizenstein filmesztétikai írásainak franciaországi kiadásához. A francia nyelvű cikkgyűjtemény azonban valamilyen okból nem jelent meg. Szakemberek körében is szenzációt keltő bevezetője most, harminc év múltán lát először napvilágot.

A film ötvenéves múltjának morzsáit nehéz összeszoperni. A három sajtódarabka — nem is olyan kevés. A filmesek az egész világon ugyanazt keresik: a mozgókép sajátos formanyelvét, a képi látásmódnak megfelelő kifejezési eszközöket. Ebben a kísérletezésben a szovjet film főleg eszmeiségével tűnt ki. Ez az eszmeiség azonban a filmek minőségi és mennyiségi jellemzőitől függetlenül érvényesült. A filmnyelv újáépítési törek-

vései számos országban találkoztak. Az amerikai Griffith a francia Georges Méliésszel, a szovjet filmmontázs eredményei mindazzal, amit Walt Disney valósított meg rajzfilmjeiben. És vannak egyedülálló jelenségek, mint például Chaplin.

A film — úgy látszik — a legnemzetközibb művészet. Nemcsak azért, mert az egyes országok sajátos művészetéből a film lépi át legkönnyebben az országhatárokat, hanem főleg azért, mert a gazdag technikai lehetőségek és a képi találékonyság igen közel hozza egymáshoz az alkotókat.

A morzsák azonban a sajtóhoz képest mindig is morzsák maradnak. Morzsái annak, ami filmben megvalósulhatott volna. Morzsái annak, ami csak filmben valósulhatott volna meg.

Van-e önálló filmdramaturgia? Amit eredményként lehet elkönyvelni, az jobbak esetében sem több egyfajta lírai filmmonológnál, rosszabbik esetében viszont még mindig csak színház, filmrevett színházi előadás.

A színek dramaturgiai felhasználásában is káosz uralkodik. A rendezők még nem találták meg a színek önálló nyelvét.

A filmzeneszerzés sem lépte még át szokásos zenekari lehetőségeit, nem él a sajátos hangtechnikából adódó korlátlan lehetőségekkel.

Végül a különböző művészeti ágak sem találták meg új, magasabb szintézisüket a filmművészetben.

S a megoldatlan problémák lépten-nyomon újakkal tetéződnek. Térhatású film, televízió, a helyszíni közvetítés szédítő lehetőségei vagy buktatói.

A filmmontázs szemmozgásunk technikai csökevénye volt, mely megpróbálta nyomon követni a színészi játékok eseményeit. A televíziós műfajokban a képváltás maga is történetessé válik, mégpedig a felvett eseményekkel egyidejű történetessé. A színészi játékkal való közvetlen azonosulás helyett a nézőt az objektívekkel és látószögekkel való operatóri játékból sugárzó érzelem és gondolat tartja fogva. Micsoda mágikus ötvözete ez az ellentéteknek, egyszerre láttatni és értelmezni az élő és átélt valóságot...

1946 átélt valósága azonban az emlékekben még élő világhaború. A filmművészet szinte az atombombával egy időben vált nagykorúvá. Eizenstein úgy érzi, át kell rajzolni a plakátot:

„A karikába — ebbe az örült földgömbbe — azt kellene beírni:

Világbéke.

Az égerre azt kellene ráírni:

Az Egyesült Nemzetek.

A morzsákra:

Ami megvalósult.

Mindössze a kör átmérőjét kellene száz méteresre növelni. És a rágcslót milliméternyire zsugorítani.“

Hoi a film helye ebben az „átrajzolt“ plakátban? Azé a filmé, mely a nemzetek együttműködéséből táplálkozott ötven éven át?

A film éppúgy a lehetőségek káosza előtt áll, mint a modern fizika. Éppúgy ki kell majd használnia lehetőségeit, mint az atomfizikusnak az atomkorban rejülő békés lehetőségeket. A filmművészetnek össze kell gyűtenie az eredetiség és alkotó gondolkodás minden morzsáját, származzon az bárhonnán is, a földgömb bármely részéről, mert csak az együttműködés és a kollektív tapasztalat teheti a filmet nagykorúvá. A filmművészet „atomkorába“ az alkotók együttműködésének kapuján át lehet csak belépni.

A „filmsínálás“-nak nem lehetnek titkai. A kísérletezés a világ nyilvánossága előtt folyik. Nincs olyan ötlet vagy leírt gondolat, amely ne tartozna mindazokra, akik a film ügyének kötelezték el magukat.

„Ha mi, filmművészek ahelyett, hogy hét lakat alatt őriznénk »titkainkat«, mint az atomfizikusok, kölcsönösen kicseréljük tapasztalatainkat, és megosztjuk egymással művészetünket, talán akkor fiaink és unokáink e mágikus művészet második ötven évét olyan plakáttal ünnepelehetik majd, melynek baloldlán az égér helyett egy jóllakott macska áll majd.

Egy olyan macska, melynek sikerült eltüntetnie a karikát.

És amely csak a morzsákat hagyta meg emlékeztetőül, hogy íme, mindössze ennyi maradt kihaszánlatlanul a lehetőségek káoszából és megvalósítatlan a mozgókép sajátos formanyelvéből.“

TUDOMÁNYOS-FANTASZTIKUS REALIZMUS

(Poland, 1976. 3.)

Van-e az új tudományos felfedezéseknek valamiféle hatásuk az irodalomra? Ezt a sci-fi-íróknak szánt kérdést a lengyel Stanislaw Lem eredeti módon válaszolta meg.

Gyakori panasz, hogy a művészek ritkán ihletődnek a tudományból, mely jelentőségéhez mérten — úgy látszik — aránytalanul elenyésző szerepet játszik a művészi alkotásban. Ön az a kivétel, aki erősíti a szabályt.

Azt hiszem, az igazi sci-fi-író képzelete mégiscsak a tudományos gondolkodásból táplálkozik. Mint ahogy a tehének füvet kell legelnie ahhoz, hogy tejet adjon, nekem is állandóan tudnom

kell, mi történik a tudomány kulcsterületein. Vagyis sok tudományos irodalmat kell olvasnom. Hanem hiába keresnénk a tejben a füvet. Írásaiban is hiába keresné valaki az ihlető forrás közvetlen hatását.

A sci-fi — valóságirodalom, azzal a megszorítással, hogy ennek egy hipotetikus formája. De sohasem a játék kedvéért játszom el egy ötlettel. Nincs olyan sci-fi-játék, amelynek ne volna köze valamilyen tudományos modellhez, tehát az ún. „objektív igazsághoz“.

Ha jól értem Önt, véleménye szerint az emberi képzelet nem tud olyat kitalálni, amire a természet kezemunkája rá ne liciálna.

Itt van például Jefremov szovjet biológus, különben népszerű sci-fi-író. Szüksége volt egy különleges égítestre, hát kitalált egy hihetetlenül nagy gravitációval rendelkező csillagot. De mi ez a „fekete lyuk“-hoz képest? Ócska gyerekjáték. A modern kozmológia a csillagkollapszusok, a „fekete lyukak“ és a neutron-csillagok kérdésében olyan fantasztikus sztorikat produkált, amelyek mellett minden emberi képzelet elhalványul. Gondoljunk csak arra, mi történne, ha megvalósulna a szobahőmérsékletű szupravezetés, és ha a fejlődés során egyes biológiai fajok előbb ideg-, majd mentális folyamataikba is beépítenék ezt a jelenséget. Milyen új perspektívákat nyújtna ez az írónak egy olyan területen, mely eddig tabunak tűnt a tudományos-fantasztikus irodalom számára. Ha száz évig élhetnék és írhatnék, akkor sem lehetne kimeríteni ezt a páratlan aranytelért. Új gondolkodásmóddal kell beoltani az embereket, hatalmas munka ez. Lehet, még át sem üttenék az irodalomba az új paradigmát, máris megmutatkozna „eredendő“ összeférhetlenségük. A tudományos gondolkodásmód még mindig idegen testként hat az irodalomban.

A sci-fi-olvasónak bizonyos fokú tudományos műveltséggel kell rendelkeznie ahhoz, hogy élvezni tudja ezt a műfajt.

Ez az, amire magam is elég későn jöttem rá, és elég sok bonyodalom árán. Bármely tagolt közlés befogadásához, legyen az tudomány vagy irodalom, írónak és olvasónak feltétlenül egy malomban kell örölnie.

Írásaim legjava úgy lóg-lötyög a tudomány paradigmáin, mint csonton a bőr. Egyik írásomban állatmesék szereplőit boronáltam össze a kvantumfizika fogalmaival. Azt hittem, ebből valami mulatságos dolog fog kisülni. A történet azonban csak az elméleti fizikában jártas olvasó számára tűnt humorosnak. A többiek úgy éreztették, nincs az íróval közös élményalapjuk.

Nem csoda, hogy már első könyveim olvasóközönsége szinte kivétel nélkül olyanokból kerül ki, akiknek „szakmai betegségük” a tudományos gondolkodásmód: tudományos szakemberekből — fizikusokból, matematikusokból, informatikusokból stb. Ők tudják csak igazán élvezni a komoly tudományos formula és könnyed irodalmi feldolgozása közti feszültséget. Mint ahogy szükségszerűen elvesztik a fonalat mindazok, akik sohasem hallottak, mondjuk, a Maxwell-démonról. Ők sohasem fogják tudni átérezni a nyitott helyzetek játékosan oszcilláló ambivalenciáját.

Vajon az általános műveltségi szint emelkedésével nem tehető-e a tudományos gondolkodásmód is általánossá? Lassanként mindenkiből sci-fi-rajongó válhatna...

Ez illúzió. A nevelés színvonalának emelése önmagában még nem teszi tömegessé a racionális magatartásformát. A mai sci-fit misztikus-mitologikus irányzatok kerítették hatalmukba, s ebből a szempontból nem tehetünk különbséget mozi, tévé és regény között. Félő, hogy ez a fajta irodalom igen termékeny talajra hull. Nincs aggasztóbb tünet, mint a Dániiken-szerű olvasmányok világsikere.

Ennek a jelenségnek igen egyszerű a magyarázata. Egy olyan világban, mely annyira bonyolulttá vált, hogy az már-már felfoghatatlan, a szubjektum megpróbál különféle primitíven dogmatikus axiómákban hinni. Ez sokak számára igen vonzó kiút. A kapcsolataikban mindinkább elszemélytelenedő nagyvárosi emberek körében a klubok igen nagy népszerűségnek örvendenek. De vajon elképzelhető-e, hogy egy klub ahelyett, hogy spiritizmussal foglalkozna, mondjuk Eddington tudományos munkásságát tanulmányozná? Ez mindenképpen sokkal nagyobb erőfeszítést követelne tőlünk, még akkor is, ha Eddington egyike a legizgalmasabban és legszebben író tudósoknak, aki a csillagok struktúrájáról szóló matematikai értekezését is igen vonzó stílusban tudja előadni.

SCI-FI ÍRÓ VOLT-E SWIFT?

(Galaktika, 1976. I.)

200 évig a Swift-mitosz elengedhetetlen része volt az, amit az író tudományellenességének neveztek. A huszadik század derekától a swiftológiában új elem jelentkezik, két szempont köré csoportosítva az életmű újraolvasása folyamán adódott észrevételeket. A „tudományellenes” Swift szatirikus túlzásairól sorra kiderült, hogy zseniális előre látások. Cikkében Julij Kaglickij emlékeztet arra, hogy Middleton Murry még

úgy vélekedett, „Swift semmit sem tudott az elvont vagy alkalmazott tudományról”; John Bernal az irodalomkritikustól eltérő szemszögből, a tudománytörténész nézőpontjából vonja le azt a konklúziót, hogy az akkori (angol) tudomány, főként a Királyi Társaság működése, joggal váltotta ki Swift gúnyolódását. Hosszú ideig szerepelt Swift heves ellenérzéseinek motivációjaként közmondásos rossz viszonya Newtonnal. A semmit sem tisztázó magyarázatoknak ebből a számkutatójából egyetlen kiutat azoknak a kutatóknak az új felfogása mutatott, akik Swift tudományos fikciójában politikai szatírárt láttak. A fordulatot valójában 1937-ben jelezte már Marjorie Nicolson tanulmánya a laputai utazás tudományos hátteréről, amelyben Gulliver parodisztikus beszámolója észleleteiről nem Swift értetlenségét bizonyítja kora tudománya iránt, hanem kora értetlenségét — beleszámítva a tudósokat is — elmélet és gyakorlat, tudomány és társadalmi manipuláció összefüggései iránt

Swift már nem érte meg Charles Babbage matematikus és filozófus logikai gépezetét, és azt a találmányát, amelyben ma már felismerjük a modern számító-feladatmegoldó berendezések őst; sem Jevonsnak a XIX. század derekán szerkesztett „logikai pianinóját”; de ismerhette a Leibnizét, s ez csak a Pascal-féle számológép tökéletesebb mása volt — de megsejtése a modern szimbolikus logikának és a komputernek. Amit Gulliver „lát” a lagadói Akadémián, valójában egy szójelentéseket mutató számológép, és persze, hogy nem „alkot”, hanem értelmetlenségeket hord össze. De ez nem a Swift hibája. Mint ahogy az sem, hogy olyasmikért gúnyolta a tudósokat, amiket fel sem találtak. Még nem... Ugyancsak a lagadói Nagy Akadémia tagja az az építész, „aki olyan házépítési módot dolgozott ki, amely a tetőzettel kezdődik és az alappal végződik”, mintaként szolgálván a pók és a méh építményeinek struktúrája. Nos, mi már ismerjük a „tetőnél kezdődő” építkezést, s olyan függőhíd is van, amely a pókháló elve szerint készült. A *Gulliver utazásai* „tudománygúnyoló értelmetlenségei” döbbenetes értelmet kapnak, míhelyt nem korabeli lehetőségekhez, hanem távlati feladatokhoz viszonyítjuk őket.

Nyilvánvaló, hogy Swift ismeretei semmivel sem maradtak alatta a korabeli tudomány legjelentősebb eredményeinek. Ehhez járult az a páratlan intuíció, amelynek legképrázatosabb — az előbbieket is felülmúló — példája a sokáig Kepler- és Newton-paródiának minősített „laputai felfedezés”: a két

Mars-bolygó. Kepler harmadik törvényére és Newton tömegvonzás-elméletére vonatkozik ugyan a sokat idézett utalás, de hogy ennél többről van szó, az 1877-től vált egyre nyilvánvalóbbá, amikor is A. Hall felfedezte a Phobost és Deimost, a Mars mellékbolygóit: kerिंगési idejük olyan csekély eltéréssel egyezik a Swift „megjósolta” idővel, hogy az utóbbinak a mértani sor alapján kikövetkeztetett feltételezését akár felfedezésnek is tekinthetjük.

Zseniális Swift abban is, ahogyan megsejti: a matematikai analízis felfedezésével „megkezdődött a tudományos szférának és az egyszerű emberi tapasztalatnak az újabb tudományra olyannyira jellemző szétválásztása”. Ma már tudjuk, mennyire jogosan érezte veszélyesnek a zárt tudóskaszt kialakulását, az emberek kirekesztését abból, amit helyettük — értük vagy ellenük — gondolnak ki a „gondolkodásra szakosított” elmék. Meggyőződése volt, hogy „a human ismeretnek joga, sőt talán kötelessége magában foglalnia az egzakt tudományok eredményeit és felhasználnia módszereiket [...] a fantáziának csupán addig híve, amíg arról van szó, hogy a már elvégzett tudományos kutatásokat bekapcsolják a világra vonatkozó elképzelések rendszerébe, arról, hogy felszámolják a tudományos és a művészi gondolkodás között észlelhető hasadást, megakadályozzák, hogy ez tántorgó réssé változzék, megőrizték a „fifloziát” a maga átfogó mivoltában.”

**THOMAS MANN
ÉS BERTOLT BRECHT**
(Frankfurter Allgemeine Zeitung,
1976. 14.)

Hans Mayer nagyobb esszéjében Thomas Mann és Brecht közismerten rossz viszonyát elemzi. Emlékeztet arra, hogy a köztük kialakult ellentét még a húszas évek elejére nyúlik vissza, Brecht 1973-ban nyilvánosságra hozott munkanaplója pedig arról tudósít, hogy e szinte ellenségeskedésig fajult konfliktus Los Angeles-i emigrációjuk idején sem oldódott fel.

A vizslái gyökereit kutatva, Hans Mayer úgy véli, hogy az irodalmi és személyi antagonizmusokon túl, a két író elmérgesedett kapcsolatát a társadalmi reformhoz való különböző viszonyulásuk határozta meg. Brecht már a *Varázshegyet* a polgári létforma és ideológia igazolásának minősítette, s ugyancsak szigorúan elutasította a *József-tetralógiát*, amelyet egyszerűen olvashatatlannak tartott. Ítélete szerint ez a történet tulajdonképpen annak az ábrázolása, hogyan akadályozhatja meg egy szociálreformista

tervgazdálkodás a népi felkelést. József ugyanis — a fáraó tanácsosaként — hatalmas mennyiségű gabonát vásárolt fel, s ezzel élelmezési válságot, éhséget idézett elő, hogy aztán drága áron piacra dobja a készletet, s az emberiség jétévőjeként ünnepeltesse magát. Brecht számára azonban József csak egy lelkiismeretlen kalandor, a szerző pedig reformer maradt, aki még ráadásul a nyárspolgár talmi művelődési igényeit kívánja kielégíteni. Brecht és a zeneszerző Hans Eisler a József-sorozatot „Enzyklopädie des Bildungspiessers”-nek bélyegezte.

Az utópia megítélése is szembeállította a két íróét egymással. Brecht határozottan elutasított bármilyen visszatérést az utópista szocializmushoz. Thomas Mann viszont — átfogó műveltsége ellenére — nem ismerte alaposabban sem a marxizmust, sem Hegelt. Végső fokon, nem annyira a társadalmi viszonyok megváltoztatása foglalkoztatta, mint inkább az, hogy tények, érzelmek és benyomások kiaknázásával sajátosan kényes művészi alkotásokat hozzon létre. Thomas Mann hite a humanista felvilágosodásban jószándékú volt, de nem egészen komoly. Nem volt híján némi bizalmatlanságnak sem az irodalom s az író hatalmát illetően. Ezzel ellentétben, Brecht sokat várt az irodalomtól, önmagát pedig főként tanítónak tartotta. Hans Mayer nem tartja kizártnak, hogy Brechtnél bizonyos túlkompensálás is szerepet játszhatott, hisz — akárcsak Mann — polgári származású volt, és kénytelen-kelletlen a polgári irodalom hagyományából is merített, felhasználta ennek a művelődésnek az eszközeit.

A hitlerizmus hatalomra kerülése valamilyen egységbe kényszerítette a száműzetésben élő írókat. Thomas Mann naplója ezekben az években arról tanúskodik, hogy a felszabadulást a nyugati hatalmaktól várta, ami Chamberlain és Halvel idején hol reményeket ébresztett benne, hol pedig kétségbeesésbe kergette. Ugyanakkor a *Varázshegy* szerzője például nem vett részt 1935-ben azon a párizsi Kongresszuson, amelyen Heinrich Mann elnökölt, Aragon, Musil, Bloch, Klaus Mann és Brecht pedig felszólalt.

A háború vége felé mindketten a kaliforniai metropolisban élnek, nyilván elkerülhetetlen, hogy olykor közös ismerősöknél ne találkozzanak. 1943. augusztus 1-én Berthold Viertel emigráns rendező lakásán közös felhívást szerkesztenek a német néphez. Az aláírók között találjuk még Heinrich Mannt, Lion Feuchtwangert, Bruno Frankot, Berthold Viertel, Ludwig Marcusét. Az év vége felé a szövetség azonban megbomlik. Brecht, a következetes antifasiszta éles különbséget tesz hitlerista és antifasiszta néme-

tek között, Thomas Mannt viszont mélyen zavarja a világon jelentkező németellenes hangulat. Úgy érzi, hogy az első világháború utáni időkhöz hasonlóan, újra egy apolitikus németellenesség kerül előtérbe. Hans Mayer feltételezi, hogy e szemlélet kialakulásában Thomas Mann felesége és lánya jelentős szerepet játszhatott. De még ha ez a hipotézis igaznak is bizonyulna, pusztán Mann politikai érdektelenségét tanúsítaná.

Brechtet aggasztják Thomas Mann nyilatkozatai, s 1943. december 1-én nyílt levelet intéz hozzá. Szolidaritásra szólítja egy demokratikus Németország érdekében. Az ideiglenes szövetséget azonban már nem lehet helyreállítani. Mann — mondhatni — egy amerikai állampolgár szemszögéből ítélte, Brecht viszont arra ösztönözte, ne a „német sors“-ról, hanem a német szegényről értekezék.

A továbbiak már ismeretesek. Később mindketten elhagyták Amerikát, s 1948-ban — ugyancsak egymással nem érintkezve — Zürichben éltek. Ebből az időből való a következő anekdota, amely a nemrég elhunyt nagy német színésznőtől, Therese Giesétől származik, aki a *Kurázi mama* címszerepét játszotta a Brecht tiszteletére rendezett előadáson. Thomas Mann, akit a színésznő rábeszélte, hogy nézze meg az előadást, a következőket mondotta volna: „Sajnos, nagyon tehetséges a ronda fickó“, amit a közvetítő a „ronda fickó“-val közölt is. Brecht el volt ragadtatva, és felkiáltott: „Az mondta, hogy nagyon tehetséges? Hát igen, ez az ő rövid novelláiról szintén elmondható.“

ABLAKOK ÉS EMBEREK (Mozgó Világ, 1975. 1.)

Egy Illyés Gyula-vers, a *Mozgó világ* két sorát szánták mottóul a fiatal magyar írók és művészek, népművelők új folyóiratának első számához, amely a múlt év decemberében váltotta föl a korábbi antológia-kiadást: „A győzelmes anyag/Őrízze lelkünk.“ Az avantgarde-előzményekre emlékeztető szerkesztés-tördelés újszerűségéhez hozzátartozik, hogy a tulajdonképpeni beköszöntőt — az Olvasó és a Szerkesztő beszélgetéseként — a lap végén, záróként olvashatjuk. Itt kapjuk magyarázatát a hagyományos rovatolás mellőzésének is (a szerkesztők ugyanis nem különítik el egymástól szépirodalmi, kritikai és tudományos, valamint képzőművészeti anyagaikat): „az a célunk, hogy bizonyítsuk: a költő jól megfér a tudóssal, a képzőművész a szociológussal, s hogy alkotásaik gondolatilag szorosan kapcsolódhatnak. A specializálódás korát éljük, de azt is tudjuk,

hogy olyan emberekre — a lapnak pedig olyan szerzőkre — van szükség, akik nem húzódnak vissza szakmájuk csigaházába.“ Egyetlen, különben szintén nem kiemelt, rovatukhoz fűznek magyarázatot, „a Nyílt térhez, amelyben először Szemethy Imre grafikáját láthatják, s arra való, hogy a lap közepén festő, tudós, író a számára legfontosabb, legérdekesebb szöveget, képet, fotót közölhesse: akár egy partitúrarészletet, akár egy amőba képét“. Valóban érdekes kísérlet egy-egy vers grafikai értelmezése is: „a művészek a rajz nyelvére próbálják lefordítani az írottakat.“

Rokonszenves az egyes témák sokoldalú megközelítése s a benne érvényesülő tudatosság: „...mert a tudatosságot, az illúziómentes önképet s a tisztán-látott társadalmi meghatározottságot olyan tényezőknél tartottuk, melyeknek feltétlenül szerepet kell játszani az esztétikum létrehozásában.“ A gyakorlati megvalósítás természetesen sokféle és különböző szintű. A sokból egyet emeljük ki, az *Ablakok és emberek* című fotósorozatot; akinek ez nem volna érthető, rövid szöveget, indoklást is kap hozzá: „Talán szokatlan, hogy egy induló folyóirat ablakok, erkélyek képeit közli. De a szerkesztők úgy vélik, a környezetesztétika minden olvasót érdekelhet, különösen azoknak a fiataloknak fontos, hogy milyen környezetben élnek, akiknek ezt a lapot szánjuk. A későbbiekben a lakásból kilépünk az utcára is, ellátogatunk a gyárakba, igyekszünk felmérni mindent, ami mindennapi életünkhöz olyannyira hozzátartozik, szinte észre sem vesszük.“

Végül, akik e valóban fiatalos, friss szemléletű folyóiratot szerkesztik: Veress Miklós, Kulin Ferenc, Lengyel Péter, Marosi Gyula, Berkovics György, Mészáros Tamás, Szabados Árpád (képzőművész). A *Mozgó Világ* hú akar lenni választott nevéhez.

GALLIMARD ÉS AZ IRODALOM (L'Express, 1976. 1278.)

A franciák előszeretettel gúnyolódnak azon, amire a legbüszkébbek. A Gallimard kiadóvállalatról például, amely nemzeti intézménynek számít, s e szavakban talán a legtöbbet tett a szellemi értelemben vett francia „gloire“ gyarapításáért, azt pletykálják, hogy voltaképpen III. Napóleonnak köszönheti létét. Ha ugyanis a császárt nem verik meg a poroszok, akkor az elzászi születésű Jean Schlumberger aligha találkoztott volna egy Gaston Gallimard nevű fiatal újságíróval az 1870-es háborúban elesett francia katonák wis-

sembourg-i emlékművének felavatásakor. Ez 1908-ban történt. És éppen ebben az esztendőben verődött össze az a baráti társaság, amely — egy Gide nevű hugenotta-ivadék javaslatára — folyóiratot alapított *Nouvelle Revue Française* címmel. „Először csak néhányan voltunk, barátok, akiket érdekeltek a könyvek, az irodalom, s minthogy úgy találtuk, hogy a folyóiratok nem szolgálják jól azt, amit szeretünk, megalapítottuk a magunkét” — így emlékezik a kezdetekre 94 éves korában bekövetkezett halála előtt három évvel Gaston Gallimard. [...] 1911-ben megalapítottuk azt a kis kiadóvállalatot, amelynek én lettem az igazgatója.“

Ez a folyóirat és ez a kiadó lett a modern francia irodalom bölcsője, s terjesztője a klasszikus és jelenkori világ-irodalomnak. „Az volt a szerencsém — szerettem ismétlegni Gallimard, valahányszor érdemeit magasztalták —, hogy sose kellett mással foglalkoznom, mint amit szerettem.“ Persze, egy nagy kiadóvállalat — de még egy olyan szerény sem, amilyen eleinte az Éditions Gallimard volt — nem élhet meg pusztán érzelmekből. Dilettáns volt, eklektikus ízlésű — mondják a rossz nyelvek Gallimard-ról. Igazuk lehet, de kétségtelen, hogy előítéletei nem voltak, döntéseit nem vezették sem politikai, sem esztétikai elfogultságok, azzal sem törődött, „klasszikus“ avagy „modern“ stílusú az író, akit abban a megtiszteltetésben részesít, hogy nevét a sima fehér borítón feketével kinyomtatja a pirosbetűs cím fölé. S azt sem lehet tagadni, hogy 18 Nobel-díjas volt házi szerzője (köztük hat francia), jóval azelőtt, hogy meghívták őket Stockholmba.

Gallimard valóban rendkívüli szimatú vadász volt. Az első nagyvadat, Proustot, igaz, majdnem elszalasztotta. Az irodalomtörténeti verzió szerint maga Gide gáncsolta el *Az eltűnt idő nyomában* megjelenését a Gallimard kiadónál. Élebe alkonyán Gallimard úgy emlékszik, hogy a szerző, aki az ő ismerőse volt, egy nap meglepte *Fizeteli* tömegével: ez volt az a *regény*, amelyről a híres csütörtöki összejövetelek egyikén Gide kérdésösködött, s valaki (?) így felelt volna: „... tele van hercegnőkkel, nem nekünk való...“ Amikor aztán Grasset-nál a szerző költségén megjelent az első kötet, Gallimard és társai elámultak: „Dehát ez remekmű, sokkal jobb mindennél, amit a mi barátaink írnak“, és a leendő nagy kiadó ekkor „megvette az egészet“, mert Proust csak úgy volt hajlandó a folytatást Gallimard-nak adni, ha az első részt is kiadja. Ez 1914-ben történt. Egy jóval későbbi kommentár szerint az ügyes ke-

reskedő jóvátette, amit az értetlen kiadó elvétett. Akárhogy történt, Gallimard nem volt irodalmi cápa. Hogy mennyire nem üzleti vállalkozásként fogta fel a könyvkiadást, az már a kezdet kezdetén kiderült: csaknem csődbe jutott, s el kellett adnia szüleitől örökölt híres impresszionista-gyűjteményét, hogy kifizethesse a szüleitől francia új irodalom adósságait. Bizonyos tekintetben konzervatív volt. A Nobel-díjas akadémikus, idős Mauriac, a legkonzervatívabb francia író közvetett úton tudomására hozta, hogy a Gallimard klasszikusoknak fenntartott Pléiade-sorozatában akar megjelenni. Gallimard feltalálta magát szorult helyzetében: „De hiszen regionalista írófőt sosem adtunk ki a Pléiade-ban!“, és megvárta a Mester halálát, hogy a maradéktalan francia irodalmi dicsőségnek ebbe a csarnokába beeressze... Adta alább is olykor — ő maga bevallotta, hiszen úgyszólván köztudott volt: legnagyobb kereskedelmi sikerét egy *Detective* című bűnügyi lappal érte el. De sokat hozott az irodalom konyhájára — no meg a kiadóéra — Saint-Exupéry is, főként *A kis herceggel*.

Mindig hangsúlyozta, hogy nem politizál. Azért hosszú élete során alkalma volt megszegni fogadalmát: „Mint minden fiatalember, én is Dreyfus-párti voltam“ — ami azért mégse volt általános abban a század eleji francia nagypolgárságban, amelyhez Gaston Gallimard tartozott. Visszaemlékszik például arra, hogy „az úgy“ idején — s az évekig tartott — a hétfői családi nagyvacsorákon elnöklő nagymama, ahogy asztalhoz ültek, kijelentette: „A Dreyfus-ügyről pedig nem tárgyalunk“, de már a második fogásnál a dús terítékek fölött összecaptak a szenvedélyek.

Halála előtt a matuzsálemi kort megért Gaston Gallimard — azzal a feltétellel, hogy életében nem közölheti — múltjáról, jelenről nyilatkozott Madeleine Chapsalnak. „Nem tudok alkalmazkodni a mai korhoz“ — panaszkolta. Úgy találta, hogy a régi írók sokkal szerényebbek voltak, mint a maiak. Valéry például nagyon „nehezen hagyta felfedeztetni magát“, amikor aztán mégis megtörtént, s híres lett, készségesen hűzött az NRF-ben megjelent költeményéből a tördelési szükségletei szerint, amikor meg hiányzott tiz sor az illusztrált oldalhoz, éppoly készségesen hozzáírta!

Arra a kérdésre, hogy mit olvas mostanában, a 93 éves Gallimard bevallotta, hogy hiába próbálkozott a *Tel qu'elle*, „én ehhez már túl öreg vagyok“, ezért újra meg újra Diderot-t olvassa, az egész életművet, de főként a levelezést. „Nem szabad öregén élni.“ „Miért?“ „Az ember a test fogságába esik...“

SZERKESZTŐK - OLVASÓK

NEMSOKÁRA MEGJELENIK

a *Korunk Évkönyv 1976*, amelyet folyóiratunk alapításának 50. évfordulója alkalmából *Egy alkotó műhely félévszázados történetéhez* témával állítottunk össze. Az új évkönyv szerzői:

Pavel Apostol, Aradi József, Balázs Sándor, Balogh Edgár, Bányai László, Beesky Andor, Beke György, Geo Bogza, Bokor András, Bretter György, Csanda Sándor, Dankanits Adám, Déry Tibor, Egyed Péter, Gáll Ernő, Gáll János, Herédi Gusztáv, Huszár Andor, Illyés Gyula, Imreh István, Jakó Zsigmond, Kallós Miklós, Kántor Lajos, Kovács Károly, Lászlóffy Aladár, Marosi Ildikó, Méliusz József, Mikó Imre, Molnár Gusztáv, Mózes Huba, Camil Mureşan, Aurel Negucioiu, Dumir Radu Popescu, Rácz Győző, Ritoók János, Salamon László, Sugár Erzsébet, Sütő András, Szabó T. E. Attila, Szegő Júlia, Szilágyi Júlia, Szócs Géza, Sztranyiczki Gábor, Veress Dániel, Veress Pál, Veress Zoltán.
Kapható könyvesboltokban és újságárusoknál. Ára 15 lej.

Május 5-én a medgyesi városi művelődési házban fellépett Boér Ferenc, a szatmári Északi Színház tagja a *Korunkból* válogatott *Mondj igazat* című versműsorával, amelyet a szerkesztőség részéről Veress Zoltán vezetett be. — Május 20-án a brassói szabadegyetemen Szilágyi Júlia a *Korunk* alapításának körülményeiről tartott előadást.

Május 10-én a román televízió magyar adása mintegy hetvenperces válogatást sugárzott a *Korok tanúja* című műsorból, amelyet a kolozsvári Állami Magyar Színház a *Korunk* szerkesztőségével közösen állított össze.

A *Korunk* Galériában május folyamán a főiskolás Abraham Jakab művészfotóit és Zemplényi Csaba festményeit állítottuk ki. 29-én, a Nemzetközi Gyermeknap tiszteletére, a *Jóbarát* című bukaresti lap szerkesztőségével együttműködésben az ország különböző helységeiből gyűjtött gyermekrajzokból nyílt kiállítás.

Új könyvek

- APRILY LAJOS:** Őszi muzsika. Versek és műfordítások. Válogatta, az előszót írta és a függelékét összeállította Máthé József. Tanulók Könyvtára
- * * * Bécsi látomás. Osztrák költők Franyó Zoltán fordításában
- BEKE GYÖRGY:** Veress Sándor tolla és körzöje. Testamentum
- FÁBIÁN SÁNDOR:** Nyármadár. Versek
- FELSZEGHY ÜDÜN—ABRAHÁM SÁNDOR:** A biokémia alapjai
- FESZT TIBOR—KEREKES MEDÁRD:** Az érzelmeszesedés kutatása és leküzdése. Antenna
- FLINKER, ROBERT:** Tisztítóút. Kísregény és novellák. Fordította B. Fejér Gizella
- GUSTI, DIMITRIE:** A szociológiai monográfia. Fordította és gondozta Balázs Sándor. Téka
- KISS JENŐ:** Mérleg. Versek
- KOCH FERENC:** A tuneleffektus. Antenna
- * * * Középkori anekdoták. Fordította és gondozta Szabó György. Téka
- KRÚDY GYULA:** A vörös postakocsi. Őszi utazás a vörös postakocsin. Kántor Lajos utószavával. Magyar Klasszikusok
- LÁSZLÓ FERENC:** Zenei ügyelet. Publicisztikai írások
- MAJTÉNYI ERIK:** Hajóharang a Hold utcában
- MÁRKI ZOLTÁN:** Minden egyszerre kezdődött. Versek és átmenetek. 1960—1975
- MÉHES GYÖRGY:** Duplakanyar. Színművek
- ORMÓS ZSIGMOND:** Szabadalmi levelek vagy democrat labdacok aristocrat görcs ellen. Gondozta Benkő Samu. Téka
- RITÓÓK JÁNOS:** Kozmikus szerelem. Versek és műfordítások
- SPIELMANN JÓZSEF:** A közjó szolgálatában. Tanulmányok az orvos- és művelődéstörténet köréből
- STANCU, ZAHARIA:** Meztláb I—II. Regény. Fordította Szemlér Ferenc. Az előszót írta és a függelékét összeállította Constantin Cubleşan. Tanulók Könyvtára
- SZABÓ ATTILA—PÉNTEK JÁNOS:** Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató
- SZILÁGYI DOMOKOS—VERMESY PÉTER:** Pimpimpiparé. Vers és muzsika gyermekeknek
- * * * Utazások a régi Európában. Gondozta Binder Pál. Téka
- VÁLI JÓZSEF:** Uveghegyek. Versek. Forrás
- VÁSÁRHELYI GÉZA:** A 998. éjszaka. Versek